LLUITARÉ AMB TOTES LES MEVES FORCES

JOAN ABELLÀ TOUS

Testimoni d'un soldat republicà de Barberà de la Conca durant la Guerra Civil (1936-1939)

Edició a cura de Marcel-Joan Poblet Romeu

MONTBLANC, 2015

La guerra mai és la solució,
només amb el diàleg en un marc
d'igualtat i de pau construïrem el futur

Lluitaré amb totes les meves forces

Testimoni d'un soldat republicà de Barberà de la Conca durant la Guerra Civil (1936-1939)

MONOGRAFIES XVIII

Edita:

CENTRE D'ESTUDIS DE LA CONCA DE BARBERÀ
MUSEU ARXIU DE MONTBLANC I COMARCA
C. Josa, 6 - Tel. i Fax. 977 86 03 49 - 43400 MONTBLANC

Aquesta edició ha comptat amb el suport de:

Diputació de Tarragona

Ajuntament de Barberà de la Conca

Ajuntament de Montblanc

Dipòsit Legal T-819-2015
ISBN 978-84-940973-4-8
Muntatge i revisió
Josep M. Carreras Vives
Josep M. Grau Pujol

Imprimeix
Arts Gràfiques Requesens - Polígon Industrial Els plans de Jori
carretera N-240 Km. 38,8 - 43400 MONTBLANC
telèfons: 977 86 33 78 - 659 37 11 41
e-mail: artsgrafiques@requesens.com

Foto portada: Joan Abellà Tous (Arxiu familiar)

Joan Abellà Tous

Lluitaré amb totes les meves forces

Testimoni d'un soldat republicà de Barberà de la Conca durant la Guerra Civil (1936-1939)

Edició a cura de
Marcel-Joan Poblet Romeu

MONTBLANC, 2015

Prefaci

Pels qui visqueren la darrera Guerra Civil, deixar les seves vivències per escrit, en certa manera era una teràpia per superar el patiment sofert i les seves seqüeles físiques i psicològiques i a la vegada deixar testimoni per les generacions futures d'uns esdeveniments que marcaren la societat, a més de recordar els companys que perderen la vida en els combats. Segons les estimacions de l'historiador Josep M. Prats Batet entre 1936-1939, a la Conca de Barberà moriren 468 soldats, els pobles amb més víctimes militars en relació als seus habitants foren Vallfogona de Riucorb (3,65%), Solivella (3,16 %), Vilaverd (2,75%), Pira (2,69%), Barberà (2,29 %), Passanant (2,16%) i Blancafort (2,09%), a banda de les conseqüències demogràfiques n'hi hagué d'altres d'econòmiques i polítiques. Malauradament els prop de quaranta anys de dictadura provocà un silenci forçat dels perdedors del conflicte bèl·lic, la transmissió dels fets per part de les autoritats franquistes fou totalment esbiaixada i partidista. Els ideals dels lluitadors republicans foren menystinguts i manipulats, i sols romangueren en l'imaginari dels exiliats, la resta en la seva majoria foren fets presoners, sotmesos a judicis sense garanties jurídiques, privats de llibertat i obligats a treballs forçats en obres públiques (carreteres, pantans, *Valle de los Caídos*, etc.), les sofrences pels soldats foren altes, marxaren joves de les seves cases i tornaren adults, els relats sovint eren orals i es reduïen en l'àmbit familiar, a més, per llei de vida molts ja no es troben entre nosaltres, les cartes o targetes postals enviades des del front, sovint són els únics documents conservats, són escassos els dietaris o llibres de memòries, per aquest motiu des del CECB hem cregut oportú donar a conèixer el manuscrit d'un militar nat a Barberà de la Conca, Joan Abellà, que el seu fill conserva com un tresor, a més gràcies a l'oferiment en la tasca de transcripció i estudi per part de Marcel

Poblet, l'ajut incondicional de Josep M. Carreras Vives, el suport dels Ajuntaments de Barberà de la Conca i Montblanc, gràcies a tots el volum pot editar-se dins la col·lecció monografies (número XVIII).

La publicació d'aquest text hauria de suposar la recuperació de la dignitat d'uns homes que defensaren amb la seva vida la II República legalment establerta i que ni tan sols tenen monuments o plaques commemoratives en els carrers o places dels seus pobles d'origen, a diferència d'altres democràcies europees. La lectura del text de Joan Abellà ens permet rememorar uns fets en primera persona, com si fóssim uns espectadors privilegiats en el túnel del temps, l'autor explica la desorganització del reclutament de soldats en els primesos mesos de guerra, la manca de condicions higièniques de les casernes (paràsits), els problemes per obtenir menjar, els viatges inútils de Barberà a Tarragona, la pressió del Comité Antifeixista local, la disconformitat d'Abellà amb les seves actuacions arbritràries i injustes, però també mostra la solidaritat entre companys, les comunicacions amb la família (cartes o visites), la tramesa de roba o menjar, els desitjats permisos, l'alegria en trobar a convilatans. En el front d'Aragó es descriuen minuciosament els pobles per on passa, els enfrontaments amb l'enemic, les baixes, els trasllats, la integració de les Milícies a l'Exèrcit Popular, la burocràcia en el cobrament dels salaris. La presència dels comissaris polítics, els enfrontaments interns amb la FAI, el desarmament de grups del POUM, la tramesa de fusells soviètics, metralladores txeques, la duresa de les condicions metereològiques: pluges contínues, fred intens, boira, calor sufocant, la contínua trobada amb la mort, els atacs implacables de l'artilleria o aviació feixista, la recuperació dels cadàvers per a poder-los enterrar, però també els moments de lleure amb la celebració de partits de futbol, sessions de ball o cinema. L'autor sense ser conscient que el seu escrit veuria la llum pública, és sincer en la visió dels fets i no amaga les discusions entre oficials, els abusos de poder (assassinats a sang freda), la corrupció d'alguns (exemple: robar menjar o allunyar-se dels perills), la manca de disciplina en la tropa o de preparació d'alguns comandaments, la supremacia en material dels sublevats gràcies a l'ajut d'Itàlia i Alemanya, les oportunitats de formació militar en acadèmies que Abellà té, tot i ser un simple pagès i pot ascendir fins la graduació de capità. S'explica l'atac i posterior retirada a l'Aragó, la Batalla de l'Ebre (Ribera

d'Ebre i Terra Alta), el replegament a l'Urgell i la Noguera, el pas per diferents hospitals, la diàspora a França a través de l'Empordà, els bombardeigs a Figueres i Portbou.

En el llibre s'esmenten molts noms de soldats, els més nombrosos del mateix Barberà, però també de la resta de comarca (Vilaverd), del Camp de Tarragona (Cabra, Vilabella) i més llunyanes (Girona).

El curador de les memòries de Joan Abellà és Marcel Poblet Romeu, nascut a Montblanc l'any 1965 de família barberenca i bon coneixedor de la nostra comarca, llicenciat en Geografia i Història (Prehistòria i Història Antiga) el 1987 i doctor en Filosofia i Ciències d'Educació el 2004, tot per la Universitat de Barcelona, en l'actualitat exerceix de catedràtic d'Ensenyament Secundari a l'INS Ventura Gassol de Badalona, és membre actiu del Centre d'Estudis de l'Hospitalet de Llobregat i de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, a més d'ocupar la sots-presidència de l'Associació Amics del Castell de Barberà de la Conca. És autor en solitari dels llibres *Entre el Temple i l'Hospital. Arquitectura i formes de vida en el Castell del Temple de Barberà (2005), Milites Christi. Història i llegendes dels templers* (2008), *L'Orde del Temple a Catalunya. Un recorregut pel seu patrimoni* (2014) i en col·laboració amb Montserrat Alay, *Pobres nenes, dones pobres. Una història en femení de les Cases de Maternitat i de Caritat Barcelona,* (2010), sense oblidar la seva participació en les revistes *de Montblanc Aplec de Treballs* (1989 i 1992) i *Podall.*

Us animem a la lectura d'aquesta obra i així mantenir viva la memòria dels nostres avantpassats que hagueren d'afrontar un dels períodes més convulsos del segle XX.

Josep M. Grau i Pujol
Centre d'Estudis de la Conca de Barberà

Introducció

El present llibre presenta les memòries d'un veterà de la darrera guerra civil, tracta de les experiències personals i irrepetibles del seu autor, els dietaris són un gènere habitual en el nostre país. Perea (E. Perea, 2002, «Dietaris i memòries de la Guerra Civil espanyola a les diòcesis de Tarragona i Tortosa», *Aplec de Treballs*, Montblanc, p. 245-270) comentava la diversitat de publicacions referides a les comarques tarragonines. Posteriorment, han seguit publicant-se obres, algunes de les quals corresponents a antics soldats originaris de la Conca de Barberà: Josep M. Jàvega Roselló (2009): *La Guerra que vaig viure*. Montblanc, Jordi Jiballí (2013): «*Recuerdos*, vivències del soldat republicà Josep Jiballí Dolcet, incorporat amb la seva lleva a l'exèrcit franquista», *Podall*, núm. 2.

Aquests reculls d'experiències viscudes presenten un gran interès historiogràfic. Permeten aproximar-se al conflicte bèl·lic des d'una perspectiva sovint ignorada: la del simple soldat. Més enllà de les causes polítiques i militars, dels moviments de tropes i dels efectes de les accions estratègiques, aquests escrits autobiogràfics ens ofereixen una sèrie d'informacions que no són recollides en la documentació militar.

L'estudi de les memòries dels veterans de guerra ens apropa a una quotidianitat i unes experiències que, sense la voluntat de transmetre-les dels seus protagonistes, mai no s'hauríem conegut.

Aquests escrits estan basats de manera gairebé exclusiva en l'evocació del passat, la capacitat memorística dels seus autors. En aquest sentit, cal assumir que la psicologia humana pot jugar males passades i sovint els records que servem són més aviat el resultat d'una construcció pròpia que no pas el retrat fidedigne d'allò que vam viure. I això, malgrat el nostre convenciment que les coses foren tal i com les recordem (Francisco Erice, 2009, *Guerras de la memoria y fantasmas del pasado. Usos y abusos de la memoria colectiva*. Oviedo: Eikasía). D'altra banda, cal recordar la pressió emocional dels autors d'aquests escrits, immersos en un duríssim enfrontament militar.

Entre els anys 70 i els 90 del segle XX, Joan Abellà va publicar diverses col·laboracions en la revista *Llum* de Barberà de la Conca. El tema omnipresent d'aquestes col·laboracions eren les seves experiències de guerra. Aquests articles, però, no eren fragments de les memòries que ara publiquem, sinó que es tractava d'escrits que redactava expressament per aquelles ocasions, fins al punt que es dóna el cas de situacions relatades en els articles suara esmentats que no se citen en les presents memòries (per exemple, quan, en plena batalla i extraviat amb la seva unitat, va trobar casualment un soldat barberenc que va ajudar a sortir de la situació que havien provocat diversos soldats que el volien obligar per la força a fer de guia de l'extraviada unitat que anava Joan Abellà).

Aquestes memòries de guerra no foren redactades amb l'objectiu de ser publicades. Joan Abellà ho diu clarament en la seva declaració d'intencions a l'inici de l'escrit: les va escriure «perquè, si el destí em depara descendència, aquesta tingui en això una font d'experiència.» No obstant, l'ordre que exposa els fets i les característiques de la redacció han facilitat enormement la tasca d'edició. Malgrat no tenir més estudis que els primaris (a banda de la formació militar que ell mateix ens relata), Joan Abellà gaudia amb l'escriptura.

Ha estat la insistència del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà i el convenciment de la utilitat que podia tenir per part de la seva família (el fill i la seva viuda –que quan es preparava l'edició encara era entre nosaltres-) el que ha permès que ara puguem gaudir d'aquesta obra.

Fou Josep M. Grau i Pujol, president del Centre d'Estudis, en el transcurs d'una recerca sobre l'exili de postguerra a Barberà, qui tingué coneixement de l'existència dels catorze quaderns manuscrits on Joan Abellà havia vessat les seves experiències de guerra. També fou qui va fer la proposta als hereus de l'autor i qui ens va suggerir que en féssim la cura dels textos.

Així, a través d'ell, vam entrar en contacte amb la família Abellà, la qual ja coneixíem per la nostra condició de barberencs. Des d'aquí volem agrair-los les grans facilitats donades i la col·laboració total que han tingut amb nosaltres, tot confiant-nos unes propietats tan preuades com els referits documents i permetent-nos dur-ne a terme la transcripció i l'edició amb gran llibertat.

L'escrit original, redactat entre desembre de 1943 i maig de 1944, està manuscrit sobre catorze quaderns (llibretes escolars). Del punt de vista metodològic, cal remarcar algunes coses, en primer lloc, posar de relleu que l'escrit original està redactat en castellà i que l'hem traduït al català. Les motivacions de la traducció són diverses: Joan Abellà havia estat (com la

immensa majoria dels catalans de la seva generació) alfabetitzat només en castellà, no se li va facilitar la possibilitat de poder escriure amb correcció la seva llengua materna. Donada la motivació que el va dur a redactar aquestes memòries de guerra (que servissin d'exemple als seus descendents), i el fet que habitualment s'expressés en català (nosaltres no el vam escoltar mai parlar en altra llengua que aquesta), creiem que en condicions «normals» les hauria escrit en català.

És per les raons expressades, i perquè el CECB des dels seus inicis ha optat per editar en aquesta llengua, que vam demanar i obtenir l'autorització de la família per a traduir l'original.

Moltes de les situacions viscudes idels diàlegs reproduïts es van desenvolupar en la nostra llengua (pensem, per exemple, en les paraules que posa en boca dels seus familiars i d'altres barberencs). D'altres converses és evident que foren pronunciades en castellà (posem per cas, les ordres dels comandaments militars). Aquestes darreres situacions, en les què els diàlegs, presumiblement, van desenvolupar-se en castellà, hem optat per mantenir-les en l'esmentat idioma.

Un altre aspecte metodològic que voldríem detallar és la voluntat de literalitat que hem volgut mantenir. Més enllà de la traducció, la nostra actitud ha estat la de no alterar l'original, tret de quan la reiteració d'una mateixa idea o els problemes de comprensió aconsellaven canviar la forma original de la redacció.

Pel que fa al contingut de l'obra, volem destacar els aspectes que segueixen: l'autor i protagonista dels fets va viure el conflicte des de l'inici fins la retirada de Catalunya, va participar en alguns dels fets d'armes més destacats en terres catalanes i aragoneses (Batalla de Belchite, Batalla de Sabiñánigo, Batalla de Terol, Batalla de l'Ebre, Cap de Pont de Balaguer).

Així mateix, i a banda de la quotidianitat que ens relata, resulten interessants els punts de vista i les valoracions que l'autor fa de les estratègies militars i polítiques. Sobre aquestes darreres, sorprèn la perspicàcia que mostra a vegades (per exemple, quan interpreta correctament l'estratègia de Juan Negrín d'allargar la guerra fins a fer-la coincidir amb el posterior conflicte internacional), mentre que en altres ocasions dóna per bona, sense cap mena de reflexió crítica, la versió oficial dels fets que li transmeten els seus caps polítics (posem per cas, quan refereix els «Fets de maig de 1937»). Sorprèn igualment el contrast entre els seus coneixements sobre l'organització interna de l'exèrcit republicà i els seus comandaments i els errors en què cau quan atribueix càrrecs polítics

rellevants a personatges que no corresponen (quan esmenta la presidència del Consell de Ministres de la República a Indalecio Prieto, per exemple).

Joan Abellà Tous (Barberà de la Conca, 1914-2007), fill de pagesos i pagès ell mateix, estava fent el servei militar obligatori quan la guerra sotragava la seva vida l'estiu de 1936. Des de final segle XIX el marxisme s'havia convertit en la ideologia hegemònica entre les classes populars del seu poble i, possiblement per causa d'aquest pòsit ideològic, va ingressar al PSUC i va formar part d'unitats militars vinculades a aquesta organització política (27 Divisió, 122 Brigada Mixta, 1r Batalló i, cap al final de la guerra, 4rt Batalló).

Tot i les dificultats que la guerra va introduir en l'existència de Joan Abellà, fins i tot es podria dir que va gaudir amb la vida militar. Es va esforçar enormement per a poder assolir el grau d'oficial; en acabar la guerra, era capità i estava tramitant obtenir el grau de comandant. Segons s'explica en les seves memòries, és possible que, d'haver anat la guerra d'una altra manera, hagués optat per continuar professionalment dins l'exèrcit.

La vida militar de Joan Abellà fou força moguda, sovint estigué a primera línia i, no obstant, va tenir sort de sortir il·lès d'uns combats en què ell i els seus companys (com no cessa de repetir-nos en les seves memòries) van estar pràcticament sempre en condicions d'inferioritat enfront d'un enemic millor armat i més destre. No hi ha dubte que (com ell mateix ens diu) la sort l'acompanyà i el mantingué fora de l'abast dels projectils enemics, encara que també cal tenir present el fet que, per dues vegades, fos enviat a rebre formació a l'escola de guerra de Manresa. Aquelles estades el van allunyar per unes setmanes del front i, per tant, van contribuir a la seva supervivència. Resulta particularment significatiu que fos enviat (contra el seu propi desig) per segona vegada a Manresa poc després de l'enorme esforç realitzat durant la Batalla de l'Ebre. El mateix Abellà es va adonar (sense aparentment veure-hi el sentit que li atribuïm nosaltres), que «allò no era gaire normal», donat que el segon curs que li havia de ser impartit estava destinat a la capacitació en antitancs, malgrat que no disposaven d'aquesta arma a la seva brigada. Podria ser que algun comandament de la 122 Brigada (potser el mateix major Moreno Bertó, que li comunicà l'ordre) no hagués fet per allunyar-lo uns dies del front i recompensar-lo per l'esforç realitzat i els riscos viscuts.

Tot i la seva bona sort, Joan Abellà acabà a l'hospital un parell de vegades. La primera, per un procés infecciós, a final de febrer de 1938 (poc després

de la pèrdua de Terol). La segona, per causa d'un projectil que li travessà l'espatlla esquerra, el 10 de gener de 1939 mentre participava en l'intent d'aturar l'avanç franquista entre Preixens (Noguera) i Agramunt (Urgell). Aquesta darrera ferida el va deixar fora de combat fins finalitzar la guerra i li complicà extremadament la retirada fins a la frontera francesa.

Durant la retirada fou testimoni de l'enorme desordre que regnava, entre final de gener i els primers dies de febrer de 1939, en la rereguarda republicana, dels metrallaments sobre civils perpetrats per l'aviació feixista i dels terribles bombardejos que va patir Figueres, entre d'altres.

Aquestes memòries acaben amb el pas de l'autor a França el 7 de febrer de 1939, però les seves peripècies encara no finalitzarien (una breu referència biogràfica de Joan Abellà «publicada per J. M. Grau Pujol, 2011, «L'exili republicà després de la guerra civil a Barberà de la Conca (1939)», *Podall*, núm. 1, p. 132-150). Un cop a França, tot i les ferides, va ser internat al camp de concentració d'Argelers de la Marenda. D'allí, i per causa de la seva salut delicada, fou traslladat a l'hospital de Granville (Mauche), on va estar-hi tres mesos. Guarit de les diverses afeccions amb què arribà a França, fou dut al Camp de concentració de Sant Cebrià de Rosselló.

Quan va poder sortir del camp, passà a treballar en una fàbrica a Vernet (Conflent). L'any 1940 va decidir tornar clandestinament a Catalunya acompanyat per Josep Samper Ferràs (soldat de Caseres que havia conegut a l'escola de guerra de Manresa i amb qui havia travessat la frontera per Portbou). Havent passat la frontera, van buscar refugi a casa d'una tia de Samper a Sant Joan les Fonts (Garrotxa), però una delació va comportar que fossin detinguts per la guàrdia civil i duts a la presó de Getafe (Madrid).

Després, va ser internat al Camp de concentració de Reus, d'on pogué sortir gràcies a dos avaladors barberencs. Finalment, retornà a Barberà.

Marcel-Joan Poblet i Romeu

JUSTIFICACIÓ DE L'AUTOR

La feina que ara em proposo emprendre em resultarà àrdua, donat que per a dur-la a terme no disposaré d'altra cosa que la meua memòria. No obstant, ho vull fer per tal que sigui un exponent de les vicissituds i penes que durant aquells tres anys vaig haver de passar. Forçaré tant com pugui els records, perquè els resultats que obtingui siguin els millors possibles i, si el destí em depara descendència, aquesta tingui una font d'experiència, així com la recopilació dels fets d'armes de l'autor dels seus dies. Per tot això, ho emprenc avui, quan encara ho tinc fresc, és probable que si ho deixés per més endavant potser aquests records fluirien més dissipats i, lògicament, perdrien fidelitat i esdevindrien més pobres.

Barberà de la Conca, 15 de desembre de 1943.

Capítol I

Transcorrien els dies de mitjan juliol de 1936, al meu poble natal mon pare i jo estàvem immersos en la collita del blat. Tot i que era bastant aviat per a la sega, calia que ens afanyéssim perquè en breus dies jo hauria de marxar a Saragossa, on havia de continuar les meues obligacions militars. Si deixava la feina avançada, no caldria que el pobre vell s'hagués de preocupar de les feines del batre.

Així, treballant amb afany, arribà aquell infaust 18 de juliol. Ja es feia fosc quan, amb mon pare, ens posàrem a carregar el carro de sacs de blat. Fou llavors que passà per la carretera ma padrina de Valls; en veure-la m'hi vaig atansar i em va dir:

-«*Què no ho saps, Joan, que al Marroc s'ha alçat en armes contra la República el general Franco?*»

Jo li vaig dir que no i va seguir dient-me:

-«*Diuen que a Barcelona, Madrid, València i altres ciutats, les tropes han sortit als carrers i estan sent contrarestades pel poble, que vol defensar els seus drets i la República*».

No vaig dir res més, em vaig allunyar una mica de la padrina amb el cap cot i pensarós. No sé quin pressentiment es va apoderar de mi, però mentre anava a trobar mon pare em semblava com si uns núvols negres damunt del cap m'amenacessin.

Quan li ho vaig haver explicat al pare, aquest em va dir:

-«*Malament! Ja veurem, ja veurem. Devíem d'estar massa bé ara, que venen amb aqueixes*».

Acabàrem de carregar el carro i emprenguérem camí a casa i tot i que no li vam voler donar massa importància, jo anava explicant la notícia a tots els amics que trobava, al vespre ja ho sabia tot el poble.

L'endemà les notícies ja eren més clares. Es deia que Madrid, València, Barcelona i el nord de la península havien quedat en poder del poble, i que els militars tenien Aragó, part d'Andalusia, el Marroc, les Balears, les Canàries

i d'altres. Vistes les coses, es comentava que si un dels dos costats no cedia, la guerra seria inevitable.

Seria el 21 o 22 de juliol quan tot el poble sabia que el comandant Pérez Farràs havia sortit cap a l'Aragó a l'encontre dels militars sollevats, i que amb ell anaven voluntaris de la FAI i d'altres organitzacions. També se sabia que s'estaven preparant altres columnes per anar a ajudar-lo.

Mentre corrien aquests rumors relatius a les coses que passaven fora, sembla ser que el comitè de Barberà (molt aviat es van formar comitès constituïts per la representació de tots els partits d'esquerres) va marxar a Barcelona per a informar-se sobre què calia fer. Mon pare i jo estàvem entretenint-nos més que no pas treballant (aquells dies ningú tocava la feina), en un tros anomenat la Sort, tot just a tocar del poble, quan una gran cridòria ens féu girar el cap vers la vila i vam veure, amb horror, com tot el que hi havia a l'església era tret a fora, amuntegat i cremat. Des del lloc on érem contemplàrem com les imatges, bancs, pedestals, creus, banderes, estendards, etc. era llançat al foc i consumit per les flames. El meu pobre pare renegava perquè, tot i no haver estat una persona de tarannà religiós, tampoc li agradava la destrucció, ja que fent malbé una cosa, res no es guanya i encara hauràs de perdre temps i esforç si l'has de tornar a fer. Jo no deia res perquè era jove, però vaig interpretar que allò eren les ordres que havia donat el comitè.

Quan arribàrem a casa comprovàrem que després de l'església els tocà el torn a alguns petits altars que hi havia a les cases riques del poble, dels quals encara en restaven les brases de les fogueres.

-«A on van aquells?» -vaig preguntar a un amic.

-«Els de davant» –em va dir- «van a cremar l'església d'Ollers i aquells que van més endarrere l'ermita de Santa Anna».

Passaren alguns dies més. La vida al poble es normalitzà i poc a poc tornàrem a la feina. Mentre, jo pensava com acabaria tot allò, ja que Saragossa havia quedat en poder dels feixistes, i com era natural no podia incorporar-m'hi. La resposta no es féu esperar, el penúltim dia del batre, cap a les 10 del matí del dia 2 d'agost, vam veure com l'agutzil venia a l'era. En arribar, em va dir:

-«Joan, t'has de presentar al comitè, perquè em penso que aquesta tarda haureu d'anar a Tarragona tots els qui sou de les quintes del 34 i del 35».

Com és de suposar, ho deixàrem tot com estava. Mon pare, preveient la tragèdia que s'apropava, restà trist i preocupat. I què he de dir de ma mare?

plors, crits i desesperació. Finalment, em vaig vestir de soldat, disposant-me a marxar. Alguns amics i parents que eren al menjador de casa, i que havien vingut a dir-me adéu, m'aconsellaren que fóra millor anar de paisà. Vaig seguir el consell i, després de canviar de roba, ens van acompanyar a mi i dos xicots més del poble, Joan Cantó i Joaquim Amill, a agafar el cotxe[1] per anar a Tarragona, ells eren de la lleva del 34 i encara que n'hi havia d'altres de la meua quinta (la del 35) no se'ls cridà perquè havien sortit excedent de contingent en el sorteig.

Quan fórem a la capital, els representants del comitè que anaven amb nosaltres no ens dugueren a la caixa de reclutes[2], sinó al local del POUM. Allà, però, no ens van aclarir res i ens digueren que només volien voluntaris del seu partit i que de la resta no en sabien res. Els del comitè ens van deixar sols i van retornar a Barberà. Com que ningú no ens deia res i es feia de nit, decidírem anar a sopar pels nostres mitjans: el Cantó i jo vam anar a l'Hotel del Centre, mentre l'Amill se'n va anar a l'Hotel Internacional, on, segons ens va dir, eren amics seus.

Sopàrem com vam poder, ja que, com nosaltres, n'hi havia centenars i tots els hotels i fondes estaven ocupats. En adonar-nos, el meu company i jo, que hauríem de dormir al carrer, decídirem anar al local del POUM. Ens van dir que no tenien llits i, en preguntar per Parreu (un dels seus caps, que havia estat mestre al nostre poble), ens va oferir que dormíssim en els seients dels cotxes que hi havia al pati, i en no haver-hi altra cosa ho vam acceptar. Qui m'havia de dir que aquella seria la primera nit que passaríem al ras, i que ens n'esperaven tantes! Com era estiu, no tinguérem fred. Aquella nit l'havíem hagut de passar al ras. On passaríem la de l'endemà?

Al dia següent tornàvem a juntar-nos els tres xicots de Barberà i encara se'ns hi afegí un altre de la lleva del 34, però aquest no ens acompanyà perquè (segons vam saber després) volia buscar la manera que la seua família resident a Tarragona l'amagués durant unes setmanes o dies.

Anàrem amunt i avall, sense rumb, durant tot el dia. A la Caixa de Reclutes ens van dir que anéssim a l'antic convent de frares del Rentador, que es troba a l'entrada de Tarragona venint per la carretera de Vallmoll, però allí tampoc no sabien res, tot i que ens oferiren quedar-nos-hi a menjar.

Allí tampoc no ens van aclarir res i vam decidir fer un tomb pel convent. Vam quedar admirats per la neteja, comoditat i benestar que s'hi respirava quan hi havia hagut els frares. Aviat, però, ens cansàrem de vagarejar per allí i ens vam encaminar al centre de la ciutat.

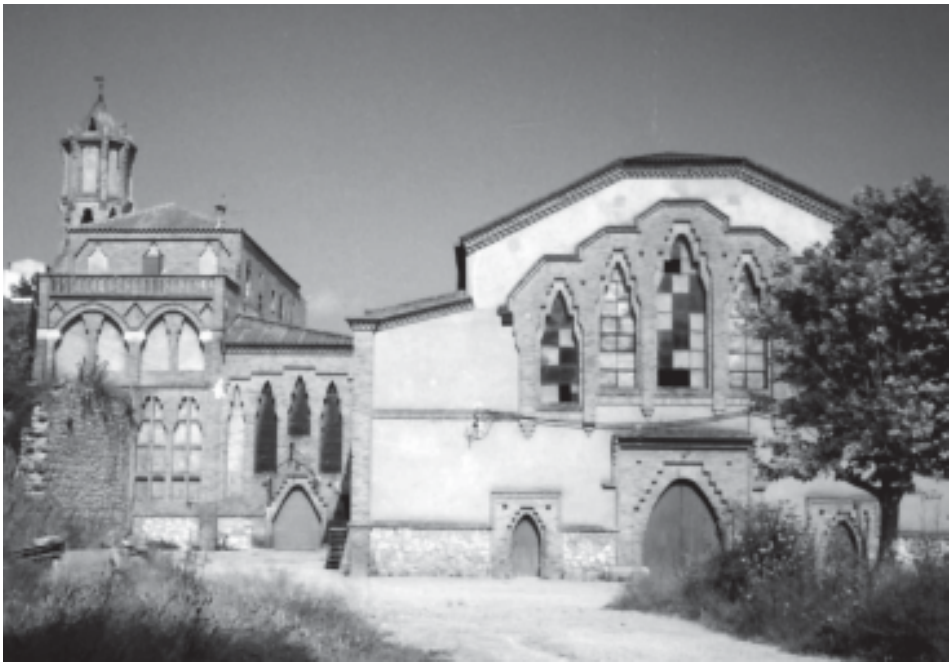

Celler Cooperatiu de Barberà de la Conca.

Casa de la Societat Agrícola de Barberà de la Conca.

(Fotos: Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà.
Fons Revista Llum de Barberà de la Conca. CU.)

Novament dinàrem a l'Hotel del Centre vers les quatre de la tarda i conscients que no podríem solucionar res sobre la nostra situació, decidírem encaminar-nos cap a l'administració dels cotxes «La Sarrealenca» per tal d'adquirir bitllets i tornar a Barberà.

Retornats al nostre poble, tant nosaltres com les nostres famílies estàvem contents, per fi podríem respirar una mica d'assossec. Els del comitè, però, no van estar gaire contents.

Ens presentàrem al comitè local i els explicàrem com estaven les coses i que a Tarragona ningú ens havia resolt res. Els membres van arrufar les celles i ens van dir que tornéssim a casa que ells ja trobarien alguna solució.

Sense gaire temps per descansar, l'endemà ens van fer saber que ja ho havien solucionat i que, complint ordres del Govern, calia que els components de les lleves dels anys 34 i 35 ens presentéssim novament a la Caixa de Reclutes. I ja teniu altra vegada als tres joves de Barberà, anant a Tarragona.

Un cop a la capital, comprovàrem que, si bé les coses havien millorat relativament, encara quedava molt per fer. Ens adreçàrem a la caserna on els soldats del Regiment d'Almansa que hi quedaven conservaven encara la disciplina militar. Però no hi havia ningú que ens informés de la nostra situació.

Així, doncs, altra vegada quedàrem desemparats. En un moment de la nostra passejada topàrem amb un altre grup de mobilitzats que ens van informar que a les sis de la tarda d'aquell dia, el president del comitè de la ciutat parlaria des del balcó de l'Ajuntament.

A l'hora anunciada, el president del comitè s'adreçà als presents amb aquestes paraules:

-«Camarades tots, les circumstàncies per les quals estem passant són difícils. L'enemic es fortifica a l'Aragó, milers i milers dels nostres germans marxen cap al front per a desallotjar l'enemic de la llibertat del poble. És que nosaltres, els tarragonins, hem de negar el nostre ajut a l'alliberament de la nostra pàtria?

-«No!» –vam respondre milers de veus.

-«Bé, no esperava menys de vosaltres –continuà el president-. Per tant, anireu tots a la caserna d'Almansa, que com sabeu és buida, perquè el seu regiment és al front, i congregant-vos allí obeireu les ordres dels caps que hi ha. Res més, visca la República!»

-«Visca!» -responguérem-.

Vam retornar al quarter, tot i que vèiem com molts dels altres agafaven la direcció contrària. A nosaltres ens resultà indiferent, volíem complir amb la República i amb la llibertat.

Essent de nit, al pati de la caserna hi havia una gernació que esperava ordres. Sortí el coronel cap del regiment i, des de dalt d'un carro, ens va fer amb la mà un senyal perquè calléssim:

-«Soldats, pel bé d'Espanya i de la República, us demano ordre i disciplina. Heu de pensar que amb aquests dos factors sempre s'ha assolit la victòria. Per tant, ara anireu al menjador i sopareu; després anireu a dormir. Si algú té família aquí i vol dormir a fora, pot fer-ho. Però demà a primera hora caldrà que sigui aquí, perquè organitzarem un nou regiment per anar a ajudar els nostres soldats que ja fa dies que lluiten».

-»Sí, sí!» -responguérem.

Alguns, però, deien que en aquella caserna hi havia xinxes i brutícia. A la qual cosa, el coronel va respondre:

-«Tot s'arreglarà, ja us he dit que podeu anar a casa vostra, però torneu demà».

Les paraules d'aquell vell soldat em van causar admiració i respecte.

Al menjador, ens van donar un panet, sopa, carn amb samfaina i vi. Vam sopar força bé, però a l'hora de demanar voluntaris per a rentar els plats ningú no s'hi va presentar. Una veritable calamitat; primer sí, després no. Que n'és d'inconstant el poble!

Com que un dels companys barberencs se'n va anar a sopar a l'Hotel Internacional, els altres dos, havent sopat, anàrem a passar una estona al cabaret que hi havia al davant de la caserna. Vam ballar, però com que estàvem cansats de voltar tot el dia, aviat tornàrem a la caserna.

Ajaguts damunt del matalàs, mentre notàvem les picades de les xinxes, estàvem sorpresos per la poca gent que hi havia, en comparació a la munió que hi havia hagut al pati. Vàrem suposar que l'endemà resoldríem els nostres interrogants. I així, va ser, foren pocs els qui es presentaren. Després d'esmorzar marxàrem. Hi havia una escassetat tan gran de soldats que impossibilitava organitzar res.

Erràrem tot el dia, per acabar al Convent dels frares del «Rentador», perquè, segons deien, allí havien d'organitzar un nou regiment, a fi que els soldats no haguessin de patir els efectes nocius de tota mena de paràsits. Però, què va! Allí tampoc no érem més de quatre gats. Dinàrem en el convent i aquella tarda els tres, fastiguejats, acordàrem retornar a Barberà.

Igual que en l'anterior ocasió, informàrem el comitè de Barberà com estaven les coses a Tarragona. No els agradà el que els dèiem i van convenir

entre ells que l'endemà ens tornarien a acompanyar per veure personalment quina era la situació. A les nostres famílies, tanta anada i vinguda, no feia més que augmentar la intranquil·litat i la incertesa.

No recordo si hi vam anar amb el cotxe del comitè o amb «La Sarrealenca», però vam tornar a Tarragona i ens van dur al local del POUM, on les coses seguien com el primer dia, encara que estaven més enfeinats perquè havien d'assistir a l'enterrament d'un heroic comandant del Regiment d'Almansa, caigut al front aragonès. Nosaltres esperàrem la cerimònia d'enterrament, que va ser digne d'admiració. El majestuós fèretre va ser dut a les espatlles, per sis d'aquells heroics combatents que el van veure caure; darrere venien la família i les jerarquies de la ciutat, juntament amb una representació de tots els partits polítics i forces públiques, i en darrer terme el personal civil (que era nombrós). Van desfilar pels principals carrers de la ciutat, causant consternació als ciutadans. Fou un veritable acte de dol i de confraternitat.

Ens allotjàrem al Convent del «Rentador» mentre que els del Comitè van tornar a Barberà. Menjàvem de qualsevol manera el poc que ens donaven i dormíem a terra, perquè els llits, com per obra de màgia, havien desaparegut!. No estàvem de gaire bon humor i passàvem les hores tan bé com podíem. Finalment, va començar a haver-hi un mínim d'organització (si és que se'n podia dir així, tenint en compte que no hi havia cap militar professional). Els altres dos companys em deixaren sol, perquè ens van dir que, de moment, només volien els de la lleva de l'any 35.

El meu aïllament enmig d'aquell desgavell era gran, però vaig conèixer un noi fill de Barberà que feia uns anys residia a Tarragona, feia de corneta al convent, però la nostra amistat no acabà de quallar, perquè era un perfecte bohemi i tronera. A mi, aquest tipus de gent no m'ha atret mai perquè el seu comportament els condueix a la llarga, com així va ser en aquest cas, pel camí de la perdició.

El matí del dia deu d'agost estàvem formats al pati del convent-caserna. Després de repartir l'esmorzar arribà un individu seguit d'altres tres. El personatge es va aturar davant nostre i se'ns va adreçar amb aquestes paraules:

-«Amics meus, aquests tres senyors que m'acompanyen, que són militars retirats, i jo hem pensat formar una columna que portarà el nom de Tarragona, qui vulgui venir de voluntari que vingui darrere nostre i qui no vulgui que es quedi».

Bastants sortiren de la filera, entre els quals jo mateix. Mai no sabré què em va passar pel cap en aquells moments de gran emoció. Encara que sentia

nostàlgia dels meus éssers estimats, va poder més el desig de llibertat. A través d'aquestes memòries hom podrà comprovar fins on arribà aquesta passió.

Distribuïren granotes per a tots, de color caqui i un permís per poder acomiadar-nos de la nostra família, però a les onze del matí havíem d'haver tornat per a marxar immediatament al front.

En no tenir família a Tarragona, vaig buscar el quart xicot barberenc que ens havia acompanyat i que feia dies que s'estava a casa d'uns familiars seus. Segons sembla, però, s'havia assabentat de la nostra partença, perquè quan vaig tornar al convent-caserna ja era allí esperant-me. Li vaig lliurar una nota per a la meua família.

Tot i que jo era conscient de la pena i desconsol que els meus parents amb seguretat sentien en saber la meua decisió, les coses eren d'aquella manera i no hi havia res a dir.

Em vaig acomiadar del meu company barberenc i cap al migdia ens adreçàrem a l'estació per anar al front d'Aragó. Jo era el primer voluntari de Barberà. Què em depararia el destí?

Capítol II

Anava a l'Aragó -era la segona vegada que passava per aquella línia ferroviària, era el trajecte fet quan anava a complir els meus deures militars a Saragossa-

Qui m'havia de dir que quan hi tornés a passar seria per anar al front?

En una parada a Móra d'Ebre, aprofitàrem per menjar i reprendre la ruta. Faió, Casp, la Puebla de Híjar, on vam baixar i parlàrem amb un soldat del Batalló de Chiclana, el qual ens informà del bon comportament i heroïcitat del Regiment d'Almansa. Vaig escriure la primera targeta postal per als meus pares, dient-los on era, que no es preocupessin per mi (tot i saber que això era del tot impossible) i que el destí faria que un dia pogués tornar sa i estalvi al seu costat per a poder tenir cura d'ells els darrers dies de la seua existència.

Al cap d'una estona ens cridaren per a la formació del grup i van passar llista. Distribuïts en seccions, fórem presentats als comandaments de la nostra columna. Des d'aquell moment estàvem assignats a l'autoritat del capità Carrasco, cap de la nostra unitat, i al tinent López, oficial de la nostra secció. Ens van presentar un tal Jiménez, en representació política, que era qui ens havia parlat en el convent-caserna de Tarragona.[3]

Mentre passejàvem per l'estació de la Puebla de Híjar, se'ns apropà el Jiménez i ens parlà de quan era sergent del *Tercio*[4], de les seues heroïcitats, tot presentant-se com una veritable eminència militar. Qui m'havia de dir que un dia aquell home seria tan funest per a la meua futura brigada?

Novament al tren, prosseguírem el camí cap a Alcanyís (Baix Aragó), on vam arribar cap al vespre d'aquell mateix dia. Des de l'estació, ens van dur en cotxe a la vila i allí ens distribuïren per les cases destinades a allotjar-nos. A mi i a un xicot de Mont-ral,[5] ens va tocar estar-nos a casa d'un fabricant de rajoles que vivia amb la dona i tres fills, i que amb el pas dels dies vam sabérem que era un feixista; cada nit escoltava la ràdio facciosa i també sabérem que el seu cap estava en perill a causa de llurs tendències polítiques. Mai no vaig establir amistat amb aquella gent, encara que no vaig voler causar-los perjudici, les seues idees eren contràries a les meues i mai em varen caure simpàtics.

Romanguérem força dies a Alcanyís. Menjàvem a la sala comunal i durant el dia ens passejàvem pel poble festejant les noies. Això, però, quan no teníem guàrdia, cosa que tocava cada tres dies. En aquestes tasques de vigilància actuàvem de punts de control, encara voltaven alguns elements de dretes.

La major part dels dies que teníem lliures els passava al carrer de García Hernández, on hi havia dues xicotes amb les quals em vaig fer molt amic, especialment amb una d'elles, anomenada Vicenta Pellicer, que tenia unes idees semblants a les meues. Hi havia uns altres tres companys, que es deien Manyé, Pié i Mercadé, naturals de Vilabella i que també rondaven per allí. També ens férem amics i ja no ens separàrem més. Anàvem a festejar, menjàvem junts i tot ho fèiem ensems. De tant en tant organitzàrem algun ball a casa d'una amiga de la Vicenta que tenia un gramòfon, i puc dir, amb satisfacció, que jo era sempre el millor ballarí. En altres ocasions anàvem a la Font de les Setanta-dues canelles[6] i bevíem en la «canella de l'amor». Com era estiu, sovint anàvem a banyar-nos al riu Guadalop, on també hi rentàvem la roba. Així, els dies passaven volant i no pensàvem en la guerra.

Com que la columna necessitava un representant polític per centúria, i la nostra estava formada per dues, vam nomenar (o millor dit, van nomenar) uns que es deien Prats i Juan, ja que el Jiménez actuava com a representant de les dues centúries a la vegada.

Passàvem llista cada dia, pel matí i per la nit, en una casa senyorial que feia de caserna i que, segons vam poder comprovar, havia estat de gent noble

perquè per tot arreu es podia veure un escut d'armes amb la inscripció *«Armas de ardid»*.[7] L'immoble fou requisat per a establir-hi el comandament de la nostra columna.

Gairebé mai vèiem el cap de la columna. Segons vam poder saber més endavant, anava buscant quin era el lloc que ens corresponia, ja que Alcanyís pertanyia al sector de la Columna Macià-Companys. Al cap d'uns dies de romandre en aquella bella població del Baix Aragó ens traslladàrem a prop del front, a Albalate del Arzobispo (després anomenada «Albalate el Luchador» per la tenaç resistència de la població a l'ocupació feixistoide). Ens vam acomiadar una vegada més de les nostres amistats prometent-los que els escriuria, però només vaig complir la paraula amb la Vicenta i no pas amb la casa on dormíem (pels motius ja explicats).

Arribats a Albalate el Luchador, vam situar el comandament de la columna a la caserna de la Guàrdia Civil, deshabitada per haver-se passat els guàrdies als rebels. Igual que a Alcanyís, organitzàrem els controls de les carreteres (que anaven a Puebla de Híjar, Lécera i Oliete). Com que ens sobrava temps, jugàvem a billar i a cartes.

Tot i estar momentàniament a la reserva la nostra columna tenia assignat el seu sector al front, i vam començar a fer instrucció amb els fusells que ens van donar dos o tres dies després d'arribar a Albalate i a fer exercicis de tir en els tossals propers.

Albalate era un poble d'uns sis mil habitants[8] i, tot i no ser particularment bell, no li faltaven atractius naturals, a més de disposar d'una agricultura variada i selecta.

Feia dos o tres mesos que havíem marxat de Tarragona i les notícies que m'arribaven del meu poble eren consoladores, tots estaven bé, encara que les actuacions arbitràries del comitè perjudicaven la bona marxa del poble. En una de les cartes vaig rebre una fotografia, que encara conservo, del petit Anton (el fill de ma germana, que aleshores tindria uns tres anys). També m'escrivien els meus amics i, en una de les cartes m'explicaven que el Comitè de Barberà havia segellat el Sindicat[9] i que tots anaven a ballar a la Societat[10] (ells sabrien perquè).

Un dia que anàvem a fer instrucció (en realitat a passar el dia al camp) en una central elèctrica que hi ha lluny d'Albalate, vaig conversar amb un xicot de Cabra del Camp anomenat Joan Rovira. M'alegrà saber que era d'aquell poble, que està just al costat de Barberà! Encara avui dia som grans

amics; seria ingratitud no adquirir estima veritable per persones amb el seu caràcter i bondat. Mentre romanguérem la mateixa columna, no ens separàrem mai.

Vam saber que el Govern havia assignat a cada milicià deu pessetes diàries de jornal i, lògicament, nosaltres volíem cobrar perquè, tot i que no havíem anat al front per diners, hauríem estat uns ximples de no aprofitar aquelles pessetes que semblaven vingudes del no-res. Així, doncs, anàrem a trobar en Jiménez per informar-nos d'aquella qüestió. Ens va respondre que faria les gestions pertinents i, al cap d'uns dies, vam cobrar els endarreriments. Com la majoria dels milicians volíem enviar part dels diners a les nostres famílies, el propi Jiménez es va ocupar de fer els girs telegràfics des de Puebla de Híjar (no era possible des d'Albalate).

Cada dia ens donaven tabac, alternant-lo entre un paquet, una capsa de 0,75 i un pot de 0,85 pessetes. Com que jo no era fumador, ho deixava tot a la casa on dormíem i vaig arribar a tenir-ne tal quantitat que hauria pogut vendre'n durant un mes seguit. Amb la gent d'aquella casa vam establir una relació tan afectuosa que la pobra vella que hi havia plorà com una Magdalena el dia que marxàrem (no puc dir el mateix d'Alcanyís, degut a la ideologia comentada, on no em van fer ni cas).

Els meus amics de Vilabella residien dues cases més avall. Per això, quan havíem d'anar a fer qualsevol cosa ens cridàvem i hi anàvem junts. També estàvem junts el dia que, estant en el Cafè del Centro, vam escoltar per la ràdio la fausta nova que les nostres forces havien pres Montearagón i Estrecho Quinto, ho vam celebrar d'allò més.

La confraternització amb la població civil era tal que no hi havia milicià que no tingués xicota. Tot el millor era per als milicians. Quan anàvem al mercat que s'havia constituït a l'antiga església, ens donaven tot el que volíem. Esdevinguérem els veritables senyors d'aquell bon poble.

Els diumenges hi havia ball, i nosaltres érem els amos. Un xicot de prop de Tortosa, que es deia Amador Tafalla, es convertí en el *«Don Juan»* de la nostra columna. Era un xicot molt noble i desinteressat, amb el temps ens vam fer bons amics.

Els tortosins i habitants dels pobles de la seua rodalia constituïen la majoria dels components de la columna, després seguien els de la comarca del Baix Penedès (que s'autonominaren «Lleis»). Després veníem nosaltres, els del Camp de Tarragona i de la Conca de Barberà

Per aquells dies el capità Carrasco féu alguns viatges a primera línia, nosaltres ja no ens imaginàvem res de bo, en efecte, de la nit al dia es presentà el Jiménez amb tres cotxes que havia requisat a la rereguarda (i que feien la línia del Vendrell i rodalia). En saber-se la notícia, es divulgaren les lamentacions entre els vilatans. Aquella nit la Columna Carrasco va pujar als cotxes i camions i sortí sense que ens haguessin comunicat on anàvem.

Amb les primeres llums del nou dia arribàrem a Fuendetodos, on l'enemic s'havia fortificat. Baixàrem dels cotxes i ens col·locaren en posició de combat; l'objectiu era la presa del poble. A dreta i esquerra teníem altres columnes, es començaven a distingir-se alguns objectes a la llum del dia i vam iniciar l'avanç. Encara no havíem recorregut 500 metres, que l'aviació enemiga va aparèixer; volejant per damunt de nosaltres, tot deixant la seua mortífera càrrega damunt del lloc on havíem baixat dels cotxes. Per sort, els vehicles ja eren lluny, però van deixar alguns ferits, entre els quals el «Torreta» (Antoni Salat, de Barberà). L'aspecte i dimensions dels aparells agressors ens van permetre comprovar que es tractava de *Junkers* alemanys. Els fets van tenir lloc l'octubre de 1936, la qual cosa demostra que l'aliança de Franco amb Alemanya i Itàlia era un fet abans que aquell general es sollevés contra el govern legalment constituït de la República.[11]

Vam continuar el nostre avanç, tot i que l'enemic, que s'havia adonat de la nostra presència, ens disparava[12] insistentment. Sobre les onze del matí vam efectuar l'assalt al poble i en poca estona fou nostre. La veritat és que l'enemic no oferí gaire resistència, com ho prova el curt nombre de baixes que vàrem tenir.

Fuendetodos era un petit poblet que no passava de 500 habitants, es tracta de la població nadiua del pintor Francisco de Goya y Lucientes, la casa natal del qual vam visitar. Fou en aquest indret on tingué lloc el meu baptisme de foc, tant els meus amics com jo sortírem il·lesos d'aquest primer encontre.

L'endemà fórem rellevats i retornàrem a Albalate, no cal que m'estengui en explicar l'alegria de la bona gent d'aquest poble en veure'ns. Aquella alegria, però, els durà. Una de les nostres centúries va ser enviada a Lécera[13], mentre l'altra restava a Albalate.

El meu amic Joan Rovira pertanyia a la primera centúria i va haver de marxar però va tornar passats uns vuit dies. Pel que semblava, ja no podíem estar gaire temps en un mateix lloc, i així, des d'Albalate fórem traslladats a Venta de San Jorge[14] -més endavant anomenada Venta de Reus, per haver estat ocupada per una unitat d'aquella ciutat-.

Venta de San Jorge es troba en una petita vall que hi ha entre el triangle que formen els pobles de Belchite, Lécera i Almonacid de la Cuba. Tots els tossals que l'envolten són tan àrids que no hi creix ni herba, estan tan pelats com el palmell de la mà. La vall, però, es pot regar i, tot i no ser gaire fèrtil, ho és prou com per a poder-hi collir blat, remolatxa, moresc, etc. Com que la centúria de Reus s'estava a l'hostal,[15] la nostra centúria fou allotjada a l'ermita i l'altra a les pallisses.

Érem a primers de novembre i ja es notava l'hivern. Com que al voltant de l'ermita era ple de tolls i basses es feia sentir el fred amb més intensitat. Va caldre buscar palla per a fer-nos matalassos, els amics de Vilabella, el de Mont-ral i jo dormíem un a tocar de l'altre. El Joan Rovira, com que era de l'altra centúria, s'estava en una pallissa, però ens vèiem cada dia.

Amb els xicots de Reus es va establir una franca camaraderia que durà fins que aquells van haver de marxar a Letux,[16] al cap d'un mes de la nostra arribada.

La guàrdia s'organitzà de la següent manera: com que calia defensar quatre parapets, en posaren dos a cura de cada centúria, dos a cada costat a la línia de ferrocarril que va de Belchite a Utrillas, passant per Lécera. Amb tot, tret d'una mica de trinxera i d'algunes minúscules defenses de pedra, poca era la fortificació que hi havia.

Enllaçàvem amb la Columna Dos de Febrer[17] per la nostra dreta i amb la Ferrer-Carod[18] per l'esquerra; part del regiment Almansa i grups de la FAI estaven a Lécera de reserva. Cada tres dies entràvem de guàrdia a primera línia i els altres dos dies els passàvem cosint i rentant la roba, encara que com en teníem de sobres, quan era bruta la llançàvem i allí on no arribava la que ens donaven, ho feia la que rebíem de les nostres cases. I el mateix fèiem amb el pa, ignorants com érem de com de llarga havia de ser aquella guerra. Com lamentaríem més endavant aquest malbaratament!

Durant aquelles guàrdies sols es produïen alguns intercanvis de trets sense importància, des de posicions emboscades. Un dia estant de guàrdia se'ns presentà el tinent López i ens digué:

-«*A las once de la mañana habrá un intercambio de prisioneros en la carretera de Lécera a Belchite, así que estad atentos por si los fachas nos quisieran hacer una mala jugada; no hagáis caso cuando veáis que aparece un coche de cada lado y permutan a los prisioneros, que son aviadores*».

Tot va anar com l'oficial ens havia dit. A l'hora indicada fórem espectadors de l'intercanvi de presoners.

De tant en tant jugàvem a futbol, la millor diversió que teníem, doncs, allí estàvem completament aïllats i no era fàcil trobar entreteniments. Amb tot, qui no jugava a futbol ho feia al set i mig, que encara era pitjor. L'important, però, era distreure's.

A un parell de quilòmetres de la nostra *venta*, a la part de Letux, n'hi havia una altra on anàvem a menjar anyell amb allioli, que trobàvem boníssim. Aquesta *venta* era del mateix propietari que la nostra; s'estenia uns 35 o 40 quilòmetres quadrats, en unes condicions de parceria que feien llàstima. L'amo vivia luxosament a Saragossa a l'esquena d'aquella pobra gent. Els va suposar un veritable alliberament quan les forces de la República, a més de deslliurar-los de l'exèrcit rebel, els van donar tota la terra per a ells. Eren bona gent, ho agraïen.

Un dia, quan tornava del relleu de la guàrdia, em vingué a trobar l'amic Mañé i em va dir:

-«Saps qui hi ha?»

No féu falta que m'ho digués, no sé què em va passar, vaig córrer cap a l'ermita i vaig llençar-me als braços de mon pare. El vaig abraçar efusivament, feia cinc mesos que havia marxat de casa i ara, sense previ avís, s'havia presentat allí, un lloc on (pel perill que suposava el front) no hauria cregut mai que me'l podria trobar. El vaig abraçar fort, posant en l'abraçada tot l'amor i record que vers la seua persona sentia.

Li vaig preguntar per la mare, per ma germana, pel petit Anton –el meu nebot-, tots estaven bé. Tots se'n recordaven de mi; només el meu record omplia les seues vetllades; tots m'estimaven i esperaven el meu retorn. Se'm van humitejar els ulls amb llàgrimes d'alegria en veure l'amor dels meus familiars vers aquell ésser absent i en perill.

Mon pare no va venir sol, vingué amb el pare del Rovira. S'hi van estar dos dies i els vam ensenyar els parapets, des dels quals es veia Belchite, el lloc on s'estaven els rebels. Van dormir al nostre costat, a la palla, però van estar prou bé (estaven amb els seus fills). Li vaig presentar els nostres amics, tots els quals van agafar afecte per mon pare.

El meu pare va lamentar molt la manera com malbaratàvem la sopa i el pa, i ens digué que la guerra la teníem perduda, perquè Franco disposava de l'ajut d'Alemanya i d'Itàlia, mentre que nosaltres no teníem ningú, amb l'excepció de la valentia dels vertaders fills del poble. No me'l vaig creure en aquell moment, i tres anys després li hauria de donar la raó.

Abans de marxar, em donà un paquet de roba que li havia lliurat el Comitè de Barberà i algunes llaminadures que havien fet ma mare i ma germana. El

Rovira, el Mañé, el Pié i jo mateix acompanyàrem als nostres pares a Lécera, on agafarien el cotxe fins a la Puebla de Híjar. M'impressionà tant la visita que els dies posteriors sentia una enorme nostàlgia del meu pare i dels meus éssers estimats. Salut, pare!, Qui sap fins quan no ens tornarem a veure!

Els dies següents foren monòtons. La nostra columna s'anava engruixint amb xicots que procedien d'unes altres columnes, molts d'ells de Móra d'Ebre, i d'altres que venien expressament de la rereguarda, la majoria eren de Tortosa.

Un d'aquells dies d'hivern, tot estant els nostres milicians als parapets, van veure com se'ls apropava un home vestit de soldat. Li van donar l'alto i tot aturant-se els va dir que es passava al nostre bàndol. El vam abraçar, li vam donar diners, el capità Carrasco el va felicitar i ell ens va explicar les mil peripècies del camp feixista, la maldat dels requetès i la pèrfida dictadura que regnava a l'altre costat. Era natural d'Astúries i ens va demanar per Taelhman (el cap del partit comunista alemany), si estava afusellat, a la qual cosa vam respondre que no ho estava, però que seguia presoner del Reich. Se'l van endur a Lécera i ja no en vam saber-ne res més.

Un dia se'ns va presentar el nostre representant polític i ens digué que tots aquells qui volguessin anar cap a casa que ho diguessin, que en el termini de pocs dies marxarien i la resta continuaria com a voluntaris. Alguns s'hi van apuntar, entre els quals el de Mont-ral. Els que no ens apuntàrem ens vam quedar.

Es tractava, però, d'una estratagema. Els que havíem decidit quedar-nos, un dia ens cridaren per distribuir-nos roba d'hivern: pantaló de pana, benes, samarretes, camises, sabates, etc. I als qui havien volgut marxar no els van donar res. Naturalment, no va estar bé, però així es va fer. Sobre la marxa dels qui ho havien demanat no se'n tingueren més notícies.

Feia temps que demanàvem permisos, doncs tot i fer mesos que havíem anat al front, ningú de la nostra columna n'havia gaudit. Concediren permisos tan sols al deu per cent dels homes i, per a resoldre-ho, van ficar tants números com homes hi havia dins d'una bossa procedint a sortejar-los. Els beneficiats podrien marxar vuit dies, durant els quals, si hi hagués operacions, quedarien en suspens, per continuar-les després. Com el meu cognom comença per «a» vaig ser dels primers en agafar número de dins la bossa i, com ja em temia, vaig obtenir el 81, és a dir que seria dels darrers a poder marxar i, anant bé la cosa, trigaria de dos a tres mesos, doncs no podria marxar ningú fins que no tornessin tots els del torn precedent, tanta mala sort em provocà un gran enuig.

Diversos segells de correus utilitzats durant la guerra civil. Fons Alfons Alsamora i Jordi Jiballí (Vimbodí)

Bitllet de cinquanta cèntims, emès per la República l'any 1937. (Col·lecció Josep M. Carreras (Montblanc)

Ja feia temps que tenien lloc uns grans preparatius tant pels volts de la *venta* com al Monte Lobo, el punt més elevat de tots els que envolten Belchite. Hi duien peces d'artilleria, tancs, etc., a banda d'algunes aeronaus al camp d'aviació de Lécera. La resposta no es féu esperar: una nit que estàvem de guàrdia a les defenses vam rebre l'ordre de relleu, els qui l'efectuaven eren forces de carrabiners i nosaltres retornàrem ràpidament a la *venta*. Allí ens esperaven els cotxes que ens havien de dur al Monte Lobo, des d'on havia de partir l'atac sobre Belchite. Vam arribar-hi de nit; la concentració de forces era enorme. Si el temps ens acompanyava i podien operar totes les armes, la presa de Belchite era segura.

Hi havia la Columna Roja i Negra, la dels *Aguiluchos*, la Dos de Febrer (totes elles de la FAI). També hi eren el regiment Almansa, el batalló de Chiclana, la Columna Ferrer-Carod,[19] la Jubert,[20] nosaltres, etc.

Regnava un gran silenci, baixàrem pel pendent del tossal de cara a Belchite. Vaig veure el túnel que travessava el Monte Lobo i, dintre, l'emplaçament dels canons, les boques dels quals apuntaven en la direcció que anàvem nosaltres. Començava a clarejar el dia i desplegàrem la nostra columna per a l'atac. L'enemic encara no s'havia adonat de res, vam avançar i, de sobte, sentírem l'esclat de bombes de mà a la nostra esquerra. Al cap de quinze minuts tot el front semblava l'infern. Ens arrossegàvem per la vora de la carretera que va d'Azuara a Belchite i la desgràcia ens perseguí: una boira densa començà a difuminar els objectes i no hi vèiem a deu metres. La nostra artilleria no havia pogut disparar ni vint-i-cinc projectils i tots queien entre nosaltres; tot eren malediccions i renecs.

L'aviació tampoc podia fer acte de presència per culpa de la boira; el fred era tan intens que els ossos ens quedaven entumits. De sobte, vam veure tres carros blindats que avançaven per la carretera per a protegir-nos. Darrere dels carros hi anava un cotxe, que es va aturar i en va baixar un home vestit de militar que ens digué:

-«*Adelante muchachos, le fasista ser uno cobarde, adelante, nosotros tomar Belchite* (sic).» [21]

Les bales queien com pluja. Seguírem avançant lentament fins al pas a nivell que formen la carretera i la via del ferrocarril, en la caseta del qual s'havia parapetat un destacament de la Guàrdia Civil. Assaltàrem aquella caseta i, entremig de cadàvers de guàrdies, ens hi escudàrem. Els nostres carros blindats havien quedat inutilitzats.

En girar-me endarrere, vaig veure com queia ferit el militar que una estona abans ens havia arengat, vaig córrer cap a ell, comprovant que una bala l'havia travessat pel costat esquerre. El vam agafar i, tot apartant-lo de la carretera, li practicàrem una primera cura.[22] El van evacuar, però no es guarí de les ferides i morí. Més endavant vaig saber que es tractava del coronel cap de la caserna Carles Marx[23] de Barcelona, ciutat a la qual van traslladar el seu cadàver, enterrat amb gran solemnitat.

Un cop evacuat el militar ferit, vaig tornar al meu lloc, l'enemic resistia desesperadament. La línia del ferrocarril protegia les nostres posicions i havíem pres a l'adversari totes les primeres trinxeres. Érem a dos-cents metres de Belchite i va començar a plovisquejar; al cap de poca estona estàvem completament xops. Ja es feia fosc i l'enemic ens disparava amb bales *dum-dum.*[24] Van caure morts elements de la FAI i ferits alguns dels nostres.

Tremolàvem de fred, el nostre avanç ens va dur fins un petit tàlveg que passa pel costat del poble, però reculàrem a causa l'intens foc que ens disparaven des de les cases. Es féu negra nit, els núvols es dispersaren tot deixant pas a la lluna, feia un fred que glaçava els ossos, era la nit de Nadal i me'n recordava de Barberà, dels meus amics, dels meus pares, tot plegat em transportava mentalment a un altre lloc que no podia ser-hi.

Demanaren voluntaris per a dur tabac a l'altre costat del pas a nivell, vaig sortir jo i un xicot de la FAI. Amb dos salts ja érem a l'altre costat, quan se'n va adonar l'enemic ja era tard i va disparar sense tocar-nos. Vam repartir tabac entre els nostres camarades, que fumaven àvidament per a mitigar el fred i la inactivitat. Dos salts més i ja havíem tornat, rèiem de l'enemic, que disparava endebades.

Novament estava amb els meus companys que m'esperaven. Quan era fora havíem tingut una nova baixa. La glaçada era forta, el gel ens petrificava, era la segona nit en vetlla i els ulls se'ns tancaven, però no podíem dormir. Alguns dels qui s'adormien havien de ser evacuats, perquè el fred els deixava balbs. Les hores nocturnes passaven tan lentes que ens semblava que érem morts, que tot s'havia aturat en sec. Tampoc ens podíem moure pel fang, quina manera de patir!

Per distreure'ns fèiem punteria disparant al campanar, començava a clarejar el nou dia i tornava a ennuvolar-se. En quedàvem molt pocs, els de Vilabella eren al meu costat. Pels volt de les deu del matí va començar a ploure; teníem la roba encarcarada com un bacallà, però no disposàvem de res per a protegir-nos del fred i de l'aigua; no teníem ni mantes. Si algú es movia de lloc, l'enemic el cosia a

bales. I seguien evacuant companys per causa de les pèssimes condicions atmosfèriques. El panorama era tan negre que pensava que no sobreviuria cap de nosaltres.

Vam intentar l'assalt a Belchite, reforçats pel batalló de Chiclana, però no fou possible. El foc de l'enemic era massa espès. Al vespre ens arribà l'ordre de retirada; els de la FAI s'hi van negar en un primer moment, però van acabar obeint. L'enemic s'havia adonat de la nostra maniobra i ens disparava amb l'artilleria i les armes automàtiques, malgrat tot, aconseguírem arribar al Monte Lobo sense cap més novetat.

I el Jiménez, on havia estat durant tot el temps? Ah brivall! com va saber camuflar-se! No així el tinent López, que sempre havia estat al nostre costat infonent-nos valor.

La desorganització era gran i tots barrejats dalt dels cotxes ens dugueren a Lécera. En arribar, i veure que no hi havia ningú de la meua columna, vaig decidir marxar tot sol cap a la *venta*. El fang m'arribava fins als genolls. Quan vaig aconseguir arribar-hi, molts ja hi eren i dormien; prou que s'ho havien guanyat! Alguns no hi van arribar fins l'endemà.

Tinguérem els tradicionals torrons de Nadal, xampany i tabac, tots junts vam començar a cantar *«Joven Guardia»* i *«La Internacional»*. Vam jurar venjar els nostres companys caiguts, i amb els de Vilabella, vam prometre que un dia ens trobaríem tots al seu poble per a celebrar la nostra amistat i la nostra sort.

Els periòdics d'aquells moments començaven a parlar d'Exèrcit Popular i de Comandament Únic, però com nosaltres estàvem sota comandament de la FAI no en volien saber res, car ells foren els qui més es van oposar a aquella conversió de totes les milícies en exèrcit. La nostra columna era simpatitzant del PSU,[25] però en no tenir suport no podíem demanar el nostre traspàs a l'Exèrcit. Molts de nosaltres ens vam fer partidaris del PSU perquè consideràvem que era el que estava millor orientat. Algun periodista de Tortosa, pertanyent a l'esmentat partit, va venir per allà i ens va dir que podíem demanar la nostra baixa de les Milícies per a poder passar a l'Exèrcit.

Mentre tot això passava, el meu amic Rovira tornà de permís, portant-me un gran paquet amb torrons i una esplèndida caçadora de pell. Em va informar que tots els meus estaven bé i em transmeté els seus ànims. El de Mont-ral ja no va tornar del permís, la qual cosa no ens va sorprendre: feia temps que el coneixíem.

Un dia se'ns se'ns presentaren el Carrasco i el Jiménez i ens digueren que si volíem fer el traspàs a l'Exèrcit havíem de ser resolutius; calia que anéssim a Lécera

i ho demanéssim a les bones o a les males, ens van dir que ells ja estaven cansats de fer sol·licituds sense que els fessin cas. Replicàrem que així ho faríem.

Als de més confiança ens van donar bombes de mà per si de cas, i d'aquella manera vam abandonar la *Venta Reus*, lloc de tantes sensacions i records, i emprenguérem el camí cap a Lécera carregats amb tot el nostre equipatge. Amb aquesta actitud no abandonàvem, però, els parapets, ja que des de l'acció sobre Belchite no els havíem tornat a ocupar (tan sols havíem actuat en petites operacions sense importància, com a reserva del Regiment Almansa).

A Lécera i disposats a tot, el comandant de la plaça, en veure que la cosa anava malament, ens assegurà que en dos dies, quan les operacions de Belchite haguessin estat resoltes, disposaríem de cotxes. I així va ser. Deixàrem els fusells i les bombes de mà i ens van dur a l'estació de La Puebla de Híjar, desgraciadament, no tornàvem tots els qui havíem vingut. Malgrat tot, i després del que havíem viscut podíem contents.

Els de la FAI, armats fins a les dents, ens hi esperaven. Segons vam esbrinar, els havien dit que ens havíem sollevat. Ens van demanar les mantes i ens van escorcollar, sense que nosaltres ens hi resistíssim. A la fi, va sonar el xiulet del tren i, poc a poc, hi pujàrem per anar a la rereguarda.

Vam menjar a Móra d'Ebre, i férem el canvi de tren a Reus. Per fi arribàrem a Tarragona, d'on feia sis mesos que n'havíem marxat. Aquí, ens van dur al local on havíem de pernoctar; no ens podíem acostumar a tots aquells «luxes» i «comoditats». Els nervis no ens deixaren dormir en tota la nit.

L'endemà vam fer un tomb per la ciutat i anàrem fins a la caserna per veure tots els de la meua quinta. Estaven concentrats en aquell lloc, mentre jo ja duia sis mesos de servei al front (i amb gran satisfacció!). Vaig trobar el company de Barberà de la lleva del 34 que sis mesos abans s'havia quedat a casa d'uns familiars i em va abraçar efusivament, però jo no vaig correspondre'l perquè considerava que no havia obrat bé.

Vaig telefonar a Barberà per avisar-los que hi arribaria en poques hores. Com esperava poder abraçar els meus! Quines ganes que tenia d'arribar-hi!

Capítol III

Dubto que hi hagi hagut arribades més apoteòsiques que la meua, m'esperava la família, amics i amigues, veïns i curiosos. No era estrany que hi hagués tanta gent, jo era el primer voluntari que tornava del front.

No sé què em va passar en aquella època, tenia de tot i estava bé, però només pensava en el front, en els camarades de les altres columnes, en la nostra que estava en procés de dissolució per a integrar-se a l'exèrcit. La vida del poble ja no m'atreia i desitjava una altra cosa, tot i que no sabia exactament quina, certament els dies que vaig passar amb els meus pares no foren precisament tranquils.

Al meu desassossec interior s'hi sumava, a més, la trajectòria del Comitè de Barberà, que feia consumir aquella pobra gent.

Vaig passar uns dies de descans i d'avorriment. Vaig decidir anar a Tarragona per a esclarir alguna cosa respecte de dues mensualitats que ens devien. A la capital vaig coincidir amb alguns coneguts que em van indicar on vivia el capità Carrasco, aquest em va dir que era el Jiménez qui sabia d'aquella qüestió.

Sortint de casa del capità Carrasco vaig topar amb un xicot del Pont d'Armentera, company de la columna, que hi havia anat pel mateix que jo. Un cop informats vam marxar junts cap a casa del Jiménez. Aquest darrer ens va dir que havia enviat els diners de la darrera mensualitat (és a dir, la de gener) a la Tresoreria de Barcelona, però que ens havia fet uns resguards per a cada milicià, perquè, presentant-los davant d'aquell organisme, poguéssim cobrar, però no volia saber res de la mensualitat del desembre. Vam exigir-li que ens fes també uns papers per a poder-la cobrar, la qual cosa féu, de mala gana.

Vam prendre els papers que ens havia fet el Jiménez i ens acomiadàrem afectuosament, per dins, però, pensàvem que aquells diners ja els havíem vistos prou.

Anàrem a trobar alguns camarades de la columna per a demanar-los si sabien alguna cosa respecte de la nostra integració a l'Exèrcit Popular, però ningú no ens va saber dir ni com, ni quan.

Al vespre vaig agafar «La Sarrealenca» per anar a Barberà a sopar. Dos dies després, i amb l'objectiu de cobrar els diners que em devien, vaig fer un viatge a Barcelona, juntament amb una cosina que vivia en el número 103 del carrer de Muntaner d'aquella ciutat. Allà em vaig estar cinc o sis dies.

L'endemà d'arribar vaig anar a l'oficina de la Tresoreria, tocant a Colom, al final de la Rambla, baixant a mà esquerra. Em feren anar d'un despatx a l'altre durant tot el dia, era tal l'acumulació de gent que ningú s'aclaria. Primer vaig anar a la Comandància Militar perquè cursessin la baixa de les Milícies, sense aquell paper no em volien pagar. Després, amb els resguards que m'havia fet el Jiménez i la baixa obtinguda, m'extenguren uns altres papers que havia de portar a un despatx per a revisar els comprovants i d'allí obtenir els papers per al cobrament i, finalment, a recollir els diners. Vaig sortir més marejat que un borratxo, de tantes anades i vingudes i amb una gana que m'hauria menjat Colom, si hagués estat fet de crema.

A casa de ma cosina, després de sopar i, com que estava sol, me'n vaig anar a dormir; no coneixia gaire Barcelona, era de nit i corria el risc de perdre'm. Com que el menjar anava just i jo estava tan aïllat, un cop resolt el tema que m'havia dut fins allí, vaig desplaçar-me als magatzems *«El Siglo»*[26] per comprar alguna joguina per al meu nebot Anton (un bonic cavall), i retorn a Barberà.

Com que ningú no deia res sobre la meua columna, ni en relació a la meua incorporació a l'Exèrcit, ajudava a mon pare en les feines del camp, amb la intenció de marxar tan aviat com arribés l'ordre. Mentrestant, el Comitè de Barberà anava fent de les seues, van fer entregar totes les collites als pagesos sense pagar-los res i, després, cada quinze dies els hi donaven una petita quantitat de diners, a raó d'una pesseta diària per persona de cada casa;[27] amb això no n'hi havia per a res.[28] La necessitat els obligà a practicar l'*estraperlo,* contravenint les disposicions del comitè, i així s'evitaven situacions més greus[28b].

S'establí un torn de llaurades en el què tots els propietaris d'animals havien d'anar a roturar la terra dels del comitè, així com les d'aquells que no disposaven d'animal. A mi també em va tocar anar-hi, tot i que m'hi havia oposat. Vaig dir al comitè que allò era injust i que amb la seua manera de procedir no feien altra cosa que estendre el nombre d'erms del terme, naturalment, no em van fer cas, però els vaig advertir que si guanyàvem la guerra ens ajuntaríem tots els del front i aniríem a demanar-los comptes. El més important, però, era que la terra produís a un ritme accelerat per les necessitats que la guerra imposava i que les reformes ja vindrien acabat el conflicte.[29]

Havia passat força temps des de la meua tornada del front, quan un dia em va arribar una ordre del Comitè de Barberà que deia que l'endemà m'havia de presentar a la Caixa de Reclutes a fi d'incorporar-me a files, doncs, el meu reemplaçament ja feia temps que s'havia presentat, no en vaig fer cas, perquè

si havia de marxar desitjava fer-ho amb la meua columna, allí ja ens coneixíem tots. Trigaren força temps a tornar-me a cridar, durant aquell lapse vaig indagar sobre la situació de la meua antiga unitat, sense poder aclarir res en concret. Alguns ja havien marxat a altres columnes, altres eren a l'Exèrcit i la majoria a casa.

Un dia, reunida la família, decidírem que seria bo anar a Valls per veure la meua padrina i fer algunes compres. De tornada, tota vegada que calia passar per Cabra del Camp, vam anar a veure al Rovira. Tot just aturat el carro davant de casa seua, sortí per abraçar-me. Parlàrem de tot el que havíem passat i, naturalment, també vam abordar el futur, m'explicà que, de moment, havia d'anar a Barcelona per a fer d'escorta d'un tal Trillas i que després ja veuria, perquè no hi havia dubte que la nostra columna no es tornaria a organitzar. Creia que el govern confiava en les Caixes de Reclutes per a incorporar soldats a l'Exèrcit Popular. Mentre parlàvem d'aquesta manera, un cotxe particular s'aturà davant la porta i quina fou la nostra sorpresa en veure que baixaven els nostres amics Pié, Mañé i Mercadé, que ens venien a avisar perquè la setmana següent anéssim a Vilabella a celebrar el nostre retorn del front, tal i com havíem quedat en la *Venta de Reus*. I així ho vam acordar. De qui era el cotxe?, els vaig preguntar, van dir que era del comitè. Davant d'això vaig respondre:

-«Caram!, no deu ser com el de Barberà, que tan sols el tenen per al seu ús particular i per a la resta ni salut.»

Ens acomiadàrem agraïts de la seua atenció, i el dissabte de la setmana posterior vaig anar a Montblanc per agafar el tren fins a Valls, coincidint amb el Mañé i el Pié, que hi havien anat per comprar xampany. Després, retornàrem a Vilabella. Allà ens vam reunir els més íntims, entre els quals un que es deia Andreu, el Rovira, els tres de Vilabella i jo. Commemoràrem la sort que havíem tingut de sortir il·lesos dels sis mesos que havia durat la campanya d'Aragó; fou una jornada inesborrable. Van organitzar ball tota la tarda i fins ben entrada la nit, i encara recorreguérem tots els cafès del poble. L'endemà ens vam acomiadar; en els nostres ulls es podia llegir que segurament mai més tornaríem a estar junts.

Quan vaig arribar a Barberà els meus pares em comunicàrem que m'havia de presentar al comitè. Allí em lliuraren una ordre, segons la qual, i sense excusa ni pretext, havia de fer acte de presència a la Caixa de Reclutes. L'endemà mateix vaig fer cap a Tarragona, on disposaren que en el termini de tres dies em presentés a la Comandància Militar de Tortosa, allà mateix, coincidí amb

un parell de xicots del reemplaçament del 36, que eren de Vilaverd i tenien les mateixes ordres que jo. Acordàrem que ens trobaríem a l'estació del seu poble el dia que anéssim a presentar-nos.

Com era de suposar, la notícia no va caure gaire bé a casa, ma mare no parava de dir que aquest cop em matarien, ni de cridar que eren els del comitè els qui hi haurien d'anar. La consolàrem com vam poder.

Em vaig retrobar amb els companys de Vilaverd i junts ens dirigírem a Tortosa. Ens estranyà que a l'estació no hi hagués ningú, a banda del personal del ferrocarril; tenint present que sempre hi ha un o altre que espera viatgers, no vam malfiar i emprenguérem el camí cap a la comandància, amb tot, no havíem avançat gaire, quan sentírem els espetecs d'una metralladora mentre observàvem com queia un home.

Ens vam protegir a l'entrada d'una casa, des d'on vam poder copsar que els trets procedien del castell, sortírem i avançàrem en direcció a la fortalesa, tot buscant la protecció de l'angle mort que formava. Vam aconseguir arribar a l'interior de la ciutat i ens van informar que els de la FAI s'havien sollevat, fent-se forts al castell. Se'ls havia donat l'ultimàtum perquè es rendissin i estaven en camí forces d'assalt procedents de València, amb l'objectiu d'aniquilar-los. Temorosos, van acabar rendint-se. Disturbis semblants es produïren en altres llocs. Aquells esdeveniments passarien a la història amb el nom de «Fets de maig».

A la Comandància Militar no ens varen fer gaire cas, ens indicaren que podíem tornar a casa i presentar-nos al cap de vuit dies; confiaven que aleshores tindrien la situació normalitzada. Passat aquest termini, ens van destinar a Roquetes, en un convent que hi ha a la vora de l'Observatori de l'Ebre. Allí ja hi havia més organització i disciplina, i oficials que ens manaven, només jo era de la lleva del 35, la resta pertanyia a la del 36, doncs, mentre jo era al front havien mobilitzat la meua. Tots els dies fèiem instrucció i pràctiques de tir i aviat me'n vaig cansar; li vaig argumentar a un oficial que després de sis mesos al front, set de mili i quatre d'instrucció premilitar em resultava enutjós haver d'anar entre els reclutes i marcar el pas. L'oficial m'ho va reconèixer i em va dir que em proposaria per a sergent, afegí que mentrestant anés aprenent les veus de comandament per si de cas ho aprovaven. Poc temps després, una nit, havent passat llista i llegida l'ordre, vaig veure el meu nom en el sentit que se'm designava suboficial. No me'n vaig alegrar gaire perquè al mateix temps havien nomenat alguns reclutes, i aquests no ho mereixien pas, fins que no em veiés amb el nomenament a la butxaca, no m'ho creuria.

A partir d'aquest fet ens ordenaren posar-nos els galons, que donéssim ordres i féssim els serveis que corresponien a la categoria de sub-oficials.

Durant el temps que vam ser a la capital del Baix Ebre, els diumenges anàvem a casa. Lògicament, les nostres famílies estaven tranquil·les. No caldrà que expliqui gaire com és aquella ciutat, a banda del fet que els seus naturals no es consideren tarragonins, sinó tan sols tortosins, el més rellevant és el riu que la divideix en dues parts i els seus tres formosos ponts de ferro. Té una gran plaça de mercat públic, grans cafès, bells teatres i disposa nombroses botigues de roba. Es nota que Tortosa és una ciutat molt antiga, la gran fortalesa del castell i les seues fortes muralles es construïren en temps remots. La seua agricultura és de les més selectes: oli, fruita i l'arròs.

Després d'estar-nos a Roquetes ens portaren al castell de Tortosa, per ensenyar la instrucció als reclutes, així com pràctiques de tir i teòrica. M'agradava fer de sub-oficial i donar ordres.

Com és normal en tot exèrcit, quan sonava el toc de silenci tothom s'allitava i la guàrdia impedia sortir, però tant el company de Vilaverd (que es deia Òdena i m'havia explicat que havia estat amb les milícies del POUM al front d'Osca) com jo havíem estat els mesos suficients al front per a aprofitar les ocasions de lleure que es presentessin, totes les nits saltàvem la muralla per un lloc que estava derruïda i la guàrdia era lluny. Segons el programa que hi hagués anàvem al cinema o bé al teatre; en acabar entràvem per la porta principal, sense que el sentinella ens digués res, ja que la seua principal missió era impedir que ningú sortís.

Allò, però, no va durar gaire. Tot i que ho teníem present, no creiem que arribaria tan aviat, l'ordre de preparar els equipatges i anar a l'estació no es féu esperar. Ens van repartir menjar fred per al camí i, per la quantitat, imaginàrem que la nostra destinació seria llunyana.

Entrada la nit pujàrem a un tren especial que havien posat exclusivament per a nosaltres emprenent el camí de Tarragona, i després Reus. Mentre recorríem aquest tram no em vaig preocupar gaire, però a mesura que anàvem passant pobles -Picamoixons, la Riba, Vilaverd, Montblanc- em vaig adonar quina era la situació: anàvem, una altra vegada, al front d'Aragó.

Vam estar-nos força estona aturats a l'estació de Montblanc; s'havia fet de dia i plovisquejava, vaig baixar del tren per anar a la «Fonda de l'Estació» i dir-li a l'amo –que ens coneixíem- tan aviat que trobés algú de Barberà li fes saber als meus pares que jo havia passat per allí camí d'Aragó. Vaig tornar al tren i, des de les finestres, vaig fer una darrera mirada a la meua terra, el

tren, insensible a tot el que em passava, seguia avançant. Les coses que més m'estimava quedaven cada cop més lluny.

Capítol IV

Vam passar per Lleida, Montsó, Sariñena i finalment Grañén. Ens desplaçaren en camions a un campament que hi havia prop d'aquell poble. Des de lluny podíem veure les barraques i tendes de campanya, i abans d'entrar-hi vam llegir un cartell que deia *«Campamento del Batallón Rojo de Choque»*. Si no havies estat al front, ni sabies què era la guerra, només calia llegir aquest nom per espantar-se. A mi, però, com que tenia una mica d'experiència de combat, no em va causar cap impressió. Allò de *«Rojo de Choque»* no em féu gràcia, però, com sempre, ho vaig deixar al temps.

Ens repartiren en barraques. Tots els sergents ens instal·laren en una mateixa tenda de campanya, mentre que els oficials –que eren Bombí i Coll, els mateixos que teníem a Tortosa- ho foren en una altra. La vida al campament transcorria monòtona i avorrida, era estiu i ens passàvem la major part del dia banyant-nos al canal que discorria a prop. De tant en tant anàvem a Grañén, bàsicament cercant cosa per menjar, perquè durant el temps que vam romandre en aquell campament vam passar més gana que el cavall del gitano. La resta es reduïa a fer la instrucció i poca cosa més.

Els diumenges organitzàvem partits de futbol contra altres unitats, en un d'aquells festivals hi vaig trobar un altre xicot de Barberà, el Cantó, que havia anat fins allí per a organitzar la unitat a què pertanyia amb nous reclutes. Li vaig demanar pels altres barberencs que havien anat al front (Grau, Vadrí, Bella i Civit) i em digué que tots eren a intendència. A partir d'aquell moment ja ens veuríem sovint (acabaríem per pertànyer a la mateixa brigada).

Un d'aquells dies arribà una ordre manant que un cert nombre de soldats havia de marxar per a completar i organitzar altres unitats, en seguiren d'altres similars fins que ens tocà a nosaltres. El meu amic Òdena va marxar en un d'aquells grups. Aquestes disposicions anaven en el sentit d'organitzar l'Exèrcit Popular.

Només quedàrem entre quaranta i cinquanta i, naturalment, també ens va arribar l'ordre de marxar. Formàrem dues fileres, a banda i banda de la carretera,

per evitar l'acció de l'aviació enemiga i posar-nos a sopluig sense haver de passar pel mig de la via, on els objectes destaquen més. Tot avançant d'aquella manera arribàrem a Senés de Alcubierre,[30] lloc en el qual es trobava la unitat que havíem de completar i que es tractava del *Batallón Rojo de Choque*. Ens resguardàrem en una pallissa i, certament, alguns dels companys estaven molt abatuts: allò de *«Choque»* feia mal a l'oïda i ja es veien morts. Jo no estava gaire content, però sabia de què anava la cosa.

Tot estant a la pallissa, se'ns va presentar un tinent del batalló, que es deia Tomás Molina (amb qui, per circumstàncies de la guerra, més endavant mantindria una amistat fraternal). Va donar ànims als més aterrits i ens va advertir que aviat ens destinarien a les diferents companyies; destacà que tots hauríem de confraternitzar molt, ja que defensàvem una causa comuna. El meu destí fou la Quarta Companyia.

L'endemà ens presentàrem al comandament de la companyia perquè ens prenguessin la filiació. Durant el procés d'omplir el formulari, quan el sergent auxiliar arribà a la casella «classe» hi escrigué «soldat», a la qual cosa jo li vaig reclamar que rectifiqués, però em va dir que primer em volia provar i que aviat estaria en servei de setmana i si donava bon resultat ja en tindria molt de guanyat, però que la principal prova la volia veure davant l'enemic; a més em va dir:

-«Com que ens falten sergents, de moment t'hi pots quedar tu, però no et facis il·lusions, perquè els del batalló van primer».

La resta dels qui venien amb mi es van treure els galons abans que els prenguessin la filiació, mentre alguns dels veterans del batalló se'n reien de mi, però jo només els responia que amb el temps els donaria una lliçó.

El nostre capità es deia Gervasio Pérez i l'oficial de la secció José Sariego, aviat vaig establir amistat amb un xicot de Barcelona que es deia Sáez. A mesura que passava el temps, també amb d'altres, i si ells m'explicaven coses del front, jo no em quedava curt (que ja tenia la meua història de guerra).

El dia del meu «debut» formàrem per a la instrucció pràctica, el tinent Sariego, que era bastant fanfarró, em va dir amb to foteta:

-*«A ver, sargentillo, cómo mandas»*.

El Sáez em va fer l'ullet i jo li vaig respondre fent-li que sí amb el cap, vaig manar diversos moviments «dempeus», «ferms» i «en marxa» amunt i avall per la carretera; mentre, anava cantant el pas sense equivocar-me fins que vaig

ordenar *«alto»* i «descans». Com a bon fanfarró, Sariego va somriure, però per a mi allò va ser un èxit, sobretot perquè els soldats em deien que mai no havien fet tan bé la instrucció. Des d'aquell moment vaig quedar com l'encarregat de la instrucció en ordre tancat. Encara restaven entrebancs a vèncer, però havia guanyat autoconfiança.

L'endemà la instrucció fou en ordre obert. El Sariego ja no em va dir res, però com que per efectuar els desplegaments, cal que sigui l'oficial qui doni la primera ordre, de seguida vaig veure que el Sariego no sabia què duia entre mans. Va proferir una veu arbitrària, que no era la reglamentària, els soldats es desplegaren cadascun a la seua manera, i sense que els sergents haguessin donat cap veu. Al moment vaig comprendre que allò no era un exèrcit com calia i encara restava molt per arribar a ser bons soldats i bons oficials. Vaig creure que la meua obligació era provar de polir aquell rústec tronc: em vaig plantar davant l'oficial saludant-lo com era habitual en l'Exèrcit Popular i li vaig demanar permís per comandar aquella acció amb les veus reglamentàries. El tinent va arronsar les espatlles en senyal d'indiferència i s'allunyà una mica per veure'ns. Vaig explicar als sergents, caporals i soldats com ho havíem de fer i al cap d'una hora ja semblava que haguéssim estat fent desplegaments durant tota la vida. El Sariego va mostrar una altra vegada el seu somrís burleta, però jo em sentia satisfet d'aquella segona prova.

El primer diumenge d'estada al batalló s'establí servei. Tal com em va anunciar el sergent auxiliar, em tocà entrar de setmana, i qui estava al càrrec d'aquell servei no podia marxar gaire lluny. En Sáenz i la resta d'amics estaven lliures de servei i volien anar a algun poble proper, i vaig voler anar amb ells. Per això vaig demanar a un altre sergent –anomenat Castro- si volia substituir-me fins al vespre, amb la contrapartida que quan li toqués a ell ho faria jo. El Castro accedí, però quan encara no m'havia allunyat mig quilòmetre vaig sentir l'enllaç del capità que em cridava. Em vaig presentar, i estava acompanyat pel sergent auxiliar Garriga, i aquell em demanà:

-«*¿Sabe usted cual es la obligación del sargento de semana?»*.

Li vaig respondre que sí que ho sabia, però que havíem acordat amb el sergent Castro que em substituiria. El capità digué al seu enllaç que anés a buscar el Castro, però quan l'interrogà respecte de l'intercanvi de la guàrdia aquest va respondre que no era cert que haguéssim fet cap acord, el capità i el sergent auxiliar em van mirar i el primer em va dir:

-«*¿Qué contesta usted a eso?»*.

I jo li vaig respondre:

-«*Que con perdón de usted, el sargento Castro es un mentiroso y un falso, y que tan solo la envidia por el puesto que tengo y el respeto y confianza que todos me tienen, haciendo tan poco que tiempo que estoy en la unidad de su digno mando, le ha hecho hablar así*».

No va respondre, ens mirà a tots dos i ens ordenà sortir.

En estar sol, vaig adonar-me fins a quin grau de vilesa pot arrossegar als homes l'enveja, no hagués pensat mai que aquell home em pogués trair i encara menys en el lloc on érem. Ni el capità, ni el Garriga em van tornar a parlar mai més d'aquell afer, segurament coneixien el Castro millor que jo.

Arribat el migdia, vaig formar la companyia per anar a dinar, ja que les cuines eren a l'església del poble, vaig ordenar *«alto»* i «ferms», i vaig comunicar les novetats al capità de dia, qui ordenà que fos repartit el ranxo; quan vam acabar, novament vaig donar-li les novetats. Ningú feia aquell acte, però a mi m'era igual perquè sabia que estava complint amb el meu deure. A la llarga, tots em van imitar.

A Senés d'Alcubierre vaig fer amistat amb un sergent de metralladores que es deia Ramon Monsalve, aquesta amistat es va intensificar al llarg de la guerra. Vam passar molts dies en aquell poble, que no arribava als 150 habitants; era tan pobre, trist i àrid que encara m'esgarrifo en recordar-lo. Els seus aires eren plens de la tristor que duu un terreny sec, on ni arbres, ni plantes volen arrelar. Que n'era de dessolada la plana! Que pelats i muts eren els tossals! Quan plovia, aquella terra semblava ciment, lliscava com una pista, quan s'eixugava s'omplia d'esquerdes com el formatge, cruixia al trepitjar-la com si es queixés de la pobresa. Una mica allunyat del poble hi havia un gran toll que recollia l'aigua de pluja, servia per beure els animals i per a altres usos domèstics. Aquell desgraciat poble era testimoni mut de tot un seguit de mals governs. Malgrat tot, allà vaig passar alguns episodis de la meua vida i el record de Senés de Alcubierre em resultà entranyable.

Reinicièrem la nostra vida de nòmades. Vaig anar a Almuniente,[31] on hi havia un enclavament d'intendència, per a comprar menjar. A Almuniente hi havia el qui seria el cap de la nostra futura divisió, el camarada del Barrio[32].

Un matí, quan ens disposàvem a pujar als camions per ser traslladats, després de passar llista, pel damunt de les cases del poble van aparèixer tres *«pavas»* –que era l'apelatiu que donàvem als avions enemics- grans i negres com dimonis.

Aquella vegada, però, no venien per nosaltres, van agafar la direcció a Osca, que destacava al fons, per bombardejar Almuniente, que quedà envoltat de fum. Els avions causaren tan sols unes poques víctimes innocents d'entre la població civil.

Passat allò, dalt dels camions ens dirigírem al nord de la província d'Osca. Fou un viatge llarg i penós, recorregut sense aturar-nos. Quan érem a prop de la nostra destinació, la caravana es dividí en diverses parts i cadascuna prengué un camí diferent. Finalment, els camions es van aturar, baixà l'oficial i cridà als sergents. Ens va dir que anàvem a desarmar les Columnes del POUM, que s'oposaven a l'organització de l'Exèrcit i que, tant a la rereguarda com al front només feien el joc a l'enemic, és a dir, que eren enemics encoberts. El poble que havíem d'ocupar era a prop, si s'hi feien forts faríem ús de les armes, sino, simplement els desarmaríem. La resta de companyies havien anat a tapar una part del front sense guarnició.

Ens apeàrem del camió, avançàrem a peu un parell de quilòmetres i emplaçàrem les metralladores al llarg dels tossals que envoltaven un poble que es veia a prop. La secció amb la qual anava jo va entrar en un llogaret que s'anomenava Peraltilla.[33] Ens encaminàrem al local del POUM i desarmàrem tots els soldats, requisàrem tots els aparells de ràdio i transmissions, que eren molts i moderns. També hi vam trobar morters del 81 i algunes caixes de fusells per estrenar.

Seguidament, a la carretera, aturàrem tots els cotxes que passaven i els vam requisar. Si hi viatjaven soldats (de certes classes) els féiem presoners. Aquests presoners, i tot el material confiscat, foren traslladats ràpidament. A la nit, la situació s'havia normalitzat, però per a més seguretat, vam posar guàrdies a totes les entrades del poble (hi havia molts grups dispersos i ens podien donar algun disgust).

L'endemà al matí tornàrem als camions, amb els quals formàrem una caravana, tot deixant Peraltilla sola en aquell racó de muntanya. Si l'anada ja havia estat llarga, el retorn durà dos o tres dies, perquè de la província d'Osca vam anar a la de Terol. Passàrem per Bujaraloz i en aquest poble, on hi havia les columnes de la FAI, menjàrem. Érem a tocar de Puebla de Híjar i allò em va fer recordar altres temps; tot seguia igual com un any enrere, només jo me n'havia mogut.

Seguint el camí que havia recorregut mesos enrere avançàrem fins a Albalate. Recordava el Rovira i els de Vilabella i la resta de companys. Vam baixar dels

camions per menjar. Sempre me'n recordaré del tall de pernil, gros com una mà, que ens van donar.

Després de dinar i, com no rebíem l'ordre de marxa, vaig aprofitar per anar a veure la pobra vella que m'havia acollit quan hi era destinat. Quina alegria tingué de veure'm. Em digué:

-«*Ah, Juan, ya sabía yo que volverías! Todos me decían que ya estabas muerto y que les vendiese el tabaco*».[34]

Vaig anar fins el llit on tantes nits havia dormit, per agafar uns quants paquets de tabac. Vaig acomiadar-me d'aquella honrada i bona dona, prometent-li que si en acabar la guerra no m'havien mort aniria a veure-la. Tot plorant, em va donar les gràcies i ens vam acomiadar.

Una vegada en els camions, moltes xicotes del poble em reconegueren i em demanaven per companys de la meua antiga columna. Si en sabia alguna cosa els hi explicava i si no en sabia res els donava esperances. Finalment, vam reprendre la marxa per anar fins a Muniesa.

Sojornàrem en una pallissa durant alguns dies. Muniesa,[35] igual que Bujaraloz i la majoria de pobles d'Aragó, estava controlat per la FAI. Hi havia molt de vi, la qual cosa va ser motiu de gran alegria per a tots, ja que feia temps que no el tastàvem. Alguns van agafar una turca de pronòstic reservat, però tot es perdonava amb un «pobre, fa tant de temps que és al front que no és estrany.»

El nostre batalló era simpatitzant del PSU i molts dels seus integrants n'eren militants. Per causa de l'antagonisme que hi havia amb els anarquistes, en algunes ocasions arribàrem a la violència, una d'aquestes va tenir lloc a Muniesa.

El nostre servei d'intendència s'havia endarrerit i, com que feia temps que no menjàvem, vam anar al comitè del lloc a demanar-los menjar, però ens el van negar amb rotunditat. Aleshores el cap del nostre batalló juntament amb els oficials i alguns soldats es van presentar davant del comitè local exigint que els lliuressin menjar o els afusellaven, però s'hi va presentar un grup de la FAI a defensar-los. Quan ja semblava que hi hauria trets, perquè el nostre major havia tret la pistola, el cap dels anarquistes va posar pau, dient que ens oferia menjar a canvi que nosaltres els el tornéssim així que arribés la nostra intendència. D'aquesta manera es va solucionar aquell afer tan llastimós.

A les nits projectaven cinema a l'església. De dia no fèiem altra cosa que passejar-nos. Parlàvem amb els civils, que fins i tot ens van manifestar que estaven cansats d'estar governats pels anarquistes i el seu comitè, ens van dir que les seues ordres només servien per a irritar el poble i matar les ganes de

treballar. Tot això em feia recordar el calamitós comitè de Barberà i em vaig compadir d'aquella gent. Quants errors es van cometre!, i tot per culpa d'aquell seguit de partits, tan partits i repartits, i aquella mania de voler organitzar i administrar el poble al seu antull. També la rereguarda va patir per causa d'això.

Acabada la nostra estada a Muniesa, ens vam encaminar a Cortes de Aragón,[36] situàrem la nostra Companyia en la rectoria i organitzàrem la vida de caserna. Sáenz, la resta d'amics i jo, a més del ranxo que ens tocava, anàvem a menjar a una casa on ens ho cuinaven, de tant en tant acudíem a un poble veí a buscar conills i ous. Llavors el que més ens preocupava era poder menjar bé.

Més endavant es van ajuntar amb nosaltres un parell de nois més, que es deien Lorite i Cruz. Ambdós eren divertits i graciosos. Enmig dels trasbalsos i penes de la guerra, procuràvem passar-ho el millor possible.

Havien anat arribant des de la rereguarda homes que ja s'havien curat de les seues ferides i, entre ells, alguns sergents, de manera que en la nostra companyia en sobraven tres o quatre. Per això, el capità ens va cridar i ens va demanar qui de nosaltres tenia nomenament de sergent, només un parell en tenia i entre aquests no m'hi comptava jo. Aleshores, el capità ens demanà que presentéssim documents per a demostrar qui de nosaltres havia estat més temps al front. Li vaig mostrar la meua baixa de les Milícies i altres documents de la Columna Carrasco, amb això en va tenir prou i em féu sortir del grup.

A la resta els va dir:

-«*Ya que vosotros no tenéis documentos acreditando que habéis estado en el frente...*».

-«*Nuestras heridas*» -replicà un d'ells.

-«*También yo estoy herido*» -digué el capità, que havia estat sergent de la Guàrdia Civil i era un tipus dur- *«y me lo hizo un vuelco de camión. Vosotros»* –prosseguí- *«iros a la compañía. De momento no tendréis mando, pero si vuestro comportamiento es bueno, ocuparéis el lugar que os corresponde»*.

Vaig sortir satisfet d'aquella reunió.

Uns dies després d'haver arribat a Cortes van canviar l'oficial de la nostra secció. El nou es deia Molina i venia d'una altra companyia. La nit posterior al canvi tingué lloc un simulacre, segons el qual un altre batalló procedent de Muniesa havia d'atacar i ocupar Cortes. El nostre batalló estava ben previngut i va fer fracassar amb rotunditat l'intent, però l'altre comandant, que es deia Arnold i era d'origen alemany, no ho va voler acceptar. Entre els dos comandants es desfermà tal discussió que, si no arriba a ser per tota la gent que allí estàvem, de ben segur hi hauria hagut alguna desgràcia.

A l'altre batalló hi havia el company barberenc Cantó que havia trobat a Grañén. Després de la maniobra, vàrem coincidir. No havíem sabut res un de l'altre des de la trobada al campament del *Rojo de Choque* i tots dos estàvem contents de veure'ns. Pels altres companys de Barberà no en passàvem gens d'ànsia, perquè estaven a intendència i no corrien risc de prendre mal.

Em seguien arribant notícies de casa, els meus pares estaven bé, la meua germana i el petit Anton també, però estaven preocupats pel que em pogués passar, i això que no podien saber què significava allò de *Batallón Rojo de Choque* que escrivien en l'adreça de les lletres que m'enviaven, millor que fos així, vaig pensar que la ignorància els estalviaria patiment.

A tot arreu on anàvem organitzàvem festivals, partits de futbol, etc. El meu amic Sáenz hi prenia part activa, tenia bona veu i *«La gitana María»* era la seva cançó favorita; sempre que la cantava tenia els aplaudiments garantits. Aquells actes invariablement acabaven amb el cant de la *«Joven Guardia»*, *«el Komintern»* i «Endavant»,[37] cançó catalana de l'Exèrcit Popular, que aleshores es trobava al seu apogeu.

De Cortes de Aragón ens traslladàrem a Baños de Segura,[38] una mena de balneari rústic ancorat sobre unes muntanyes altíssimes. Quan miraves les casetes des de dalt dels cims semblaven taques de tinta sobre paper, tret de la casa principal. Tots els edificis estaven deshabitats. De les fonts rajaven aigües ferruginoses i solubles, motiu pel qual s'hi havia construït el balneari

Aquells dies es va incorporar a la nostra companyia, procedent de l'hospital, un altre sergent anomenat Monzonís.

Passàvem el temps fent desplegaments per aquelles muntanyes, tot i que la major part la gastàvem visitant aquells cims i banyant-nos en les seues aigües, que eren claríssimes i transparents. De nit, enmig del silenci sepulcral d'aquelles muntanyes, semblava que no hi hagués guerra; estirats sota els arbres, aquell ambient de calma i pau ens inspirava una gran malengia.

Anàrem a Segura, no gaire lluny del balneari. Com sempre, ens allotjàrem en pallisses i així que vam quedar lliures de servei, el Sáez i jo vam buscar una casa on ens poguessin fer menjar. Ens vam creuar amb una dona gran, però quan el Sáez la va cridar no en va fer cas i, com si no ens hagués sentit, va continuar el seu camí. Vam insistir diverses vegades i finalment ens va respondre:

-«*Ya sé lo que queréis y me sabe muy mal deciros que no, porque luego os marcháis y me quedo muy triste pensando en lo que será de vosotros*».

Calmàrem aquella pobra dona i, finalment, aconseguírem que ens fes el menjar.

A Segura hi havia forces de la Columna Macià-Companys, que recentment havien perdut Vivel del Río i Fuenferrada, per causa del seu poc valor i disciplina.[39] Una nit es van ajuntar a la plaça del poble la banda de cornetes i tambors del nostre batalló i la de la futura 30ª Divisió per a tocar *«retreta y parte»*, fou tal el sarau que l'enemic, que es trobava a uns mil metres, ens devia sentir, doncs, abans que sortís el sol ja havíem rebut la visita de les *«pavas»*. Per sort no va caure cap bomba damunt del poble, que si no l'enfonsen amb nosaltres a sota.

Vam estar molts dies a Segura, on ens vam dedicar a practicar el maneig de les bombes de mà ofensives i defensives. De tant en tant, el metge del batalló ens feia xerrades sobre com havíem d'actuar en cas de possibles ferides.

En una ocasió, en absentar-se el comandant del batalló el substituí el nostre capità. Com que era preceptiu que la companyia restés al càrrec d'un oficial i la secció a la d'un sergent, vaig haver d'ocupar, per primera vegada, el lloc de tinent accidental. Durà pocs dies, però allò demostrava que em veien alguna qualitat.

Es va reprendre el torn de permisos i va tocar gaudir-ne a alguns dels nostres amics, que eren dels que més temps feia que no en tenien.

Finalment, també vam marxar de Segura, una nit emprenguérem el camí cap a primera línia, que no era gaire lluny. Enfilàrem muntanya amunt i vam continuar la marxa per l'altiplà fins arribar a un corral de bestiar,[40] on ens ajaguèrem unes hores. En sortir el sol, formàrem en ordre d'aproximació i, d'aquella manera, iniciàrem l'avançada que durà hores.

Quan ens vam aturar el sol gairebé havia arribat a la meitat del seu recorregut i quedàrem situats a un altre corral de bestiar, on hi havia alguns soldats de sanitat. Al fons de la vall se sentien els trets de fusell que feien foc concentrat. En poca estona, el poble d'Anadón[41] havia quedat en mans de les nostres forces, que van continuar l'avanç fins a Rodilla,[42] on l'enemic s'havia fet fort dalt del campanar.

La nostra companyia s'encarregà d'envoltar el poble per tallar la retirada a l'enemic i contenir el seu contraatac. En arribar la nit la foscor envoltà aquell camp de desolació i mort. El silenci gairebé era total; només algun tret aïllat ens recordava, de tant en tant, que estàvem en guerra. Malgrat això, no gosàvem tancar els ulls i vam passar tota la nit en vetlla.

El nou dia, però, va dur la represa del combat, cap a les onze, el poble estava sota el nostre poder. Hi vam fer presoners, entre els quals un falangista -clarament delatat per les fletxes que duia al pit-. En veure'l, el nostre comissari polític li donà un cop de puny a la barra, tot dient-li:

-*«Perro infame, opresor de la clase obrera»*.

Aquell, però, no va en fer ni cas, només somreia amb sarcasme, pocs metres més enllà vam plegar de terra les restes d'aquell desgraciat; unes bales havien acabat amb la seua existència.

En veure que l'enemic no feia cap acció per recuperar el que havia perdut, emprenguérem, una vegada més, la iniciativa. Atacàrem les cotes feixistes, però el foc dens i terrible només permetia un avanç molt lent. Van caure el nostre amic Cruz, el sanitari i un dels sergents sense comandament.

Uns matolls ens serviren de camuflatge, el foc enemic disminuí i ho aprofitàrem per atansar-nos una mica més a les tanques de filferro, alguns van anar a tallar-les sota un xàfec de bales. Finalment, l'assalt fou un èxit i la cota passà al nostre poder.

Capturàrem alguns moros, i entre els morts descobrírem una dona que una bala li havia travessat el pols. Organizàrem la defensa d'aquella posició, mentre l'enemic es refugiava en el poble d'Allueva i poc temps després tornàrem a suportar els morters del 81. Aviat ens rellevarien les forces de la 30ª Divisió, a les quals, precisament, pertanyia aquell sector. Encara avui no m'explico per què ens ordenaren aquella operació en un sector que no era el nostre, si s'hagués tractat d'un atac a gran escala i haguéssim estat incorporats a la 30ª Divisió, encara tindria explicació, però no puc aclarir què hi feia el nostre batalló tot sol.

Es temia que l'enemic llancés un contraatac per un d'aquells subsectors, van enviar la nostra secció a reforçar unes posicions que defensava la que havia estat Columna Macià-Companys i ens protegírem fins el vespre. El Molina pretenia atacar les posicions enemigues pel seu compte, però l'Espino, que era l'altre sergent de la secció, i jo ens vam oposar a aquella idea sense cap ni peus. Amb les darreres llums del dia també s'esfumà aquell despropòsit i, finalment, arribà l'ordre de reunir-nos amb la nostra companyia. Abans de fer-se massa fosc vam emprendre el retorn cap al corral de bestiar d'on havíem partit.

Al poc d'arribar, vaig sentir que algú em tocava l'esquena, era el Joan Domènech, el germà del metge de Barberà. Ens abraçàrem i departírem sobre

el nostre poble, les nostres unitats, etc. Es queixava molt de la seua, perquè estava conformada per elements de la FAI, cansats de parlar i evocar records, vam anar a dormir.

A trenc d'alba retornàrem a Baños de Segura. Em vaig acomiadar del Joan, tot desitjant-li molta sort i resignació. Deixàrem aquell sector i aquelles operacions per als altres i ens allunyàrem. Sempre més em restaria el dubte de si havien estat dutes a terme per un caprici de l'Asturias.[43]

A Cortes hi romenguérem uns dies, prosseguírem –sempre caminant- fins a Blesa.[44] La nostra companyia s'instal·là en una de les cases més riques del poble.

Aquí hi fórem poc temps, i l'únic fet rellevant fou l'arribada dels nomenaments de sergent. Quan ens cridaren a tots els sergents, l'enllaç del capità ens va dir que era per allò, personalment, vaig entendre que era massa aviat perquè hagués arribat el meu nomenament, no obstant, vaig anar amb els altres. Efectivament, lliuraren els documents acreditatius als més antics, però a la resta no.

El Comitè de Blesa era de la FAI i controlava tota la producció que s'obtenia en aquells camps, mentre els seus habitants vivien enmig d'una gran precarietat, prova d'això és que en anar a una casa a preguntar si ens voldrien fer menjar, ens reberen amb mostres d'afecte mai vistes i ens van donar el millor que tenien, nosaltres, com era lògic, vam pagar-ho tot amb escreix. Estaven tan atemorits que ens van dir que si arribava a oïdes del comitè local que havien rebut diners, els farien un segrest. Ja us podeu imaginar de quina manera vèiem nosaltres aquelles desorganitzacions, planyíem a la pobra gent que havia tingut la mala sort de trobar uns homes que, en lloc de saber dirigir, no feien altra cosa que desmoralitzar i destruir.

A banda d'això, la nostra estada a Blesa transcorregué amb normalitat i un dia ens ordenaren tornar a fer els equipatges. Vam pujar als cotxes i partírem amb rumb desconegut.

Passàrem per Azuara, Letux, Lécera, ja us podeu imaginar quins records em van assaltar en passar per aquest darrer lloc; si hagués pogut, hauria volat com un moixó per anar a veure aquella *Venta Reus* on havia viscut els meus primers temps de guerra i on m'havia vingut a veure el pare. El cotxe, però, no s'aturà; passàrem per Albalate, Puebla de Híjar i altres pobles fins arribar a un petit poble de la província d'Osca anomenat Huerto.[45], on estiguérem uns dies. No ens hi va succeir res remarcable, tret que un dia arribaren diverses

caixes grans, plenes de fusells completament greixats. En treure'ls vam comprovar que tenien unes dimensions extraordinàries, tant que amb el matxet posat eren tan llargs com un home. Aviat fórem conscients que aquelles armes no estaven fabricades a Espanya i ho vam encertar, així que les anàvem netejant descobríem que en molts dels fusells hi havia la corona dels tsars russos. Després de tant de temps, per fi, teníem una nació que ens ajudava. La Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques no oblidava els seus germans de la península que, igual que ells vint anys enrere, lluitaven contra l'enemic comú del món proletari: el feixisme.[46]

Durant uns dies practicàrem amb els fusells nous i a fe que no resultaven gaire satisfactoris, eren tan llargs que no podíem fer alguns moviments. Amb tot, passats uns dies de pràctiques, semblava que sempre els haguéssim tingut, els muntàvem i desmuntàvem amb tanta facilitat que aviat vam oblidar els nostres màusers.

El millor de tot, però, foren les noves metralladores, a banda de les rodes, que evitaven que es convertissin en una constant càrrega, com les Hotchkiss[47] espanyoles, el refrigerador, la velocitat de tir, les llargues cintes i les poques vegades que s'encallaven, les convertiren en una de les millors armes de la guerra.

Un dia de guàrdia vaig veure l'arribada del cap de la columna camarada del Barrio, vaig deduir que la nostra estada a Huerto s'acabava, en efecte, així fou, aquella mateixa nit vam marxar.

Passàrem per Sariñena i altres pobles fins al vedat de Zuera.[48] Ens vam aturar i baixàrem dels camions, allà hi estíguerem uns quants dies i, segons vaig comprovar, s'acabà d'organitzar la nostra divisió, de la següent manera: el batalló *«Rojo de Choque»* passà a ser el Primer Batalló de la 122 Brigada Mixta, el Regiment de Catalunya núm. 1 es convertí en el Segon Batalló; el Tercer i Quart Batallons es formaren entre el Batalló de la Seu d'Urgell i altres petites unitats. Així quedà constituïda, fins acabada la guerra, la 122 Brigada Mixta, la qual formà, amb la 123 i la 124, la gloriosa 27 Divisió, orgull de l'exèrcit republicà, que en tantes batalles donà proves de valor i disciplina poques vegades igualades. L'esmentada divisió estava sota el comandament del gran lluitador antifeixista, i destacat element del PSU, camarada del Barrio, mentre que la nostra brigada era comandada pel no menys serè i valerós Marcelino Usatorre[49], que tan destacades accions va protagonitzar al capdavant d'aquella

unitat, també van canviar el comandant del nostre batalló, que passà a ser el major Clapés.

El batalló *«Rojo de Choque»* havia estat considerat el més distingit de totes les unitats de les milícies, consideració que heretà el seu successor Primer Batalló de la 122 Brigada. En el Segon Batalló era on estaven els altres xicots de Barberà (Cantó, Fontanals, Civit, etc.).

De les altres brigades en desconec la composició. La 123, però, n'és l'excepció, perquè en un dels seus batallons hi havia molts dels meus antics camarades de la Columna Carrasco, entre els quals els nois del Vendrell que tenien el renom de «Lleis»; així mateix, el company Jiménez, que havia estat antic habilitat i representant polític nostre, hi comandava una companyia de metralladores. Tots ells havien maldat per poder tornar junts al front, el destí va voler que, tot i seguir camins diferents, que ara ens retrobéssim en la mateixa divisió.

Ja us podeu imaginar quin aspecte tenia el vedat de Zuera aquells dies, amb la divisió acampada. Amb tanta tropa, per tots els racons, sortien constantment peces de caça, entre les quals hi havia molts conills i perdius, la nostra principal diversió era caçar-les, la qual cosa aconseguíem la majoria de vegades, perquè, de tant guirigall que hi havia, les pobres bèsties estaven estabornides i es deixaven agafar com si fossin gallines.

Ja feia alguns dies que havien arribat, per a completar vacants, alguns xicots del batalló de la Seu d'Urgell i alguns foren destinats a la meua companyia. Entre aquests n'hi havia un que es deia Graells i un altre que es deia Cuina, amb els quals congeniàrem molt. El primer era un xicotot fort i cepat, però amb poc senderi; sempre ens parlava de la seua xicota, de com se l'estimava i que desitjava poder obtenir permís per anar a casar-s'hi, perquè havia de tenir una criatura i ell volia reparar l'honor de la noia, quan deia això darrer, es donava cops al pit amb la mà, amb satisfacció i orgull. El Cuina era més caut i mesurat; amb el temps vam estrènyer l'amistat. Ambdós xicots eren de les comarques de Girona, bones persones i honrats com el qui més.

Al vedat de Zuera, ens relacionàvem amb els de Barberà i amb els coneguts de Tortosa, entre els quals el meu amic Òdena, que sempre feia el mateix posat de gat tancat que espera algun càstig. Com ja feia mesos que era al batalló, tots em coneixien i sovint ens reuníem a la cuina. Entre els qui coincidíem hi havia el Monsalve i altres, el meu amic Sáenz no hi venia perquè havia

marxat de permís. Abans de marxar m'havia dit que no tornaria més al batalló, perquè n'hi havia molts que l'odiaven i tenia por que alguna vegada estant d'operacions li poguessin fer una mala passada, així que, entre els qui havien caigut en operacions, els qui estaven de permís, els malalts i d'altres, jo començava a ser dels més veterans, amb l'excepció d'oficials i suboficials, que sempre eren els mateixos, que encara que els poguessin ferir, qui podia es tornava a incorporar.

En una de les reunions a la cuina es rumorejà que estàvem en aquell lloc per emprendre una forta ofensiva contra l'enemic. Es parlava que el general Pozas[50] havia de dirigir l'operació i, mentre la nostra divisió atacaria Zuera en direcció a Saragossa, el tinent coronel Líster[51] atacaria Belchite en direcció a la capital d'Aragó, de manera que aquella ciutat quedaria presa entre dos focs. Si aquella operació tenia èxit, donaríem un cop mortal al feixisme.

Hi ha un refrany castellà que diu *«cuando el río suena, agua lleva»*, efectivament, després dels rumors arriben les certeses, quan vaig voler anar (com feia habitualment) a veure els del meu poble, em vaig trobar que la nit anterior havien marxat a primera línia; mentre que nosaltres ho férem immediatament.

Tot i ser l'estiu (em sembla recordar que era l'agost de 1937[52]), la nit que anàvem al front era bastant fosca. Durant la nostra caminada trobàrem restes dels combats del dia abans: mantes, roba, algun fusell, cascs, etc. escampats per terra. El terreny era planer i molt sec, avançàvem, intercalant algunes aturades, al llarg d'aquella plana immensa i àrida. Ens topàrem amb un cotxe de sanitat i un altre cisterna que tornava de dur aigua als de primera línia.

Després d'hores de caminar, a punt de clarejar el dia, la frescor de l'ambient em va fer adonar que érem a prop del riu Gállego. Anàvem descendint i davant nostre va sorgir una vinya llaurada de poc, el capità ens ordenà camuflar-nos entre els ceps.

De sobte, caigué una pluja immensa d'obusos. A cada moment pensava que un d'aquells projectils m'arribaria a tocar, no es veia res, el fum de les explosions i la polseguera convertiren l'aire en un infern. Aixecant una mica el cap m'adonava que estava sol, els qui m'envoltaven eren morts.

Finalment, em vaig alçar i seguint les indicacions que em donaven, vaig allunyar-me gairebé a les palpentes, arribant a un lloc on l'aire era una mica més suportable.

Tot d'una coincidí amb l'Asturias.[53] li vaig preguntar si sabia on era la 4ª Companyia, i em va indicar el fons d'una petita vall:

-*«De dónde sales por ahí?»*

Jo li vaig respondre:

-*«Del infierno me parece, pues no sé ni donde estoy»*.

Encara que una mica dispersats, vaig trobar la companyia; em devien creure mort, perquè tots s'alegraren de veure'm. Estirat a terra em disposava a descansar, però l'enemic rectificà el tir i aviat ens localitzà. Però, teníem l'avantatge de l'angle mort i quedàvem més protegits.

Disseminats com vam poder, l'artilleria enemiga no deixava cap pam de terreny sense batre, ningú descansava i estàvem tots frenètics. Així passà aquell maleït dia d'agost, entre el sol i el fum de la trilita estàvem destarotats. L'endemà, però, encara seria pitjor, abans de la sortida de sol, va començar a disparar «la Boja» (que així anomenàvem aquella artilleria), no deixava cap racó sense creuar amb els seus trets, i si descobria algun ésser humà l'emplenava de metralla, arribant a disparar 30 o 40 vegades sobre un sol home. Fou horrible!

La set ens tenia malhumorats, la nostra necessitat era tan extrema que alguns es van arribar a beure l'alcohol de la cura individual, vam exhaurir un petit pou que hi havia a la vora, fins el fang em sembla que ens vam beure de tanta set que teníem. Per a major fatalitat, a només 200 metres teníem l'aigua que passant riu avall semblava riure's de nosaltres. De sobte, vam veure la gran polseguera que provocava l'avanç d'un vehicle que, travessant aquella plana sense fi, s'apropava a nosaltres, i si fos un cotxe cisterna?

El cotxe avançava veloç, perseguit per l'artilleria que el volia encalçar com el gat al ratolí. Quan ja era més a prop distingírem que efectivament era un cotxe cisterna que ens venia a socórrer. La fatalitat, però, es va cebar en nosaltres quan un obús encertà de ple aquell camió, que quedà inert. Com ens vàrem lamentar i maleir d'aquella pèrdua!

Semblava que aquell dia el sol ens llançava els seus raigs amb més virulència que mai, només desitjàvem que l'arribada de la nit posés fi a aquell turment. Ningú no pensava en menjar, només desitjàvem disposar d'aigua, i mentre els elements de la natura ens castigaven, aquells canons forjats en terra estranya i duts per mercenaris de més enllà de les nostres fronteres, no paraven de vomitar metralla sobre els soldats republicans.

Per fi amb la nit arribà la fi del nostre patiment, ens van dur aigua; tanta com volíem, pretenia jaure, però no havia dut la manta i aquell terra era dur, vaig veure algú que estava ajagut i s'havia tapat amb una manta, apropant-hi em vaig estirar al seu costat. «La Boja» havia callat i, encara que no podia dormir, vaig descansar una mica.

Les nits d'estiu són curtes i aviat em vaig llevar. Aquell que jeia al meu costat no s'havia mogut gens, estava en la mateixa posició com l'havia trobat, quin individu més tranquil -vaig pensar-, semblava com si per a ell no hi hagués guerra. Vaig estirar-li la manta descobrint que no es podia moure perquè estava mort, el vaig tornar a tapar. Si arribo a saber que era mort, potser no m'hagués ajagut al seu costat!

No em va costar gaire oblidar aquell ensurt, ja se n'encarregà prou l'artilleria enemiga.

Transcorregué el nou dia arrupits en una vinya, de cara a l'enemic, els pàmpols ens camuflaven bé i de tant en tant algú de nosaltres podia sortir arrossegant-se per a omplir d'aigua les cantimplores, aquell dia ens havíem procurat una bona provisió.

Però, ¿per què vam deixar passar els dies sense atacar decididament? Més endavant sabérem perquè havien fracassat aquelles operacions, deien que la 123 Brigada havia aconseguit avançar travessant el Gállego i establint-se en la part nord de Zuera, però que les seues unitats, en caure la nit, no havien pogut prendre contacte ni enllaç. Mentre, la companyia de metralladores que comandava el vell conegut Jiménez, havia d'impedir el contraatac, impossibilitant que l'enemic traspassés el pont; però quan aquest inicià els moviments el Jiménez no va actuar, la qual cosa va permetre que l'enemic actués amb total llibertat. Per què el Jiménez va fer allò?, no ho sé pas, l'únic que sé és que, com a conseqüència d'aquell fet, l'enemic recuperà part del terreny perdut els dies abans i que el Jiménez fou afusellat.

La resta d'unitats va anar evolucionant, però com no tenien contacte les unes amb les altres no s'entenien i aviat començaren a disparar-se entre elles, molts soldats, alguns oficials i fins i tot comandants van pagar amb la vida l'error del Jiménez, i el pitjor de tot: les operacions fracassaren estrepitosament. Tot això malgrat que una companyia se situà a l'esquena de Zuera tenint l'artilleria enemiga a l'abast dels seus fusells, però en no tenir protecció es veié obligada a retrocedir.

Per aquest motiu vam romandre inactius durant temps sense poder tornar-nos als embats de l'enemic, quedà demostrat que encara no érem més que milicians i que encara rebríem molts revessos abans que el nostre exèrcit no estigués completament forjat.

Com la presa de Zuera no era possible, ens ordenaren traslladar-nos uns quilòmetres enrere fora de l'abast d'aquella terrible artilleria, a fi de preparar-nos a emprendre un nou atac per un altre costat.

La calor sufocant, ens féu passar dia descansant sota unes oliveres, tot esperant que es fes de nit per tornar a primera línia. Un cop fosc, vam reprendre el camí que no feia gaire havíem deixat.

Arribàrem al lloc assignat quan ja clarejava el nou dia, tot i que, per l'hora que era, resultava impossible que des dels observatoris enemics ens haguessin avistat, no feia ni quinze minuts que havíem pres posició quan «la Boja» va començar novament a martellejar-nos, la companyia de metralladores que venia darrera del nostre grup fou la més afectada i la que més baixes va tenir, van caure alguns companys, entre els quals un noi francès voluntari, estimat per tots.

S'hi començava a veure, quan el nostre capità Gervasio donà al Molina l'ordre de deixar les posicions i atacar d'immediat, aquest darrer em traspassà l'ordre a mi, i vaig anar a alertar els meus homes, els quals van començar a preparar-se per a l'assalt, vaig deixar enrere la posició i encara no havia fet ni deu passes quan un terrible tiroteig em rebia, no m'explico com no em va quedar tot el cos travessat per les bales, de tants xiulets i impactes com es van sentir al meu voltant, vaig recular cap al punt de partida, cap dels homes no s'havia mogut, ni tan sols els dels meu escamot, als quals vaig escridassar, dient-los tot el pitjor del món i especialment als caporals, per la seua covardia i indecisió. Vaig adonar-me que el capità em feia senyals perquè callés, el nostre oficial n'havia tingut prou amb aquell tiroteig i no va voler sacrificar els homes de la seua companyia. Les posicions enemigues eren de ciment armat i hi havia uns dos-cents metres, totalment plans, de distància, l'assalt, per tant, era de gran dificultat i hauria comportat moltes baixes.

Restàrem en aquelles posicions fins les quatre de la tarda, quan el capità donà ordres d'enterrar els caiguts, en acabar, ens retiràrem en columna d'un. Ens vam creuar amb el Cantó, que també era sergent, el Fontanals, el Grau i la resta de companys de Barberà i en veure'ns afluí una gran alegria perquè passàvem per uns moments difícils. Me'n vaig acomiadar i continuàrem en la meua companyia. Ens vam situar davant de les posicions que ocupaven els amics de Barberà.

Establerts en un petit monticle i com que no hi havia cap mena de fortificació, el primer que vam fer fou habilitar-nos cadascun un tros de trinxera individual, allí on era possible. Vam emplaçar el fusell metrallador al cim i organitzàrem la guàrdia per a passar la nit.

Jo era el primer sergent que havia de fer el relleu aquella nit i vaig estirar-me a terra, contemplant el firmament, a l'espera que arribés l'hora. Vaig cridar

els soldats corresponents i ens adreçàrem on estaven els vigilants encarregats de fer les escoltes.[54] Pronunciàrem la consigna i ells ens feren senyals perquè ens acotéssim, com sempre, es col·locaren els homes de dos en dos, mirant a l'enemic.

Aquella nit era fosca, però semblava que les ombres es moguessin. El moment d'espera se'ns féu etern. El cor ens bategava de pressa i els ulls ens ploraven de tant mirar fixament. Finalment, sentírem el so de passes damunt dels rostolls, sens dubte, l'enemic s'apropava per efectuar un contraatac.

Vaig ordenar que fiquessin la bala en la recambra del fusell, preparats per obrir foc, retirant-nos fins a les nostres petites trinxeres, un cop allà, disparàrem sobre les ombres més avançades que es veien.

Sobre les dotze o la una de la nit s'inicià un tiroteig estruendós. L'enemic va respondre amb rapidesa a la nostra primera descàrrega, tiràvem sense parar, de tal manera que la canya dels fusells ens va caure de tanta ardor i el guardamans quasi no es podien tocar de l'elevada temperatura, el foc no cessava ni un instant, no podíem aturar-lo perquè no sabíem si l'enemic encara hi era o si s'havia retirat a les seues posicions.

Aviat l'artilleria enemiga replicà. Els obusos ens passaven per damunt i queien més enllà d'on érem, com que era de nit no podien rectificar el tir i això ens salvà.

Se m'acabava la munició i l'espatlla em feia mal de tan disparar, el capità va enviar un soldat a buscar més munició. El lloc on ens proveïen era bastant lluny i l'oficial ordenà estalviar bales. Començava a clarejar quan vaig gastar el darrer cartutx, n'havia tirat més de dos-cents, tota la dotació completa.

Com que no podíem retrocedir, el capità ordenà preparar els matxets i les bombes de mà, però, així que es feia de dia, el foc es calmà fins a cessar del tot, vaig sotjar l'entorn, comprovant una estesa d'enemics morts, entre els quals alguns de negres com el sutge. L'espatlla em continuava fent mal, hi tenia un blau que m'anava del braç al coll.

Per darrere nostre va arribar el soldat que havia anat a buscar munició i ens va repartir cartutxos, quan anava a dur-ne al fusell metrallador, una bala va tocar de ple una de les bombes de mà que aquell xicot duia penjades al cinturó. L'esclat el va fer caure, amb tot el costat esquerre rebentat, de tal manera que els budells li sortien. La metralla, a més, va provocar la mort d'un soldat i en deixà un altre bastant malferit.

En veure allò, vaig ordenar als portalliteres que s'enduguessin aquell pobre noi, però tot havia anat tan de pressa que s'havien quedat petrificats i ni es movien, sortint del meu forat i prenent la llitera que duia un d'ells, el vaig anar a recollir jo mateix com vaig poder i, amb els seus crits de dolor de fons, me'l vaig endur arrossegant-lo, li vaig posar els budells a dins. El sanitari s'espantava de fer-li la primera cura, però férem el que vam poder. L'evacuàrem tot seguit.

Just havíem caminat deu metres, quan el meu amic Graells anà cap al forat on restava un ferit, amb la intenció de treure'l, una segona bala el tocà de ple al cor i morí a l'acte. Arrossegant-lo pels peus el vaig dur fins on érem nosaltres, no hi havia, res a fer. La seva pèrdua ens afectà molt.

Mentrestant, el ferit del forat demanava auxili, tot havia succeït tan ràpid que tothom estava paralitzat pel terror. Un bon soldat em va obeir i un altre tret li travessà una espatlla, llavors vaig agafar una altra llitera per recollir-lo.

Girant la vista al camp enemic vaig descobrir com un d'ells s'arrossegava de matoll en matoll, el meu crit de fer foc no fou seguit, tots restaven immòbils, incapaços de fer res. El meu fusell havia quedat a la trinxera i el metrallador estava per terra de qualsevol manera. Sense poder-hi fer res i amb el cor rosegat per la ràbia, vaig veure com aquella mala bèstia s'allunyava després d'haver sembrat la mort entre els nostres camarades.

Evacuat el ferit vaig tornar al meu amagatall. El capità em va cridar i, tot estrenyent-me la mà, em va dir:

-«*Tu acto noble y heroico es la admiración de toda la compañía. Yo, en su nombre, te felicito y te propongo, tan pronto como la ocasión se presente, sargento efectivo. De todo ello daré parte al comandante para que sirva de estímulo y ejemplo a los demás*».

Agraït, vaig retirar-me. Mentre tornava a resguard amb una barreja de satisfacció i de dolor, em preguntava com havia estat possible que sortís il·lès de la dura prova. Tot i no creure en sortilegis ni déus, m'assaltaren els dubtes. Donava gràcies al meu destí interior per haver-me salvat. Ara entenc que cap home sap el que és capaç de fer quan veu a prop el perill o quan els seus pateixen l'agonia de la mort.

El vespre d'aquell mateix dia ens desplaçàrem aproximadament dos quilòmetres enrere, a la vora d'on estaven els companys de Barberà. Ens preparàrem tan bé com vam poder per a passar-hi la nit, tot desitjant que fos

més tranquil·la que l'anterior. L'endemà construïrem una barraca, i quan la tinguérem enllestida vaig visitar els meus convilatans.

Comentàrem el que ens havia passat el dia abans, perquè ells també havien participat en les operacions, vam estar parlant de Barberà i al migdia ens vam acomiadar, per a reunir-me amb la resta de la meua companyia.

Encara no feia un parell d'hores que havíem dinat, sentírem un tret i uns crits que demanaven auxili. Acudírem corrents i vam veure que un soldat del 2n Batalló s'havia disparat al dit índex, que li havia quedat destrossat. El van curar, però en van donar avís immediatament, perquè les autolesions constituïen un delicte, van traslladar l'accidentat a la infermeria i quedà sota custòdia.

Un dia ens van dur la premsa, ocasió que sempre era motiu d'emoció, perquè així podíem conèixer els avanços i retrocessos del nostre exèrcit, segons s'anunciava en el comunicat de guerra. Hi llegírem que les forces de Líster havien tingut més sort que nosaltres perquè havien aconseguit ultrapassar els pobles de Quinto, Belchite, Mediana, Codo i altres, havien pres molts presoners i requisat material de guerra. Ens alegràrem que almenys una part del nostre exèrcit hagués aconseguit colpejar les forces de Franco i els seus satèl·lits.

La convivència amb el Molina reforçava la nostra amistat. En arribar el relleu, de matinada, emprenguérem el camí a la rereguarda. No havíem recorregut la meitat del camí de retorn que havíem fet el dia que vam anar a la batalla de Zuera, ens dispersàrem per la vora d'una vinya i abans de les nou l'artilleria enemiga tornà a disparar sobre on érem. La majoria de trets van caure lluny, però vam veure amb horror que l'enemic anava disminuint la distància respecte de nosaltres i que els obusos s'apropaven i esclataven cada vegada més a la vora.

Cautelosos, ens estiràrem bocaterrossos i ens vam ficar un bastonet a la boca, per protegir l'oïda. M'acompanyaven dos soldats, un estava estirat davant meu, de manera que els seus peus em tocaven al cap, mentre que l'altre el tenia darrera i eren els meus peus els que li tocaven al seu. La resta de la companyia estava a uns sis o set metres, i més ben protegida.

Un obús va esclatar a uns dos metres d'on érem, amb tanta mala sort que el que tenia davant va quedar amb el costat esquerre destrossat i al que tenia darrera li va quedar la cama esquerra desfeta. Jo, però, no vaig patir ni una rascada, igual que les dues o tres ocasions anteriors, vaig sortir il·lès d'uns fets que fàcilment m'haurien pogut costar la vida, no sabia què em depararia el futur, però estava satisfet de la sort que havia tingut fins aleshores.

Esperàvem amb ànsia que el sol descendís, teníem deliri per escapar de les urpes d'aquella maleïda «Boja», que estava a punt de fer-nos enfollir.

Tot just s'havia fet fosc ens preparàrem per a la marxa. El comissari polític, un xicot voluntari francès que es deia Lauro Lariño, ens adreçà aquestes paraules:

-«*Nos retiramos del frente por unos días; no olvidéis a los camaradas que aquí quedan y que defenderán el terreno que hemos sabido arrebatar al enemigo, demostremos a la gente de la retaguardia que la 27 División se sabe portar tan bién frente al enemigo como detrás de él, y para finalizar os diré que la consigna para cada uno de vosotros debe ser: cada soldado lleva un bastón de mariscal en el bolsillo*».

Després d'aquests mots, anàrem cap a la rereguarda. L'estretor de cor que se sent quan es va cap al front, es romp i eixampla així que te n'allunyes. No crec que aquest sentiment sigui cosa de covardia, és bo poder disposar d'un descans després de tantes emocions.

L'endemà arribà la caravana de camions al vedat de Zuera. Hi pujàrem amb l'alegria d'aquells qui pugen a uns cotxes que seran la seua redempció. Deixàrem al pas Senés, Alcubierre, la Cartuja, fins arribar a Casp.

Capítol V

No recordo els dies passats a Casp, acampàrem en uns camps plantats d'oliveres prop de la vila, per estar estar pròxims i, a la vegada, camuflats per si hi havia atacs de l'aviació. Construïrem barraques; la meua era a la vora de la del Molina.

El nostre capità va marxar de la companyia i se'n féu càrrec un nou oficial anomenat Peñarroya. Com era habitual, sempre que descansàvem, vam organitzar la nostra vida militar de rereguarda, durant el dia bàsicament fèiem instrucció, sobretot en ordre obert. Érem una divisió de xoc i calia estar preparats per a les futures operacions.

Casp és una població important, ja que, a banda de tenir uns 10.000 habitants, el seu terme és fèrtil i molt productiu, sobretot de remolatxa, i disposa de diverses fàbriques dedicades al refinat i l'obtenció de sucre. Allò que li atorga major importància és l'estació del ferrocarril que va a Saragossa i les carreteres que permeten la comunicació amb la resta d'Aragó i amb Catalunya.

Un dia que estava lliure de servei i passejava per la vila, em vaig trobar el Sáez, antic company del batalló *«Rojo de Choque»*. Tot i haver intercanviat algunes cartes, feia temps que no en tenia notícies, m'explicà que havia ingressat en una altra divisió. Quan li vaig proposar de visitar el batalló em respongué negativament. Era per alguns dels membres d'aquell que no havia volgut tornar-hi, només em va demanar per un sergent d'enllaços anomenat Cuestas, per al qual em va donar records.

De vegades me n'anava a veure els amics de Barberà que estaven a intendència (Grau, Bella, Vadrí i Fontanals) i algunes nits ens van fer cinema. En certa ocasió vam admirar la pel·lícula russa *Txapàiev, el guerriller roig*,[55] que ens agradà molt.

Un matí de setembre que m'havia llevat d'hora per respirar els aires frescos de la rosada, quan encara dormia tot el batalló i tan sols els sentinelles estaven desperts, aparegué un camió pintat de color vermell que s'aproximava. Quan va estar a la meua alçada es va aturar i em va sorprendre veure que dins de la cabina hi viatjaven els dirigents del Comitè de Barberà. L'encontre no produí mostres d'afecte, perquè entre ells i jo hi havia la barrera del meu desacord amb l'actuació que havien tingut al poble.

Malgrat tot, baixaren del camió i em van demanar pels altres de Barberà. Els vaig acompanyar i, un cop allí, me'n vaig anar perquè ja tocaven diana. Abans que els deixés, però, ens feren saber que els nostres familiars eren coneixedors de la nostra presència a Casp, i que volien venir a veure'ns. Els vaig respondre que si volien venir calia que s'afanyessin, ja que entraríem en operacions en qualsevol moment.

-«Vols fumar?» -em va dir un d'aquells dies el Molina.

-«Quina pregunta!» -vaig respondre-. «Amb l'escassetat que hi ha de tabac no es pot refusar un oferiment com aquest».

-«És que el tabac que et donaré és del bo» –afegí-.

Em va passar el paquet de tabac per sota el nas i vaig notar que es tractava de tabac anglès de luxe, segons em va explicar, li havia proporcionat una dona anglesa, amb la qual havia tingut una aventura, i que havia vingut a Espanya per a conèixer la marxa de la guerra i fer propaganda en favor de la República al seu país. M'explicà que havia passat uns dies a cor que vols perquè aquella dona anglesa tenia totes les portes obertes. I tot això mentre altres oficials li tenien una enveja terrible, ell, que ho sabia, se'n reia sense fer-los cas, això li causà l'enemistat de la majoria.

Encara que el Molina no tenia res de militar, i no sabia què era la disciplina ni les ordres de guerra, la seua bondat i abnegació el van salvar més d'una vegada de ser arrestat. Jo, que veia el que passava, el vaig advertir sovint, però ell no va voler canviar de manera de ser. Em deia que, encara que no el matessin en la guerra, ell no voldria continuar a l'exèrcit, malgrat tot, els fets anaven enfortint la nostra amistat.

Els del Comitè de Barberà van complir l'encàrrec que els vam fer i al cap de dos dies, amb el primer tren del matí, van arribar els nostres familiars (i, entre ells, el pare i la xicota de l'Òdena), mon pare i ma germana em van venir a trobar a la barraca, vam parlar dels de casa i de les coses que passaven al poble, els vaig presentar el Molina, del qual van quedar ràpidament amics, vaig anar a demanar permís per aquell dia, el Peñarroya no me'l va negar, però vaig veure que me'l donava de mala gana. M'era igual, l'important era haver-lo aconseguit.

Vam anar al dipòsit d'intendència per tal de trobar-nos amb la resta de familiars dels de Barberà. Dinàrem tots junts, assaborint menges selectes i variades, i bevent aquell vinet de la Conca que tant de temps feia que no tastàvem, era poc habitual que ens donessin vi al batalló. Després vam anar a passejar per Casp i a la nit ens adreçàrem al comitè local per demanar-los un lloc perquè els nostres parents hi pernoctessin; crec que el lloc que ens van facilitar era un antic convent, del qual en recordo la porta forta i clavetejada, els terres ben empedrats i una mena de claustre amb arcades i un pou al mig del pati.

L'endemà vam estar amb ells fins la una, quan van marxar amb el tren, que en retardar-se ens permeté parlar de la guerra i de les feines del camp a Barberà, recordo que li vaig dir al pare que quan acabés la guerra i tornés a casa, no treballaria igual que abans, perquè m'havia convençut que calia treballar per a viure, però no viure per a treballar. El que havíem fet era explotar-nos nosaltres mateixos i que allò no s'havia de repetir. Recordant aquelles paraules, somric i afirmo que no es pot canviar la naturalesa humana i que aquell que és actiu ho serà sempre.

Finalment arribà el moment de la partença, el tren inicià la marxa i nosaltres ens quedàvem amb l'estranya sensació d'aquell qui té una vida farcida de perills i vicissituds. Era la segona vegada que em venia a veure el pare si bé la visita havia estat força més alegre que l'anterior, quantes penes encara hauria de suportar el meu progenitor! Hi ha emocions que deixen petjada tant al cos

com a l'ànima i aquells tres anys de contínua espera i patiment moral li deixaren rastre.

Just l'endemà arribaren reclutes, la qual cosa ens va fer entendre que s'acabava la nostra estada a Casp, efectivament, al cap de pocs dies de cobrir les baixes sofertes a Zuera i d'haver ensinistrat mínimament els nouvinguts ens desplaçàrem prop del Pirineu aragonès.

Seria l'octubre de 1937 quan la caravana va emprendre la marxa, la veritat és que jo no era pessimista. La tragèdia i l'horror viscuts a les maleïdes planes de Zuera encara eren vius en la meua ment i el fet que haguéssim d'anar a la muntanya m'alegrava, a banda que els angles morts que ofereixen aquesta orografia ens aniria bé per fer front a la superioritat de l'armament de l'enemic. I, no sé perquè, el cor em deia que havia de sortir llorejat d'aquelles operacions.

Passàrem per Lleida, Montsó, Benavarri, Barbastre fins arribar a Boltanya,[56] on ens vam aturar per a menjar, i vam poder contemplar la bellesa d'aquell paisatge de petites valls plenes de verdor, al mig de les quals hi havia vaques que pasturaven. Els pobles, enclavats a la falda de les muntanyes, semblaven nius d'àguiles, alguns disposaven de balnearis i hotels, prova de la munió de turistes que hi devien estiuejar.

Sortírem Boltanya i continuàrem per una carretera construïda durant la guerra que serpentejava muntanya amunt fins al cim, on continuava per un altiplà. Els pobles i masies eren tan petites que ni cartell amb el nom tenien, per la qual cosa no sé quins eren.

La nit s'acostava i ens afanyàrem a construir unes barraques per a poder-hi dormir. També vàrem cercar llenya seca perquè en aquelles alçades les nits fresquejaven. L'endemà arribà sense cap novetat, més enllà de les aventures que ens explicava el nostre capità accidental Peñarroya.

Com que dos o tres dies després encara no havia arribat l'*hora H* i semblava que allò podia allargar-se, vam començar a endreçar les barraques. Es notava un cert tràfec entre els oficials, que van rebre l'ordre d'inspeccionar personalment el lloc que els correspondria en les operacions.

Finalment arribà el dia esperat i després de sopar anàrem a peu cap a primera línia, el combat començà amb la primera claror del dia.

Pel que vaig poder veure, preníem part en aquelles operacions la 27 Divisió i algunes forces de carrabiners, és a dir, que encara que tinguéssim sort tampoc hauria estat possible un avanç gaire profund, doncs, la força era insuficient per poder-nos anar rellevant i seguir la progressió.

En aquells moments ocupava el comandament del nostre batalló el major de milícies Vilella Freixas,[57] home de caràcter seriós, formal i molt capacitat, malgrat no arribar als 30 anys. Pel camí em vaig trobar un xicot de Barberà que es deia Eduard, ja casat, ens vam desitjar sort i seguírem, pertanyia a la 123 Brigada i l'acompanyava el Coll, que havia estat tinent en la meua companyia a Tortosa. Havia estat degradat temporalment a soldat per insuficiència i incapacitat davant l'enemic, més tard, quan el vaig tornar a veure, havia recuperat la graduació perduda.

El Peñarroya no ens havia explicat res als sergents sobre les nostres obligacions, ni quins objectius havíem d'assolir, anàvem a les fosques i deixats a la nostra sort. Més endavant vaig percebre que la comesa era penetrar entre les línies enemigues per a tallar-ne la retirada.

Era ben fosc quan començà l'avanç. Calia sorprendre l'enemic, però els soldats i caporals avançaven apinyats els uns contra els altres i tan lentament que ni es movien, va caldre recórrer a la violència per a forçar-ne l'avanç a través dels matolls.

Després de mitja hora de camí, en ser a la carretera, sense rebre cap ordre, vaig decidir tallar els cables telefònics per a impedir que l'enemic pogués demanar ajut. Arribats dalt d'un tossal quan el dia començava a clarejar, de sobte sentírem explosions de bombes de mà i l'espetegar de les metralladores, les bales queien prop i vaig ordenar al meu escamot que es protegís a l'altre costat del tossal.

Vaig buscar el Peñarroya, i em vaig topar amb la secció del Molina, que tampoc en sabia res, ni em podia donar cap referència per a trobar el capità. Davant la situació vaig decidir actuar pel meu compte.

Vaig ordenar emplaçar el fusell metrallador de tal manera que dominés la carretera i les posicions enemigues que teníem al davant. Quan els vaig tenir a tots col·locats, vaig explorar el terreny, mentrestant, les bombes seguien esclatant més enllà de la nostra esquena.

No havia caminat gaire quan vaig veure un grup d'enemics que anava a la desbandada. Em vaig amagar i quan els tenia a deu metres els hi vaig sortir de cop, tot apuntant-los amb la pistola. Van quedar morts de por; somicaven i em demanaven agenollats que no els matés. Els vaig calmar dient-los que desconeixien com de bé tractava els presoners la República, eren sis i me'ls vaig endur on esperava el meu escamot.

No havia passat ni un minut quan em van avisar que un altre grup d'enemics s'apropava per l'altre costat, vaig fer la mateixa jugada, tot i que en aquesta

ocasió vaig córrer més risc, donat que els vaig apuntar amb la pistola descarregada perquè havia gastat les bales disparant a un parell que en veure'ns havien canviat de camí. Seguidament reunírem aquells presoners amb la resta.

De cop i volta, una tanqueta enemiga s'aproximava. Vaig ordenar a un caporal que la inutilitzés, aquest s'esmunyí i apropant-se li va llançar les bombes de mà. La màquina de guera girà cua, deixant els seus sense protecció durant la retirada.

Prop del migdia i pel que ens van dir els presoners, vam assabentar-nos que la primera línia enemiga havia caigut en poder nostre. El fet que hagués cessat completament l'esclat de bombes enemigues ens ho confirmava.

En veure que un sanitari nostre no tenia valor per curar un presoner ferit el vaig curar jo mateix. Tenia els testicles destrossats i perdia molta sang, el vàrem evacuar, mentre l'enemic ens tirotejava.

Per fi va arribar el Peñarroya, amb aires de general. Va agafar tres soldats i ens va dir:

-«*Me voy a llevar a los prisioneros ante el mando para que vean qué he hecho, esperad aquí hasta que vuelva*».

Vaig sentir tanta ràbia que em vaig mossegar els dits, dissimuladament, vaig dir-li al Molina:

-«És un bandit i un poca-vergonya! Es vol apropiar de l'esforç dels altres, però que no s'ho pensi, que amb mi no s'hi juga».

S'endugueren els vint-i-nou presoners, aquesta havia de ser la primera de les «gestes» d'aquell pocavergonya. Des d'aquell moment no hi hauria concòrdia entre nosaltres i vaig intuir que patiria molt al costat d'aquell home, pel fet de ser jo inferior en graduació.

Fórem rellevats per forces del 2n Batalló de la nostra mateixa brigada i tota la companyia es retirà a les posicions que acabàvem de prendre a l'enemic. Pel camí anàvem trobant cadàvers de l'altre bàndol i sanitaris que curaven alguns ferits nostres, mentre les ambulàncies esperaven per endur-se'ls.

Soterràrem els nostres morts en una rasa acabada d'obrir. Entre ells hi havia alguns dels xicots que s'havien incorporat recentment a Casp. En veure'ls vaig sentir llàstima, que poc havia durat la guerra per a ells!, havien deixat les seues famílies i ja no els tornarien a veure. La guerra, però, és així, crua i dura, no fa distincions entre classes, perquè la mort les agermana.

S'acostava el vespre i buscàrem un lloc per a passar-hi la nit, sota d'uns marges, encara no feia mitja hora que m'havia estirat, que l'enllaç del Peñarroya

em cridà i em digué que em presentes davant d'aquell. Hi vaig anar amb desgana, per tot el que havia succeït aquell dia, en arribar, el Peñarroya estava amb el sergent Castro i vaig pensar allò de Déu els cria i ells s'ajunten.

El Peñarroya em digué:

-«*Oye Abellà, como hoy has actuado bastante regular, te harás cargo de la primera sección de mi compañía, pués el oficial que la mandaba ha sido evacuado. A ver cómo te portas mañana, piensa que aquí está Castro que te sustituirá a maravilla*».

No vaig dir res, i vaig anar-me'n irat. Pensava que el millor que podria fer el Peñarroya l'endemà seria tornar a amagar-se, per què no li donava el comandament de la secció directament al Castro? potser em volien fer quedar malament davant de la companyia, però no em preocupava gens, perquè ja ens coneixien prou, i ningú de la companyia, tret del Castro, no el podia veure.

Descansava i desitjava que l'endemà les circumstàncies m'atorguessin l'ocasió per demostrar que jo tenia més caràcter i valor que ell. Estava segur que tard o d'hora seria desemmascarat. De moment, calia callar.

Es féu de dia i atacàrem, ens encaminàrem a les posicions més avançades i se'ns indicà l'objectiu d'ocupar una petita ermita a l'esquerra. Vaig cridar els sergents per a informar-los.

De quatre grapes, d'un en un i protegits pel fusell metrallador, que en mans del caporal Caballero cantava com un rossinyol, després de quatre-cents metres les armes enemigues batien tot el terreny per on progressàvem. Tenia alguns soldats ferits i els férem la primera cura. Jo hauria volgut intentar l'assalt, però encara érem lluny i m'arriscava a un fracàs.

Vaig enviar l'enllaç a demanar que el fusell metrallador disparés amb intensitat sobre la porta de l'ermita i els petits parapets que la defensaven, fou un encert, perquè gràcies a la bona mà del caporal Caballero, el foc enemic va disminuir. Aprofitant l'avinentesa vam avançar fins a situar-nos a uns dotze metres, prepararem les bombes de mà i llançàrem l'assalt just en el moment que l'enemic abandonava la posició, la qual cosa ens facilità l'acció.

Un cop presa l'ermita, la fortificàrem per a resistir un possible contraatac, que no tingué lloc, doncs, l'enemic estava força tocat, si bé ens disparava des d'uns petits tossals que hi havia a uns dos-cents metres, causant alguns ferits.

Des d'un indret que dominava el terreny circumdant, vam fer foc sobre les posicions enemigues, per tal de protegir l'avanç de les nostres companyies, que també assoliren els objectius, com també ho va fer l'altra secció sota el comandament del Molina.

Vaig trametre un comunicat al Peñarroya, però aquest no va aparèixer fins que va fosquejar i havíem foragitat l'enemic. Amb tota la companyia reunida, va fer cap el Peñarroya fresc com una rosa i somrient a tothom, va felicitar al Molina (és clar, tots dos eren tinents) i, mirant-me, digué:

-«*Dame la pistola; ¿dónde has estado escondido? toma Castro* –tot dirigint-se a aquest i donant-li la meua pistola-, *a ver si sabes hacer mejor uso que él del arma que te entrego. Y ahora* –tornant a adreçar-se a mi- *te vas a explorar todo el terreno hasta el río Gállego y si puedes toma el pueblo de Jabarrella*»[58].

No cal que us expliqui la meua reacció. Li vaig replicar, preguentant si no havia pres l'objectiu, si no li havia enviat a temps l'informe de novetats. ¿Que no estaven allí tots els soldats de la meua secció protestant? No va voler escoltar i m'amenaçà amb afusellar-me. Aquell home no tenia consciència, ni entranyes.

Vaig protestar al comissari polític Lauro Lariño, que era un bon noi, em donà la raó, però afegint que calia obeir les ordres del capità. Vaig dir-li:

-«*¿Aún siendo injustas? ¿Y tú eres comisario? Pero toda la compañía está aquí presente para saber lo que ha pasado y ser testigo cuando sea necesario*».

Enrabiat, vaig marxar amb el meu escamot a explorar les vores del riu. Era gairebé de nit quan hi vam arribar i no s'hi notava cap moviment enemic. Com que volia alleugir l'enuig, em vaig encaminar cap a la rodalia de Jabarrella amb la determinació, si fos necessari, que hi moríssim tots. El caporal Tourenc, un voluntari francès molt valent, em digué que desistís de la meua idea, ja que ells no havien de pagar els plats trencats d'un boig. Mentre el caporal em parlava d'aquella manera, arribà l'enllaç del Peñarroya i ens ordenà el retorn, la qual cosa vam fer. En aquells moments era negra nit.

En començar el tercer dia d'operacions, tot el batalló es disposà en columna d'un, preparat per a travessar el riu. L'avantguarda i els seus exploradors no havien vist cap enemic, per tant, podíem avançar descansadament.

Ens vam treure els pantalons, vam lligar una corda a l'altre costat del riu i el travessàrem amb facilitat. Anàvem amb precaució fins veure el poble d'Orna[59]. Emplaçàrem les màquines[60] i la infanteria avançà.

Quina sorpresa més gran, quan encara faltaven un parell de quilòmetres per arribar, vam veure com els veïns sortien a rebre'ns, amb visques a la República i plorant d'alegria. Aquella gent se sentia veritablement alliberada. Vam arribar fins a la plaça del poble, que tindria entre quaranta i cinquanta cases.

Mentrestant, el 2ⁿ Batalló havia atacat el poble d'Arto,[61] on s'havia fet fort l'enemic, i com resulta que Orna està al mateix nivell que Arto, l'havíem agafat

pel flanc, així que emplaçàrem alguns fusells metralladors al costat que dominava Arto, mentre una secció de màquines anava a emplaçar-les a la carretera que menava a Casbas de Jaca[62] per tallar la retirada a l'enemic.

La nostra companyia va ser destinada a atacar Arto pel flanc, mentre els fusells metralladors protegien el nostre avanç. Estàvem tan ben coordinats amb els meus caporals que en pocs minuts desallotjàrem l'enemic dels petits punts de suport que havia improvisat abans d'arribar al poble.

Al peu d'Arto, amb moral elevada, l'assaltàrem, a la vegada que el 2n Batalló ho feia per l'altre costat. Al capdavant de la nostra companyia hi anava el comissari Lariño, que mostrà proves de valor.

Aconseguírem prendre el poble i hi férem molts presoners, entre els quals italians i també integrants del *Tercio*, també vam requisar material de guerra –un canó, algunes metralladores, molts fusells i, per la meua part, una bandera del *Tercio* que vaig prendre a un soldat enemic mentre fugia i que vaig lliurar al Peñarroya-

La nostra alegria fou gran per la presa d'aquell poble. A banda del seu valor estratègic, va permetre tallar el ferrocarril que va de Jaca a Canfranc i a França. Començàvem a donar alguns cops seriosos a l'enemic.

Quant a la secció de màquines que havia de tallar la retirada a l'enemic mentre nosaltres fèiem l'assalt, va complir amb escreix la seua missió. Va destrossar les restes d'aquella *Bandera del Tercio*[63] que nosaltres havíem foragitat. Vàrem fer més de sis-cents presoners, i es calculava que entre tota la divisió havíem pres a l'enemic més d'onze pobles, a banda d'algunes granges i masos.

Assolit l'objectiu d'actuar com a protecció del 2n Batalló, aviat abandonàrem Arto i tornàrem a Orna. Encara em sembla veure el maleït Peñarroya al capdavant de la companyia enarborant la bandera que li vaig lliurar i cantant *La Internacional*. Jo em penso que tant ell com alguns soldats cantaven més aviat per l'alegria que els havia proporcionat el fet de beure's unes ampolles de vi ranci trobades en una pallissa.

Arribats a Orna, a la plaça tot i que vam rebre l'ordre de seguir avançant cap a uns tossals que es veien en l'horitzó, ho ajornàrem perquè la majoria dels soldats, i en primer lloc el pocavergonya del Peñarroya, estaven beguts.

Quan els vapors del vi s'esvaïren una mica, emprenguérem la marxa per ocupar les posicions assignades. Alguns es van alçar com van poder i d'altres amb prou feines podien caminar.

La segona vegada que havíem passat per Orna ens havien donat menjar, i els que no havíem begut gaire estàvem completament serens i lamentant-nos

del que havia passat, ja que com més temps perdíem nosaltres, més temps donàvem a l'enemic per a fortificar-se.

En emprendre la marxa, i sense perill de topar amb l'enemic, el Peñarroya es va situar al capdavant. Anava ensopegant a cada passa, però no devia estar completament begut perquè quan li va semblar es va posar darrere de la companyia i ordenà al caporal Caballero i a la seua esquadra del fusell metrallador que es posessin al davant, per si de cas hi havia alguna emboscada.

Aquella tropa era dels qui més havien begut, el Caballero, envalentit pel vi, li va respondre:

-«*Delante tienes que pasar tú, que ya sería hora de que lo hicieras, que siempre te escondes, no es obligación mía la de ir delante de todos, manda una escuadra de fusileros que es lo que corresponde*».

El Peñarroya, però, volia imposar-se i el Caballero el tallà sense deixar-lo acabar la frase. Li va dir:

-«*Si no te callas, te meto toda la cinta del fusil en la barriga*!»

I com, de les paraules, passava als fets, vam haver d'aturar-lo i prendre-li el fusell, mentrestant, el Peñarroya s'havia quedat pàl·lid com un cadàver i, tot anant cap al Caballero, posant-li una mà a l'espatlla, li digué:

-«*No te pongas así hombre, que sólo te lo decía por gastarte una broma*».

Des d'aleshores el Caballero es va convertir en el mimat del Peñarroya, un senyal inequívoc de quina mena d'home era.

Després d'aquest incident pujàrem per la muntanya. Com que era alta, molts es quedaren pel camí; no obstant, el meu escamot va aconseguir arribar al cim just en el moment que l'enemic iniciava la fortificació a l'altre cim que hi havia al davant. Vam començar a disparar-los obligant-los a suspendre la seva tasca, que era precisament el que nosaltres volíem.

Poc a poc anaven arribant els endarrerits i amb ells el nostre capità accidental, que situà el seu comandament bastant apartat de nosaltres, protegit per una gran rasa natural. Era el tercer dia d'operacions, i sort tinguérem que l'enemic no intentà cap contraatac, perquè estàvem tan fatigats que ens hagués agafat a tots.

A conseqüència de las baixes sofertes, érem pocs i per això vaig fer vigilància d'escolta durant un parell d'hores, perquè els meus soldats poguessin descansar una estona més.

Tret del soroll de pics, que delatava les seues feines de defensa, l'enemic no donà senyals de vida en tota la nit. Després del daltabaix que havien sofert

el dia abans, era lògic que es parapetessin. Nosaltres no ho fèiem, amb l'excepció del Molina i alguns soldats de la seua secció, que van fer uns parapets individuals i uns quants metres de trinxera.

Pel que fa al Peñarroya, dormia com una soca. Era xocant que tingués tres enllaços només per a ell sol i que els fes anar carregats com rucs, perquè anava arreplegant pel camí tot allò que li feia gràcia i ho carregava a les seues esquenes. Recordo que, a banda dels seus propis fusells i equipament, duien dues escopetes de caça, cartutxos, pots de mel que havien agafat a casa del rector d'Arto, dos pantalons, una jaqueta de pana, alguns estoigs de coberts de plata i una infinitat de galindaines. Quina mena d'individu havíem d'obeir! Estava segur que aviat li arribaria la seua fi.

Els morters enemics ens donaren el bon dia. Ja hi tornàvem a ser, no vàrem atacar perquè no teníem prou contingent i estàvem completament desorganitzats. Va caure una granada a un metre del Molina, però no esclatà. De quina es va lliurar! L'enemic va allargar el tret i en van caure un parell prop del Peñarroya. Quin pànic que li va agafar! Ràpidament es féu construir un refugi.

Aproximadament a les deu del matí el front va quedar tranquil i ens fortificàrem, protegits pel tram de trinxera que el Molina havia excavat el dia abans.

Cap al tard va arribar, en visita d'inspecció, el Vilella, comandant del batalló. Va ordenar al nostre capità que agilitzéssim els treballs de fortificació, principalment l'emplaçament del fusell metrallador, i que fes anar un escamot de confiança a un petit monticle que esdevenia un punt fals per on l'enemic podria infiltrar-se fins la nostra rereguarda. Era un home amb grans dots d'art militar, com més endavant ho demostraria al comandament de la 60 Divisió.

El Peñarroya va traspassar les ordres al Molina, i aquest a mi. Tot seguit al capdavant del meu escamot i una metralladora que ens havien afegit, ens emplaçàrem fins aquella posició. Hi bastírem un gran parada per a la màquina i alguns parapets. Després vaig contactar amb unes forces que teníem a la nostra dreta i que ignoraven l'existència d'aquella posició.

De retorn al meu lloc era el vespre. En fer-se fosc ja teníem les principals fortificacions avançades. Organitzada la corresponent guàrdia anàrem a dormir una mica més descansats que el dia anterior.

Al vespre del segon dia arribà l'enllaç del capità i m'ordenà rellevar les forces que ell havia menat. En demanar-li si havia de rellevar la màquina i la resta em digué que no, que anéssim a trobar als altres membres de la companyia per anar a Orna.

Un cop al lloc de comandament, la nostra companyia ja havia marxat, si bé hi restava el comissari Lauro. Aquest em va dir que anéssim passant, que ell havia d'esperar el comissari de la companyia que havia rellevat.

Tot i ser fosc, recordava el camí fet el dia que havíem pujat i vam descendir tan de pressa que vam arribar a la vora d'Orna abans que la nostra companyia. Després de fitar-los, vaig fer formar l'escamot i vaig donar les novetats a l'oficial de la meua secció, és a dir el Molina. Aquest les traslladà al Peñarroya, que en veure que tot i haver marxat més tard, havíem arribat abans que ell, em va dir:

-«*¿Ya has relevado?*».

Vaig respondre que sí, i ell em digué:

-«A *ver, el parte*».

Li vaig lliurar ràpidament, se'l va mirar inquiet, com si busqués algun motiu per a escridassar-me. De sobte, se li va il·luminar la cara i, amb expressió burleta, em digué:

-«*¿Dónde está la máquina? ¿La has relevado?*».

Li vaig respondre que no, perquè el seu enllaç m'havia dit que no ho fes. Va començar a cridar com un boig i em va ordenar que anés a buscar-la.

Jo li vaig replicar:

-«*Estando su enlace aquí, ¿podría preguntarle usted cual fué la órden que le dió?*».

A la qual cosa respongué:

-«*Nada, nada; ya sé yo la órden que le di. Así que arriba, deprisa*».

Com us podeu imaginar, no va fer allò que jo li demanava, perquè el que volia era precisament humiliar-me davant de tothom. La sang em bullia i me'l vaig mirar de dalt a baix. Vaig començar a caminar de manera indecisa, però no havia fet ni tres passes quan em vaig aturar i li vaig dir:

-«*¡No voy aunque tengamos que matarnos!*».

No em va deixar continuar perquè es va treure les dues pistoles del nou llarg i m'apuntà, el Molina, però, també es va treure la seua pistola i li va dir:

-«*¡Basta Peñarroya! ¡Basta ya de injusticia en esta compañía y a este muchacho! Devuelve las pistolas a su sitio o de lo contrario todos los fusiles están dispuestos a tirar contra ti, que todos estamos cansados de tus bravuconerías*».

Tots els soldats es posaren de part del Molina, el Peñarroya es quedà sol, amb l'excepció del Castro, el qual s'apartà sense voler prendre part activa en l'afer.

En veure el descontentament general i els fusells que l'apuntaven, el Peñarroya es va aturar. Va callar i al cap d'un instant prosseguí:

-«*Vámonos ya, que es hora de acostarnos*».

Així ho vam fer. Pel camí, abans d'entrar al poble, vaig estrènyer la mà del Molina i li vaig agrair el favor que m'havia fet. Mai no vaig oblidar aquell gran amic i inseparable company Tomàs Molina Tolés, que em va defensar d'aquell desnaturalitzat Peñarroya.

Dormírem en una era a tocar d'Orna, tn sols les passes dels sentinelles trencaven el silenci d'aquella nit dels primers dies de les operacions que la 27 Divisió va efectuar a l'Alt Aragó.

L'endemà tot el 1r Batalló fou destinat a les pallisses d'Orna per a descansar uns dies i organitzar la nostra desmembrada brigada. Durant el temps passat en aquell poble dedicàvem el dia a fer instrucció en ordre obert, fent supòsits tàctics per a ensinistrar als qui s'acabaven d'incorporar. De tant en tant es deixava veure l'aviació enemiga, i era prudent que durant les hores diürnes romanguéssim amagats dels seus objectius principals.

En poques ocasions el Peñarroya vingué a veure'ns, preferia quedar-se a casa festejant una xicota que, segons ella mateixa ens va confessar, no el podia sofrir. També ens explicà aquella noia que havia fet fora els seus pares del llit per a dormir-hi ell i que es feia enrotllar els cigarrets pel seu enllaç. Esperava amb anhel el dia que marxés de la casa.

Un d'aquells dies se celebrà a l'escola del poble una reunió general dels membres del PSUC sota la presidència del secretari general del batalló, un tal Garcia. Després de fer un repàs als èxits assolits, s'exposà la necessitat d'organitzar les companyies dins del partit.[64] Calia organitzar en cadascuna d'elles les cèl·lules corresponents, que haurien de composar-se d'un secretari general, un secretari d'organització i un secretari d'agitació i propaganda. Aquestes cèl·lules s'encarregarien de formar uns grups pertanyents al partit que s'anomenarien «de xoc», i tindrien la missió de donar exemple de comportament tant davant l'enemic com en la rereguarda. També tindrien l'objectiu d'obtenir la col·laboració de tots els membres de les companyies i promoure que s'incorporessin militants.

Quan el secretari general del batalló acabà, va demanar si hi havia algú que tingués quelcom a afegir, vaig prendre la paraula per a explicar davant de tothom la nefasta actuació del nostre capità accidental Peñarroya. Vaig relatar tot el que havia succeït a la companyia i a mi mateix, concloent que casos

com aquell eren una vergonya per al batalló i per al partit, focus de discòrdia i de desconfiança entre els soldats.

El secretari general va respondre que, tot i que hi havia altres queixes respecte del Peñarroya, en aquelles operacions havia tingut un comportament bastant bo, vaig rebatre el que deia el secretari relatant dia per dia tot el que havia succeït en la nostra companyia des que havien començat aquelles operacions. Les meues paraules foren assentides pel caporal Tourenc, que pertanyia al Partit Comunista Francès, pel caporal Caballero i per altres militants del partit de la nostra unitat.

En escoltar els testimonis, el secretari general es va donar per convençut. prometé parlar-ne amb el comandant del batalló i demanar el trasllat del Peñarroya, però com que estàvem d'operacions, suplicà paciència.

Finalment havia arribat el moment tan desitjat, el de la raó i la justícia. Ara només restava que la promesa del secretari general s'acomplís el més aviat possible i la nostra companyia quedés en pau. A més, si això passava, el partit guanyaria moltes simpaties en el batalló.

L'endemà ens reunírem els militants del partit de la nostra companyia essent designat secretari d'organització, que vaig ostentar força temps, fins i tot quan ja havia estat nomenat tinent, cosa que teòricament no era possible perquè els oficials havien de crear les seues pròpies cèl·lules. Puc dir amb satisfacció i orgull pel nostre partit que foren molts els militants que vaig fer i que la nostra companyia sempre va estar ben organitzada oferint en tot moment proves de gran valor i moral. El meu esforç va fer que el secretari general em tingués per un dels militants més treballadors i em confiés missions que m'omplien de satisfacció, perquè jo creia que les consignes del nostre partit eren les més oportunes per a la bona marxa de l'Exèrcit Popular.

A Orna, tots els matins i tardes sortíem als afores per por de l'aviació enemiga, que feia vols de reconeixement gairebé diaris. En certa ocasió em va cridar el comissari Lariño per a dir-me que el Peñarroya li havia fet saber que tots els dies que havíem estat en aquells posicions jo havia dormit descalç i tranquil·lament, talment com si no haguéssim estat a primera línia i al càrrec d'una posició delicada. Vaig cridar els caporals del meu escamot, que van dir que tot allò era mentida.

Quan aquells van haver marxat, li vaig dir al comissari:

-«*Parece extraño que haya personas tan crédulas como tú ¿No ves que todo son artimañas para vengarse del informe que dimos de él en la reunión del partido?*».

S'excusà i marxà amb el cap cot i pensatiu, com penedit d'allò que acabava de fer.

També vaig establir bona camaraderia amb els cuiners del batalló, sobretot amb el seu cap, un xicot de les comarques de Girona que es deia Salomó Nogués i que en temps de pau havia estat cuiner de l'hotel Ritz de Barcelona.

Un d'aquells dies, cap al tard, vam rebre l'ordre d'anar a les posicions més avançades. Mentre preparàvem l'equipament, vingué el Peñarroya i ens presentà un sergent acabat d'incorporar a la nostra companyia. Es deia Arcos Morales i venia de l'hospital on li havien curat unes ferides, el van afegir a la secció del Molina.

Quan portàvem cinc o sis quilòmetres de marxa ens van ordenar descansar. Al cap de poca estona ens manaren continuar silenciosament perquè la nostra missió era infiltrar-nos en terreny enemic.

Vam avançar enmig de la foscor en una espessa bardissa que obligà a aturar-nos algunes vegades perquè perdíem el contacte entre les diferents companyies.

Tot el primer batalló participava en la infiltració, mentre la resta de la brigada atacaria de front, nosaltres sorprendríem l'enemic per darrera. En fer-se de dia, estàvem uns vuit quilòmetres endins del territori enemic, però com que anàvem d'un en un la cua del batalló restava molt endarrerida.

Els més ressagats perderen el contacte, l'enemic va detectar la seua presència i va començar el tiroteig. Sortírem de la petita vall on estàvem i avançàrem, la secció del Molina tenia per objectiu unes cases aïllades que anomenaven Aldeas de Jaca, en les quals hi havia una secció enemiga.

Vam avançar fins les primeres cases sense trobar resistència, en veure'ns, l'enemic s'havia retirat, abandonant tabac, munició i fusells. Ho vàrem ocupar tot sense patir cap baixa, continuant en direcció a la Penya Uriel, una enorme mola rocallosa que es veia al fons.

L'enemic, en retirada, es va voler fer fort en uns turons que hi ha abans d'arribar a la Penya Uriel. Enfrontats els dos bàndols, els vam matar un alferes, un sergent i alguns soldats, per contra, nosaltres només tinguérem alguns ferits lleus.

Ascendírem muntanya amunt per a dominar la carretera que venia de Jaca i per la qual l'enemic hauria de rebre reforços. Durant l'ascens el sergent Arcos no es tenia dret, les ferides van començar a fer-li mal per culpa de la fatiga.

Encara no havíem assolit el cim, ens feren senyals des de l'altre costat de les muntanyes indicant-nos que ens retiréssim, la qual cosa férem a contracor.

En arribar a la posició des d'on ens havien fet els senyals, hi vam trobar el comandant Vilella, que ens informà de la mort del sergent Castro i de la ferida lleu que el Peñarroya havia rebut en un peu. El Molina estaria al comandament de la companyia i jo al de la primera secció. Me'n vaig alegrar, perquè estava segur que la nostra companyia milloraria.

Ens retiràrem just quan l'enemic començava el contraatac i arribàrem a les posicions de partida sense novetat.

L'endemà ens encaminàrem a una granja que hi havia a la vora d'Arto, on romanguérem uns quants dies, durant els quals l'aviació enemiga ens provocà males estones per les bombes. Tot i que els feixistes comptaven amb molts avions italians i alemanys, la nostra aviació encara no havia fet acte de presència.

Amb l'absència del Peñarroya, les coses milloraren en la nostra companyia i un dia va venir el comandant Vilella per a parlar amb el Molina. Ens havien encarregat una missió especial, per causa dels continus atacs que l'enemic feia sobre la posició del Mirador del Abuelo, la companyia destacada estava desmoralitzada i calia reforçar-la.

Al vespre, pel camí trobàrem el comandant, que ens allargà la mà i ens desitjà sort, vàrem deduir que la nostra missió seria delicada.

A trenc d'alba, arribàrem al cim del Mirador del Abuelo, protegits per la poca foscor que encara hi restava, fortificàrem improvisadament la posició, la desmoralització d'aquella companyia els havia deixat sense esma per a construir uns parapets.

Avançat el matí, l'enemic ens dispararà una sèrie de trets de morter que ens deixaren cruixits. Per sort, les dues o tres hores que havíem disposat ens havien permès avançar la protecció. Aquells trets de morter eren la preparació d'un intent d'avanç enemic.

La situació dels contraris era prop nostre i, quan els tinguérem a uns quaranta metres, obrírem foc sobre ells. Acostumats a la poca resistència que havien trobat els dies anteriors, la nostra rebuda els causà morts i ferits, provocant-los tal pànic que van recular ràpidament cap al lloc de partida. Aquella companyia, que estava tan desanimada, recuperà l'autoestima i no semblava la mateixa.

A causa d'aquell atac patírem algunes baixes, la més sentida fou la del caporal Felipe Caballero, d'heroic comportament.

Al tard, rebérem l'ordre de retirar-nos. Abans de marxar, però, sepultàrem als valents que havien lliurat la vida en defensa de la República i dels ideals proletaris.

Rebérem felicitacions per la gesta i retornàrem a la granja d'on havíem partit.

Entremig del Mirador del Abuelo i les posicions enemigues hi havia un poble que els feixistes havien abandonat tot el que hi tenien. Era un poble petit, que no devia passar de vint-i-cinc cases, crec recordar que es deia Ara.[65] Un dia em va cridar el Molina i em digué:

-«He rebut ordre del comandament per tal que un oficial de la meua companyia, amb aquells soldats que ell triï, vagi al poble d'Ara a requisar porcs, gallines i demés que allí hi hagi abandonats. I, com pots suposar, t'he triat a tu».

-«No sóc tinent, amic Molina» –vaig respondre-li-.

Em va respondre que, com no hi havia cap oficial a la companyia, jo era el més indicat per a la missió. Així que aquell vespre vaig emprendre la marxa amb els vint soldats que havia triat. Vaig establir grups de tres a l'entrada de tots els carrers que estaven orientats vers l'enemic i vaig disposar un sergent i un caporal a patrullar pel poble. Mentre jo i tres soldats anàvem de casa en casa. Vàrem requisar setze porcs, vint-i-dues gallines, un sac de fesols, dos pots de mel i un be.

Com que entre homes i bèsties érem tants, l'enemic es va adonar de la nostra presència i ens va tirotejar. Sortosament, una paret ens protegia i vam poder arribar a un torrent que ens conduí, sense novetat, a les nostres línies. A l'ordre del dia de l'endemà fórem felicitats i s'hi féu la proposta d'ascendir-me a tinent.

Arribaren nous soldats per a cobrir les baixes. Un d'aquells era Joan Fabregat Vallvé, natural de Barberà, en veure'ns, ens vam abraçar efusivament; em va dir que estava destinat a la 2ª Companyia del nostre batalló, per la qual cosa ens hauríem de veure sovint.

Transcorregut poc temps em vaig trobar un altre barberenc entre els molts homes que aquells dies venien destinats amb nosaltres. Es tractava del meu amic Joan Grau, que fins llavors havia estat destinat a Intendència. En veure'l, li vaig preguntar pel canvi de destinació; em respongué que darrerament tots els soldats que havien arribat a la nostra divisió eren de Serveis Auxiliars i que els havien posat en els llocs de menys fatiga, de manera que aquells qui eren completament útils havien estat destinats a primera línia. Així, mentre la resta dels de Barberà havien romàs a Intendència, ell havia hagut de marxar.

D'això, vaig deduir que el cap del govern espanyol Indalecio Prieto, secundat per Largo Caballero, ambdós del PSOE, tenia tírria a la nostra divisió pels èxits assolits i perquè pertanyia al PSUC, simpatitzant del PCE. Ens enviaven homes de Serveis Auxiliars, incapaços de suportar les fatigues i esforços que el front requeria, doncs, desitjaven que afluixés el nostre rendiment i, d'aquesta manera, desprestigiar-nos.[66]

El Molina seguia exercint de capità accidental nostre i durant els dies que encara vam romandre a la granja a prop d'Arto, enfortírem encara més la nostra amistat. Aquell noi no estava gaire dotat per a fer-se respectar i tenia un concepte bastant arbitrari del que ha de ser la disciplina, però tenia capacitat per a comprendre les coses i sentit comú. Sota el seu comandament, la nostra unitat estava millor; en comparació amb els dies que havíem hagut de suportar el Peñarroya, i si no hagués estat pels constants perills de la guerra, hauríem pogut considerar que aquells moments fórem gairebé feliços, però aquella tranquil·litat, no podia durar gaire, i un dia arribà el nou capità Bernat, lògicament, el Molina passà a fer-se càrrec de la 1ª Secció i jo de la 2ª.

Aviat descobrírem que el nou capità tenia un caràcter dur i dèspota, el fet que fos un antic guàrdia civil no augurava res de bo, duia aquella maleïda xacra que ha pesat, i encara pesa, sobre Espanya, per a ell la disciplina que imposava podia ser coherent, però per aquells qui teníem l'obligació d'executar-la i de fer-la complir, més que disciplina era despotisme, maldat i inconsciència, com comprovàrem més endavant.

Els primers dies de novembre de 1937, el fred i la pluja començaven a ser intensos, i va caure alguna nevada. De tant en tant, apareixia l'aviació enemiga i, fent vols rasants, ens llançava fulletons de propaganda i alguns exemplars del diari *El Heraldo de Aragón,* que s'editava a Saragossa.

Una tarda grisa i plujosa, acampats en el bosc d'alzines que hi havia a la vora de la granja d'Arto, no havíem pogut sortir de la barraca. Hi havia tanta gent dins que, malgrat que el fred era intens, no hi podíem fer foc. Els uns ens fèiem escalfor als altres, mentre esperàvem que l'endemà el sol fes presència. De sobte, s'obrí la porta i aparegué l'enllaç del batalló, cridà al capità i li lliurà un comunicat.

Ens miràrem els uns als altres i tinguérem mals presagis, el capità parlà, i ens digué:

-«*Arreglad todos el equipaje*».

Tots vam mirar enfora, on la pluja seguia caient. Instintivament, les nostres mans anaven recollint les coses que, amb el fusell, la munició i les bombes de mà, constituïen el nostre bagatge. Tots teníem la mateixa cosa al cap, la terrible marxa que ens esperava sota aquella maleïda pluja i la nit que ens queia al damunt, la pluja, el fred i la nit ens espantaven més que no pas l'enemic. Sota aquelles condicions, el patiment moral i físic era més gran; però en la llei de la guerra el sofriment humà no existeix.

Si el comandament ho havia disposat, és que era necessari. Emprenguérem sense cap vacil·lació aquella marxa cruel i fatigosa, la tarda d'aquell dia de començament de novembre, després d'un mes d'operacions a l'Alt Aragó, on tant de sacrifici i amor a la causa proletària va demostrar la nostra estimada i sempre gloriosa 27 Divisió.

Capítol VI

Havíem deixat enrere la Casa Batanero[67]. Era totalment fosc i nosaltres continuàvem la penosa ascensió sota la pluja persistent, resultava temerari continuar perquè, tot i ser fosc, havíem d'avançar per la vora del cingle.

Cada vint-i-cinc passes ens aturàvem perquè es perdia el contacte entre les diferents unitats. Si les aturades eren bones per als qui venien amb retard, no així per als qui s'havien d'esperar inactius sota la pluja i el fred. Les articulacions ens quedaven encarcarades, i amb l'aigua i el fang, els mitjons i les botes esdevenien una sola peça.

Alguns companys es van estimbar durant l'ascensió, recordo amb horror els seus crits apagats i secs. Calia assegurar bé els peus, perquè si relliscaves no hi havia res a fer. L'abisme era tan profund que tot era inútil i si treiem els peus del corriol, també podríem caure, per això ni ens aturàvem per socórrer-los. En aquelles condicions només comptava l'instint de conservació, no era possible la solidaritat.

A més, com que pertanyíem a la 4ª Companyia del batalló, el nostre avanç resultava més penós, doncs, havíem de passar per allí on ja havien passat els altres. Per això, sovint quedàvem enfonsats al fang fins als genolls. Quantes malediccions van sortir dels nostres llavis!

Per fi arribàrem a un pla on encenguérem grans fogueres per a escalfar-nos. Aquell descans, però, durà poc, just per a refer-nos i poder continuar. Abans de prosseguir el relat, és de justícia que faci esment del valor i fortalesa física d'un caporal anomenat Melé que s'havia incorporat com a recluta a Casp, i que va voler dur sempre ell i sense que el rellevessin el fusell metrallador «Maxim», arma de grans dimensions i de pes considerable.[68] També va realitzar un esforç enorme l'enllaç del Bernat, que va haver de dur, a banda del seu equipament, tot el del capità, d'aquesta manera, el Bernat podia anar ben fresc sense haver de dur gens de pes. Més endavant ens va demostrar qui era aquell home i com no corria sang proletària per les seues venes!

Carregats els equipaments prosseguírem la marxa. Vam descendir durant una estona per tornar a pujar, mentre, la pluja no cessava i convertia el nostre recorregut en un patiment prolongat i cruel. Em semblava com si la marxa hagués durat dies. Alguns no ho van poder resistir, els qui estàvem més forts continuàvem endavant, tot i que trontollant.

Amunt, sempre amunt, no deixàvem de pujar com si haguéssim d'arribar a l'infinit. De sobte, un company ens anuncià l'albada. Entre els arbres, allà en la llunyania, es percebia com el dia començava a clarejar. La llum diürna havia de pal·liar el nostre patiment. Hauríem volgut que el dia avancés vertiginosament, però la natura, insensible al nostre patiment, seguia el seu curs normal.

Començàvem a veure on posàvem els peus i els arbres es veien amb més claredat, el fred, però, se sentia més intens i el nerviosisme ens va desestabilitzar. Com és que encara no havíem arribat a la nostra destinació després de tantes hores de caminar i de patiment físic i moral?

La pluja havia cessat amb l'arribada del nou dia, però un fred punyent l'havia rellevada i no deixàvem de tremolar. L'única cosa que havíem guanyat era la claror, i mercès a ella vam veure en la llunyania unes fumeres que s'alçaven tot assenyalant-nos el final de la nostra marxa.

Però si algú havia pensat que en arribar a la nostra destinació podríem descansar, estava ben equivocat, la nostra missió era rellevar un batalló de carrabiners que el dia abans havia perdut uns tossals del davant, juntament amb l'ermita de San Pedro. Aquella pèrdua ens havia llevat el domini que havíem tingut sobre Sabiñánigo.

Els pocs que quedàvem vam efectuar el relleu amb goig. A la fi, podríem tenir un respir i, sobretot, podríem fer foc, molt de foc, per a poder escalfar-nos. I qui sap si també ens rellevarien a nosaltres al cap de poc!

La meua secció va rellevar la cota 1.042. A la nostra esquerra, mirant l'enemic, teníem la Casilla López[69] i a la dreta la secció del Molina, juntament amb el capità Bernat.

Poca alegria van tenir els soldats que, just després d'arribar, van anar a fer de sentinella, suprimírem tots els llocs possibles, perquè la major part pogués anar a escalfar-se. Després de cobrir els llocs més necessaris gairebé no restava gent.

Tornava a ploure i, amb l'ajut del meu enllaç, construïrem una petita barraca amb un bocí d'impermeable i branques de boix. Després d'encendre foc amb branques seques, allò ens semblà un confortable palau.

Ens canviàrem la roba, que, tot i estar molla, ens semblava més seca que la llenya que cremàvem, així que ens trèiem les diferents peces, anàvem comprovant com els paràsits, vells inquilins dels nostres cossos, havien pres un bon bany.

També arribà fins allí el meu amic Joan Grau, sa i estalvi, però moll com la resta. Amb la seua esquadra es muntaren una altra barraca.

Els primers dies a la cota 1.042 tampoc foren gaire bons, plogué tant, que alguns soldats van emmalaltir i calgué evacuar-los. Per això fou necessari ordenar als portalliteres[70] que fessin guàrdies d'escolta durant la nit, i era tan intens el fred, que calia fer relleus cada hora, quan el normal hauria estat cada dues. Només era possible trobar una mica d'escalfor gràcies a les fogueres, on corpulents arbres eren devorats sencers.

La pluja es va prolongar cinc dies, amb les seues corresponents nits. Per tot arreu rajava l'aigua, la terra era un torrent continu i les barraques s'enfonsaven amb la crescuda dels rius, l'avinguda s'emportà els ponts i la nostra comunicació amb la rereguarda es tallà; amb tot, allò no ens atemorí, l'enemic tindria les mateixes dificultats que nosaltres.

Les condicions que arribaven els subministraments eren lamentables, tot estava estava fet una massa, xocolata, galetes, botifarra i pa, tot estava barrejat formant una pasta. Però com no teníem gaire gana, amb poc arribava per a tothom. Només el conyac ens donava vida.

Fórem tants dies de pluja i d'insomni, sense poder menjar calent, que vam quedar amb les faccions enfonsades. Secs i encorbats pel cansament i el poc dormir, semblàvem espectres escapats de la mort.

La barraca on estava un dels meus amics s'havia enfonsat per causa de la pluja i el vaig convidar a la nostra. Una de les estones que s'hi va estar, va

aparèixer el seu sergent Cuestas, amic del meu company Sáez, li ordenà que anés al seu lloc, però ell s'hi va negar, tot al·legant que ja estava cansat de tan patiment.

Tot i la seua escassa estatura, Cuestas tenia un geni violent i el va escridassar, el meu amic va voler arribar a les mans, cosa que l'hi impedirem, i finalment va haver de complir la seua obligació. El sergent, però, no satisfet, redactà un informe. Abans d'arribar al capità, l'informe havia de passar per les meues mans, però jo no li vaig donar curs, vaig considerar que allò que havia passat era a causa del nerviosisme provocat pel mal temps, a banda que aquell home era amic meu i membre del partit, a més, el caràcter dèspota i inconscient del capità Bernat augurava un càstig sever.

El dia que cessà la pluja ens va semblar estrany, com si s'acabés un somni, quan va eixir el sol sortírem de les barraques. Anàvem amb els cabells embullats, la roba en desordre i amb tot el cos fent pudor de fum; malgrat tot, recuperàrem l'alegria.

Al cap de pocs dies ens havíem reorganitzat, tornàvem a tenir gana, i un cop nets, renasqueren les ànsies de treball i de superació, pics i pales van substituir renecs i malediccions, i aviat vam tenir aquella cota 1.042 prou preparada per a fer front a l'enemic.

Els sacs terrers es van amuntegar uns damunt dels altres. Des de les espitlleres vam començar a llançar advertiments a l'enemic. Els emplaçaments de fusell afirmaren el nostre fervent desig de romandre en la cota.

Vaig organitzar els franctiradors entre la vegetació, perquè l'enemic havia substituït la pluja d'aigua per pluja de metralla, amb tot, la boscúria ens proporcionava protecció i, malgrat el perill, estàvem prou satisfets. Uns quants trets de l'enemic no eren suficients per a acovardir-nos després de tots aquells dies de temors.

A l'enemic se li escapaven els canaris de la gàbia, cada dia alguns dels seus soldats es passaven a les nostres files, el comandament facciós es veia obligat a substituir-los per forces del Requetès i del *Tercio*, perquè a causa del fred que feia, no podia recórrer als moros, i difícilment als italians.

No recordo quants dies hi vam ser, al final ja ens trobàvem com a casa, de tanta normalitat. Però sempre sorgeix alguna cosa per torbar-la. i, efectivament, un dia va arribar l'ordre de relleu.

Substituïts per la 123 Brigada vam abandonar la cota 1.042, que després de tants esforços ja ens l'estimàvem com una cosa nostra, ens estranyà que

les forces que venien a rellevar-nos fossin inferiors en nombre a nosaltres, de manera que escassament van poder cobrir tots els llocs.

Davallàrem d'aquella cota, tot passant per la Casilla López, fins ajuntar-nos amb la resta de la companyia, la qual, sota el comandament del Bernat, ens estava esperant, i tot el batalló va emprendre el camí de tornada, deixant enrere els escenaris de tants sofriments.

Altra vegada ens adreçàrem a Casa Batanero, on romenguérem pocs dies. Immediatament després d'arribar, per la part d'on havíem vingut començà a sentir-se tiroteig de màquines i de fusells, la qual cosa assenyalava que l'enemic estava atacant algun punt que nosaltres desconeixíem. Al vespre del mateix dia ens donaren l'ordre de marxar precipitadament.

Vam pujar a uns camions amb el convenciment que l'enemic havia trencat el front en algun punt, mentre fèiem camí començà a plovisquejar, era l'anunci del gran aiguat que ens esperava. Els vehicles pesants, uns Katiuska de la brigada, avançaven amb lentitud, mentre vam anar per carretera encara van anar fent, però en agafar un camí les rodes començaren a lliscar i haguérem de baixar sovint, per a evitar-ho vam posar branques a les rodes, quan el camí féu a una forta pendent el camió quedà enfangat. L'abandonàrem i prosseguírem a peu.

No es tractava de la pluja menuda i constant de dies enrere, l'aiguat que queia era abundós, però havíem de continuar, perdérem el contacte amb les altres companyies i fins amb la resta de la nostra. Estàvem sols al mig de la foscor i avançàvem per aquell camí desconegut.

L'aigua travessà les mantes, deixant xopa la roba, fent-nos tremolar d'una manera escandalosa, no hi havia altre remei, que avançar. Al mig de la foscor tenebrosa distingírem que a la vora del camí hi havia un punt blanc.

Quan hi fórem vam veure que es tractava d'una caseta, vam empènyer la porta, observant uns soldats a dins, segurament s'havien mullat tant com nosaltres, però pels roncs que feien estava clar que hi portaven estona. A terra hi havia molta palla, volíem descansar, però si ens adormíem amb aquella roba molla podríem morir; l'equipatge havia quedat al camió i no era possible canviar-nos. L'únic que podíem fer era descansar damunt la palla i confiar en la sort. D'aquella manera dormírem una estona.

L'endemà lluïa el sol, però la pluja havia deixat un ambient fred, cercàrem un lloc arrecerat per evitar l'aire glaçat i esperàrem que arribés la resta de la companyia i del batalló per poder continuar tots junts.

Després d'una marxa prolongada assolírem un tossal completament pelat d'arbres, on vam fer alto, l'endemà arribà a la nostra companyia un oficial procedent de la rereguarda, anomenat Alcoverro, destinat a la secció que comandava jo, de manera que em rellevà del comandament passant a la reserva per si de cas aquell queia durant les operacions.

A les deu del matí d'aquell dia de mitjan mes de novembre, arribà l'ordre d'operacions i empreguérem la marxa cap a les posicions enemigues, no sabíem quins objectius s'havia marcat el comandament amb aquelles operacions, perquè ens van fer avançar, sense una preparació prèvia, amb armes pesants i sense ni tan sols comptar amb el factor sorpresa que hauria suposat avançar a punta de dia.

Inicíarem l'avanç en columna d'un, la nostra secció havia d'atacar la cota 1.042, que la 123 Brigada s'havia deixat prendre, i el de la segona secció de la nostra companyia era la Casilla López. En part, m'alegrà que fossin aquells objectius, perquè almenys els coneixíem prou.

Abans de continuar amb el relat, vull deixar constància del paper que van jugar els membres del partit integrats en les companyies. Se'ls havia ordenat donar exemple de valor, sacrifici i valentia, en acabar les operacions a l'Alt Aragó, havien quedat completament delmats. A la retirada, ens reunírem amb el secretari general del batalló i el vaig informar d'aquella situació i s'acordà denominar aquells grups de membres del partit «grups d'emulació», tot donant compte que calia persuadir els components de les unitats per tal que seguissin el seu exemple. Tot i que la sort m'afavorí en la lluita contra el feixisme, puc dir amb orgull que vaig pertànyer a un d'aquells grups, complint totes les consignes del partit.

Com era d'esperar, l'enemic aviat s'adonà dels nostres moviments i ens començà a castigar amb foc d'artilleria, morters i metralladores, anà de poc que el Bernat no fos ferit per la metralla, fou tal el pànic que li sobrevingué que, tot amagant-se darrera d'una roca, ordenà que el fusell metrallador li servís de protecció, mentre, manava a la resta de la companyia que seguís les ordres.

Quin paper podríem jugar si ens prenia la millor arma amb què comptàvem? Ell es quedava enrere i nosaltres, amb un descontentament general que no va arribar a manifestar-se exteriorment, seguírem endavant, una caseta que hi havia a prop de la Casilla López i n'expulsàrem l'enemic, que es replegà en uns monticles que hi havia darrera. Com que no tenia a qui manar, vaig anar a

veure què feia la secció que atacava la cota 1.042; allí vaig trobar el sergent Arcos qui, després de fracassar en el primer, es disposava a efectuar el segon assalt. En veure'm em preguntà:

-«*¿Qué hago Abellà? ¿Intento el asalto otra vez o permanezco en las avanzadillas tomadas?»*

El sol estava a punt pondre's i quedava poc temps, vaig recordar quina havia estat l'actuació del capità i la poca gent què disposàvem, l'enemic era superior en homes i material, i la resta de les nostres companyies no havien assolit els seus objectius. Li vaig respondre:

-«*Haz lo que mejor te parezca, pero aunque tomemos el objetivo ¿cómo lo aguantamos si no tenemos protección de los lados? Además, nuestras máquinas ya no tiran porque no ven el objetivo. Por lo tanto, muy difícil veo este asalto.»*

El sergent Arcos prosseguí:

-«*Tú que sabes como está la situación, podrías ir a ver a Bernat para saber a qué atenernos. Mientras tanto yo iré retirando».*

Així ho vaig fer, el Bernat era on l'havíem deixat. Exposada la situació em respongué:

-«*Ya sabes donde se encuentra la 2ª Sección; mandarás el fusil ametrallador allá y luego vuelves. No te pierdas porque te mato»* –digué tremolant de fred i de por.

Vaig conduir el fusell fins on era l'Alcoverro i vaig tornar on era el cap de la nostra companyia. Era fosc, En veure'm, em va abraçar i em digué:

-«*Creí que ya no volverías. ¿Cómo está la situación de la compañía?*

Li ho vaig explicar i en saber que prop d'allí hi havia el post de sanitat, em digué:

-«*Llévame allí y no te pierdas porque tengo la pistola en la mano».*

Vam descendir per una gran pendent. Ell s'agafava al meu braç com un pop i m'anava dient:

-«*¿Está eso batido por el enemigo? ¿Ya sabes dónde vas? ¿No te pasarás al enemigo? No te asustes que ya te propondré para teniente. Eres el mejor sargento de la compañía, de esto no tienes que decir nada a nadie, piensa en mi reputación. ¿Está muy cerca el enemigo?».*

Jo responia aquestes preguntes amb retard, perquè poc cas em feia, donat que tremolava com una fulla d'arbre. En tres anys de guerra mai no vaig veure una por com la que tenia aquell home.

Finalment, al post de sanitat i, sense dir res a ningú, va agafar el telèfon i digué al comandament del batalló:

-«*Esto no se puede aguantar. Ya no me quedan hombres. La situación es desesperada. Mando retirar las fuerzas*».

Però sembla ser que el Vilella li replicà que aguantés el terreny guanyat, perquè, tot girant-se, em digué:

-«*Vé a la compañía y diles que aguanten lo que puedan y que no retrocedan ni un palmo*».

Així ho vaig fer.

L'enemic atacà d'una manera ferotge, però no vam retrocedir. El caporal Melé era capaç de liquidar ell sol tots els feixistes junts, i això que tot i estar ferit de bala al cap s'havia negat a ser evacuat.

Quan l'enemic va veure que els seus esforços resultaven inútils, es retirà a les seues posicions, fou llavors quan vaig tornar on era el Bernat. En veure'm, em va dir:

-«*Bién, veo que eres valiente y que sabes a donde vas; vete arriba e iréis retirando poco a poco; a ver si me traes la gente sin novedad*».

Ho vaig fer tal i com em demanava, mitja hora després estàvem tots reunits.

Us podeu imaginar què hauria estat d'aquella companyia abandonada a la seua sort; de no haver estat perquè jo sabia quina era la seua situació exacta? Estava més que satisfet per haver complert una vegada més el meu deure d'antifeixista i proletari.

Després vaig anar a veure el Joan Grau i el Fabregat, que estaven en la 2ª Companyia. A ells tampoc no els havia passat res de dolent.

L'endemà tot el batalló, en columna d'un, marxàrem a la rereguarda. S'havien acabat les operacions a l'Alt Aragó. Feia prop de dos mesos que hi érem i molts no tornarien. Estàvem contents, però a la vegada tristos pels camarades caiguts.

Mentre esperàvem els camions que ens havien de venir a buscar, arribà un enllaç del batalló i em va dir que el comandant volia veure'm, hi vaig anar i, en veure'm, el Vilella em va dir:

-«Tenim ordre d'enviar una representació de la nostra divisió al míting que s'ha de celebrar a Lleida, on prendran part destacades personalitats de la República, i he pensat enviar-t'hi a tu».

Li vaig donar les gràcies per aquell alt honor que se'm concedia i, juntament amb els comissaris de la segona i tercera companyies, ens adreçàrem a Lleida ràpidament. Durant el viatge, estava melancòlic i trist, tot recordant els fets passats i desitjant que aquelles posicions conquerides amb tant d'esforç fossin conservades. Aviat, però, els cants alegres dels companys em van tornar a la realitat i cessà la tristor.

Capítol VII

Arribats a Lleida un dia abans del míting, ens vam allotjar en un antic convent. L'endemà ens desplaçàrem al local on havia de tenir lloc l'acte.

El nostre escamot causava l'admiració dels lleidatans; tots iguals i cepats, amb els abrics que temps enrere ens havien regalat els obrers de Banca i Borsa de Barcelona, organització que apadrinava del batalló *«Rojo de Choque»*. Algunes persones, en veure'ns, cridaven visques a la República i a l'Exèrcit Popular.

En el míting intervingueren destacades personalitats, com Crescenciano Bilbao[71], Álvarez del Vayo[72], i altres.

Aquell dia dinàrem a *«Transeúntes»*[73], juntament amb la 26 Divisió (l'antiga Roja i Negra). Des de la capital del Segrià, vam anar a Mequinensa per reunir-nos amb la resta del batalló. Quin bon record que conservo d'aquesta vila, on vaig passar dies feliços enmig d'aquell vendaval de la guerra!

Vam arribar a Mequinensa l'endemà del dia després que ho fes el nostre batalló, on preparàrem i reorganitzàrem les nostres delmades files.

No és una localitat gaire gran (uns cinc o sis mil habitants)[74], però els rius i les muntanyes que l'envolten li atorguen un aire pintoresc. Les mines de carbó, esglaonades al llarg dels rius, constitueixen la principal font de riquesa, en l'agricultura, tot i que en modestes quantitats, destaca l'oli i el blat.

En arribar els carrers estaven enfangats a causa de les crescudes dels rius com a conseqüència dels aiguats que a nosaltres ens havien agafat en les operacions de l'Alt Aragó. Les dones rentaven la roba a la riba del Segre i les xiquetes joves anaven amb els característics càntirs sobre el cap a buscar aigua en aquell riu.

L'ambient era molt fred i pels matins tot quedava envoltat per la boira baixa, de manera que no s'hi veia a quinze passes de distància. Després de dos mesos de penalitats, respiràrem un ambient de pau i alegria.

Els primers dies transcorregueren sense fer gran cosa. Cercàrem allotjament; vaig anar a casa d'uns bons miners, em van tractar tan bé i vam quedar tan amics que encara avui dia conservem l'amistat i fins han vingut a casa en algunes ocasions.

Els dies passaven de manera veloç, cada matí féiem la instrucció en ordre tancat o obert, calia instruir els reclutes en el maneig de les armes, per les tardes hi havia classes teòriques i, novament, instrucció.

Aviat fórem tan populars que s'organitzaren balls, curses a peu, partits de futbol i espectacles teatrals. En una d'aquelles ocasions vaig tenir el goig de conèixer una xicota amb la qual vaig establir una gran amistat, em va fer oblidar les penalitats i renasqué en mi l'espiritualitat adormida. No tenia pares i vivia amb uns oncles, els quals es van oposar d'una manera rotunda a aquella relació, no obstant, ens vam seguir relacionant mentre vaig ser a Mequinensa. Ara, que ja està casada, la recordo amb respecte i desitjo que sigui feliç.

Un dia em cridà el capità Bernat i em va dir que preparés l'equipatge per anar a l'Escola Militar núm. 1 a Barcelona, en part em vaig alegrar, perquè sempre m'ha agradat capacitar-me i perfeccionar-me, però de l'altra em dolia haver de deixar Mequinensa, aquella xicota i aquell ambient. Amb tot, hi vaig anar.

En pujar al cotxe que ens duria a Lleida vaig coincidir amb el Cantó, un altre soldat de Barberà, destinat al mateix lloc. Ens vam alegrar de retrobar-nos, vam pensar que podríem passar per casa nostra abans d'anar a Barcelona, i així ho vam fer.

D'aquesta manera, visquérem el goig de veure i abraçar els nostres éssers estimats. Un cop a Barcelona, ens dirigírem a l'Escola Militar, on ens donaren tres dies de permís.

Ens vàrem divertir i se'ns feren curts. Passades, però, aquelles jornades, retornàrem a l'Escola, i quina va ser la nostra decepció quan ens digueren que els de la 27 Divisió havíem d'anar ràpidament a les nostres respectives unitats. Així que deixàrem Barcelona, tot sospitant que en breu començarien unes operacions.

Novament a Mequinensa, les nostres tropes celebrant que l'Exèrcit Popular havia entrat a Terol, el Cantó i jo vam concloure que ens trobàvem com a reserva de les forces que havien pres aquella ciutat.

Entre les coses que succeïren aquells dies, destacaré que els meus pares van venir a veure'm, que un altre dels companys de Barberà fou arrestat per indisciplina i que el, també barberenc, Fabregat fou evacuat a l'hospital de Lleida. Així mateix, ens va visitar Del Barrio[75] i se celebrà un banquet i una desfilada.

En relació a la vida del partit durant la nostra permanència a Mequinensa, el primer que vaig fer fou informar al secretari general del batalló de l'actuació que havia tingut el Bernat durant les operacions anteriors, així mateix, vaig intervenir en l'organització del partit dins la companyia i en la feina de captar nous militants.

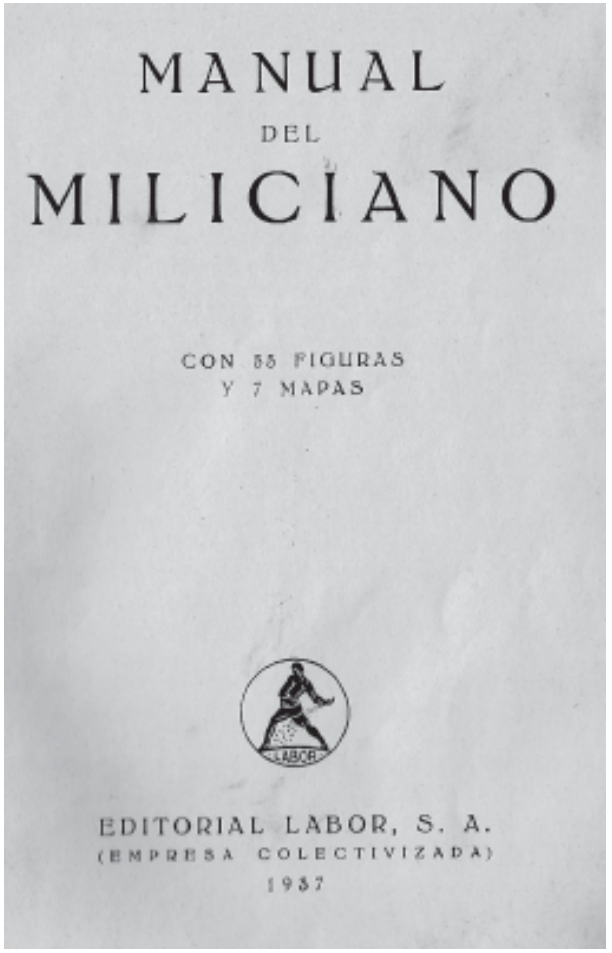

- Portada del llibre «Manual del Miliciano» editat per Editorial Labor de Barcelona l'any 1937. (Col·lecció Josep M. Carreras Vives, de Montblanc).
- Model de màscara antigàs.
- Dibuix d'una cabana improvisada al front.
- Tipus de formacions aèries: 1 formació de «V». 2 formació en quadrat

En el transcurs d'una reunió de tots els representants de les companyies i el secretari general del batalló amb el Vilella i un representant de la brigada anomenat López (qui després seria comissari del 488 Batalló, quan jo hi era destinat) es va acordar, entre d'altres coses, intensificar la feina dels grups d'emulació, augmentar la propaganda del partit dins de les unitats i prestar-li, al partit, en tot moment, ajut. El Vilella Freixas va exposar les causes del fracàs d'alguns moviments realitzats a l'Alt Aragó, va precisar quina havia de ser, segons ell, la feina del partit i va remarcar que calia aconseguir que el batalló recuperés força i empenta davant l'enemic. Les consignes de la reunió es van posar ràpidament en pràctica i es van incloure als periòdics murals.

Una d'aquelles nits el silenci es trencà sobtadament pel toc de crida, de pressa em dirigí a la companyia, que començava a formar. Ens encaminàrem a la carretera, on ens esperaven els camions, molts veïns s'havien llevat per a acomiadar-nos; també hi era aquella xicota de bells ulls amb qui havia fet amistat.

Per fi es va sentir el so estrident dels motors i les rodes començaren a moure's lentament, com si anessin al compàs dels nostres desitjos i no volguessin abandonar aquell lloc on havíem vicut bons moments. Passàrem el pont, un tombant, un tossal i Mequinensa era un record.

La neu començava a caure de manera abundant i els camions relliscaven. Passàrem de la ciutat del Baix Aragó[76] fins a Calanda. En baixar estàvem balbs pel fred. La neu s'anava glaçant a mesura que queia. Obrírem les portes de les pallisses on ens havíem d'allotjar, i entràrem ràpidament, ens hi vam ajaçar, esperant el nou dia.

Havia nevat tota la nit de tal manera que en obrir ulls no podíem suportar gaire temps la resplendor, hi havia entre 40 i 50 cm de neu per on obrírem passos per facilitar la comunicació entre els diferents punts que ocupàvem.

Sigui per les condicions de la nevada o per la nostàlgia de Mequinensa, aquells dies van ser monòtons i tristos, no hi havia altre remei que romandre a Calanda i organitzar-se, així que em fou possible, vaig establir relació amb una joveneta que m'ajudà a passar aquelles hores difícils. No hi va haver nit que no anés a casa seua, on passàvem l'estona amb la seua cunyada i una amiga d'elles, conservàrem la relació durant molt de temps i només trencada quan les circumstàncies d'ambdós ho feren forçós, es deia Felisa.

Així que la neu es començà a fondre, la nostra vida tornà a la normalitat, aviat férem la instrucció, que, en ordre obert, s'intensificà, a causa d'haver-nos transformat durant un temps en brigada mòbil.[77] Calia comprovar amb quina

celeritat i perfecció efectuàvem el descens dels camions, cada secció en disposava d'un, i amb quina exactitud portàvem a terme els desplegaments. En una d'aquelles ocasions vingué el mateix Del Barrio, aleshores cap de la nostra divisió i felicità la nostra destresa.

Tota aquella preparació tenia la seua raó de ser, com es veurà més endavant, quan, tot partint de Calanda, marxàrem al front.

El comandant Vilella fou traslladat a una altra unitat (la qual cosa vam lamentar per les grans qualitats que tenia), substituït pel comandant Ramon Soliva Vidal.[78]

El Soliva era un home de caràcter dur i enèrgic, per a ell la disciplina era tan necessària com la mà dreta i la feia complir estrictament. La seua comprensió de les coses era extrema, tot i que de vegades es deixava vèncer pels nervis, tenia una serenitat i un valor davant l'enemic poc comuns, que en donà prova durant les operacions de l'Ebre, on fou ascendit a cap de la 31 Divisió.

Les característiques més destacades d'aquell home eren el zel i la constància que va posar en la capacitació dels comandaments que estàvem sota les seues ordres, arribant a fer-nos classe ell mateix, especialment de topografia.

Allò que em va deixar més satisfet durant la nostra estada a Calanda fou el meu ascens a tinent en l'escala de campanya,[79] per fi havia arribat allò que tant desitjava, perquè tot i haver exercit moltes vegades aquella funció, no podia tenir l'orgull i la satisfacció d'anar guarnit amb aquell distintiu. Quan la notícia em fou comunicada i vaig poder llegir el meu nom en el *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra* la meua alegria fou completa.

L'amic Molina seguia fent de les seues i, com el cèlebre llibertí sevillà *don Juan*, no hi havia poble on no hi tingués algun afer amorós i on les dones no veiessin en ell un perill per al seu sexe. La nostra amistat continuava com sempre, no obstant jo m'adonava que el seu caràcter faldiller i frívol era del tot oposat a la disciplina i l'ordre que començava a fer-se sentir en la nostra 27 Divisió. Si en alguna ocasió li parlava sobre aquesta qüestió em responia que ell no necessitava per a res la vida militar, i que un cop acabada la guerra marxaria cap a França per estar-se amb els seus.

A Calanda es van organitzar les cèl·lules d'oficials, perquè el Partit va considerar que l'oficialitat no podia estar barrejada amb els soldats, arran d'això, vaig em nomenaren secretari d'organització de la cèl·lula d'oficials del batalló. A l'ensems, i encara que fos de sota mà, també dirigia la vida del Partit dins de les cèl·lules de soldats.

En la cosa que em vaig esforçar més fou la feina dels periòdics murals, on volia veure-hi reflectides les opinions de la companyia. Sempre me'n recordaré d'un article que vaig escriure i que es titulava «Teruel»; hi parlava de com aquell lloc constituïa el nostre objectiu.

La declaració que, sobre l'actuació del Bernat a l'Alt Aragó, havia fet al Partit en arribar a Mequinensa sorgí els efectes buscats, i fou traslladat a un altre batalló (el qual, per cert, estava controlat per membres del mateix Partit). El substituí un tal Sariego Iglesias[80], tot vanitat i orgull. La seua arrogància estava fora de lloc, atès que era un ignorant en matèria militar, però el comandament l'havia destinat a la nostra companyia i calia suportar-lo.

Es reuní tot el batalló al teatre de Calanda. El comissari de la brigada, camarada Tresaco[81], i el cap de la mateixa, Marcelino Usatorre, exposaren la marxa de les operacions a Terol, del gran èxit de les nostres forces i de la rendició de l'enemic, que repercutí favorablement en l'elevada moral del nostre batalló.

Aquell vespre de gener ens allitàrem com sempre, sense pensar que el nostre son seria torbat pel toc de «generala», cosa que volia dir que ens hauríem d'enfrontar inevitablement amb l'enemic.

De la mateixa manera que havíem arribat a Calanda aquell altre vespre trist, ara el deixàvem enrere.

Capítol VIII

Vam fer un alto en el nostre camí cap al front. Clarejava el dia no s'augurava res de bo perquè la direcció que agafàvem menava a Terol i aquells dies l'enemic havia començat el contraatac.

Ens camuflàrem a banda i banda de la carretera, i mentre caminava em vaig topar amb el comissari Lauro que ja s'havia guarit de les ferides rebudes a l'Alt Aragó. En veurem, digué:

-«*Hola Abellà, te felicito por tu ascenso, lo tienes muy merecido. A ti se te puede decir aquella célebre frase «cada soldado lleva su bastón de mariscal en la mochila, pues yo estoy seguro de que harás carrera»*.

Li hauria pogut respondre amb algun dels fets que havien tingut lloc per l'Alt Aragó, juntament amb el Peñarroya, però ho vaig deixar estar, tot pensant

en la dita «no és llest aquell qui tot ho diu». Ens vam acomiadar desitjant-nos mútuament sort.

Fosquejava quan vam reemprendre la marxa, però tot i la foscor vaig adonar-me que no anàvem directament a Terol, sinó que ens desviàvem a la dreta, quan es van apagar els llums dels cotxes fórem conscients que el front era a prop, vam caminar uns quatre o cinc quilòmetres, fins un túnel en construcció per on havia de passar una carretera, a tocar hi havia un rierol envoltat de muntanyes. La missió del nostre batalló era restar en reserva.

Així que clarejà el dia, els nostres homes es distribuïren al llarg d'un barranc proper, i un cop situats vaig anar a dalt d'un tossal per veure quina era la situació del front. Just en assolir el cim, ens sobrevolaren avions de reconeixement enemics. Les nostres metralladores van disparar, però no en van tocar cap.

Els avions es van allunyar i vaig fixar l'atenció sobre la configuració del terreny, observant que la situació era terrible, perquè el territori era totalment pla i, com a conseqüència de la nostra manca de material bèl·lic, ens situava en desavantatge.

A l'altra banda de la plana es distingien, sobre les respectives petites elevacions, els pobles enemics de Singra[82] i Celadas.[83] Darrera hi havia la carretera i el ferrocarril que van de Terol a Saragossa per Calamocha[84]. A l' esquerra es veia la població de Santa Eulalia.[85] Aleshores vaig saber on érem i vaig intuir que l'objectiu del nostre comandament consistia a tallar les comunicacions entre ambdues localitats.

Amb aquell pensament donant voltes, vaig sentir soroll d'avions. Els aparells enemics, que vaig suposar que procedien del camp d'aviació de Calamocha, ascendien i s'enlairaven en onades successives i venien cap a nosaltres. Em vaig afanyar a tornar, donant ordres de mantenir-se cos a terra i la boca oberta.[86]

Els trimotors feixistes passaven per damunt del tossal. Jo els seguia amb la vista, mentre el cor em batega amb força, alguna cosa em deia que venien a atacar-nos.

Alguns soldats es posaren nerviosos i tot traient la pistola, vaig ordenar: -«*¡Quieto todo el mundo!*».

El silenci que regnava aquella matinada era impressionant, com si ens esperés una cosa terrible. Aquella quietud, però, quedava trencada per l'estrèpit ronc dels avions que seguien avançant lentament.

De sobte, un estrident xiulet fendí les nostres oïdes, vam veure que des dels avions es precipitaven obusos a tota velocitat.

-«Quiets!» -vaig repetir.

Després, una explosió, dues, tres, vint, cinquanta i, després, res; ja era de nit.

La claror del nou dia es avançava entre els gemecs dels ferits, vam auxiliar-los, però, de sobte, sentírem el sotragueig de les màquines[87] per damunt dels nostres caps.

-«*Todos al suelo!*» -vaig cridar, mentre els caces enemics van començar a voletejar damunt nostre, tot metrallant-nos a discreció.

Volien posar el colofó a la feina començada pels bombarders i exterminar-nos. Venien en onades successives i teníem la sensació que no marxarien mai, però els ferits ens demanaven ajut i no podíem fer cas als avions. Alguns no fou necessari auxiliar-los, els caces van posar fi al seu patiment, la sortida del sol fou testimoni de la carnisseria.

Es van retirar els caces i ens visitaren novament els bombarders, altra vegada una pluja de bombes acompanyada de xiulets va escampar el caos entre nosaltres. Al mig de tot allò, se m'ennegrí la vista, vaig perdre la consciència.

Recuperat, em sobtà una forta olor d'esperit de vi barrejada amb els vapors de la trilita cremada. Els caces encara voltaven i el cap em feia mal, me'l vaig tocar i el tenia moll, era sang. Vaig alçar els ulls i el sanitari amb una ampolla d'esperit a la mà, em fregava els polsos. Em va dir:

-«De quina s'ha lliurat vostè! Si no és pel casc, li deixen el cap tot aixafat».

Vaig mirar el casc i presentava uns quants forats, producte de la metralla.

Rentades les ferides vaig tornar a la realitat. Quantes vegades al llarg de la guerra maleí haver-me despertat! Però després, quan el perill cessava, es multiplicava l'odi a l'enemic, sobretot per causa de la seua ostentació de mitjans, que nosaltres havíem de mirar impotents. No haurien estat igual les coses si haguéssim disposat d'armes similars a les seues, ja que valia més un sol soldat republicà que tres de feixistes, ja fossin espanyols, italians, alemanys o moros!

Em vaig negar a ser evacuat, donat que les meues ferides no eren importants.

L'aviació enemiga prosseguí l'atac. Les accions es prolongaren durant nou hores consecutives sense interrupció. Fou el major atac aeri que vaig suportar durant la guerra, i sense possibilitats de defensar-nos.

El batalló quedà dispersat i les companyies delmades. Els uns van anar a un costat i els altres al contrari, hauria estat millor que ens haguessin dut a primera línia i lluitar cara a cara amb les armes a la mà. Aquella inactivitat, sense saber on havies d'anar, ni a qui havies de culpar d'aquella impotència, ens posava furiosos.

Les nostres màquines amb dispositiu antiaeri havien quedat desfetes i els seus servidors destrossats. Estàvem a mercè d'un enemic que no es cansava de prolongar aquell atac aeri mortífer.

I mentrestant, què feia la resta de la divisió? Pel matí, en començar l'atac, havien ocupat posicions enemigues, però després, a causa del desequilibri entre l'armament dels uns i dels altres i el dur contraatac que foren objecte, van haver d'abandonar-les. I això, malgrat l'enorme esforç que els havia suposat la seua conquesta, ja que les fortificacions de l'enemic eren potentíssimes, cosa lògica si tenim present que en depenien les comunicacions entre Saragossa i Terol.

En arribar la nit, fins que no va ser ben fosc, l'aviació enemiga prosseguí el seu atac, mitjançant bombes de petit calibre i sobretot molts caces que, fent filigranes, ens metrallaven. Emparats per la foscor, recollírem els ferits i les ambulàncies (que de dia havien estat també objecte dels atacs aeris) van evacuar-los. Les diverses companyies, destrossades i exhaustes, es reagruparen i vam canviar de lloc per passar la nit.

L'endemà, l'enemic va continuar els atacs aeris amb menor intensitat que el dia abans. Quan recordàvem el primer atac, ens semblava impossible que hagués pogut succeir, malgrat tot, era una realitat.

Al tercer dia d'estar en el sector de Singra, ens despertaren de bon matí i, amb fusell i munició, anàrem a les primeres línies. Hi vam arribar quan encara era fosc, la nostra companyia quedà en reserva i la resta del batalló aniria a l'atac.

Impacients, les altres companyies ja havien marxat. Al cap d'una estona es van sentir un seguit d'explosions al llarg de tot el front. L'atac havia començat i durà molt de temps.

Passades les hores, s'anà, calmant i van arribar els ferits, un enllaç comunicà al comandament del batalló que la 1ª Companyia havia assolit l'objectiu, però que l'enemic contraatacava amb duresa, calia mantenir les posicions, costés el que costés, tot i saber que era impossible.

A les onze del matí vam rebre l'ordre de reforçar les nostres companyies. El Sariego es quedà a les trinxeres, no volia exposar-se a traspassar aquella terrible planura. Vaig agafar la meua secció i començàrem l'avanç protegits per dos o tres tancs. Encara no havíem recorregut cinquanta metres, els avions de caça, l'artilleria, els morters i les metralladores enemigues començaren a disparar-nos.

Jo anava al costat d'un tanc i, de sobte, un obús va esclatar a la vora, tan a prop que les pedres i la polseguera que va aixecar impactaren al meu cap,

allí on havia estat ferit dos dies abans. Les ferides encara no havien cicatritzat i, de resultes del cop, van començar a sagnar.

Brut de terra, amb el cap ensangonat i gairebé sense saber on era, vaig estar un moment inconscient. Per fi, vaig ordenar al sergent Tourenc que continués l'avanç i vaig retirar-me. El nostre fou l'únic escamot que assolí l'objectiu, l'altre restà endarrerit i desfet, només va arribar fins al cementiri de Singra.

Un cop a la trinxera, em van rentar la sang i em van embenar. L'enemic ens seguia castigant amb l'artilleria i l'aviació. Vaig reagrupar les forces de la companyia, Sariego, tot i la seua fanfarroneria i to burleta, no n'era capaç. I d'aquesta manera, amb tots els elements de l'infern desencadenats sobre aquella planura, acabà el tercer dia d'operacions al sector de Singra.

A la nit, ewcollírem els ferits (entre els quals els capitans de les companyies 1ª i 2ª), doncs, de dia resultava impossible, per tractar-se d'un terreny pla i batut constantment per les armes enemigues.

L'endemà férem un petit atac, sense conseqüències ni importància. El quart dia ens retiràrerm a l'acantonament on havíem estat el segon dia, i el cinquè (al vespre) vam marxar d'aquell sector, després de donar per acabades les operacions efectuades per la nostra sempre gloriosa i heroica 27 Divisió.

Capítol IX

La marxa que vam efectuar després de la nostra retirada de Singra va ser extremadament llarga i fatigosa. De 40 a 50 quilòmetres gairebé sense aturar-nos, molts soldats s'endarreriren i no arribaren a Rillo[88] fins dos dies més tard.

En les operacions de Singra morí el xicot del meu poble Eduard Contijoch. El Joan Grau en sortí il·lès i el Cantó també, la qual cosa no era d'estranyar doncs, des de que havíem estat a l'Alt Aragó era sergent d'abastiments del Batalló Segon.

Essent a Rillo, les meues ferides milloraren, i estaven gairebé curades. Com a conseqüència de les accions a Singra, la companyia havia quedat amb poc personal, de manera que per aquest motiu, pel cansament que arrossegàvem i pel recent record de la batalla, no féiem ni instrucció.

Una nit van congregar tot el batalló a l'església d'aquell petit poble. El major Soliva[89] ens havia de parlar. Va prendre la paraula i ens digué:

-«*Soldados y oficiales, las operaciones que acaban de finalizar han sido un gran éxito para nuestra división, pues el contraataque enemigo efectuado en Teruel decreció completamente desde que nosotros empezamos las operaciones sobre Singra. Todo el material que pesaba sobre la ciudad de los amantes*[90] *fue echado sobre nosotros, con ello nuestras fuerzas de Teruel pudieron respirar por unos días y fortificarse en sus posiciones. Ahora sabemos que el objetivo de nuestra división no era más que de distracción y atracción de fuerzas enemigas. El mando del ejército nos ha felicitado y ha condecorado a nuestra unidad con la insignia del «Infante que combate» que todos podréis lucir en breve en vuestro antebrazo. Una prueba de nuestra acción es que los generales fascistas Dávila y Aranda, que se encontraban en Santa Eulalia, se marcharon rápidamente a Zaragoza por miedo a encontrarse copados y sin comunicación. Os llegaron a comparar con «Los marinos de Cronstadt».*[91] *Nada más, perdonad si mi descontento se notó al finalizar las operaciones, pues yo ignoraba el objeto a qué estaban dirigidas. En mi nombre y en el del general Hernández Saravia*[92] *os felicito y os admiro».*

Vam quedar satisfets de les seues paraules, ja que havíem estat molts els oficials que havíem rebut algun toc d'atenció quan ens retiràvem de Singra. No pas per la nostra actuació, sinó perquè havia de fer pagar a algú el seu descontentament, segons ens va dir més endavant.

Un d'aquells dies em reclamaren des del comandament del batalló per comunicar-me que aviat aniria a l'escola d'oficials en consideració als meus mèrits, però tot es retardà, perquè a causa d'uns problemes en una vella ferida, fou evacuat José Sariego i jo em vaig fer càrrec accidentalment de la companyia.

Era la primera vegada que exercia de capità, el comissari era un tal Josep Birba de Caldes de Malavella, un xicot ignorant i ple d'il·lusions, que mai no va saber quines eren les seues obligacions com a comissari, a banda que era bastant informal i arrogant amb els soldats, coses completament oposades al comissariat.

Un dels dies passats a Rillo aparegué l'aviació enemiga, però com les forces del batalló sortien tots els matins als afores com a mesura de seguretat, aquells atacs només perjudicaven als civils, amb el resultat d'alguns morts i ferits.

Quan em van avisar que em presentés al comandament del batalló eren les deu del vespre d'aquell dia que les circumstàncies desgraciades per a tot l'exèrcit de la República farien inoblidable, ja que d'allí en va partir la cèlebre i maleïda retirada d'Aragó. Ens comunicaren que set soldats enemics s'havien passat al

nostre bàndol i que havien explicat que l'endemà l'enemic començaria una gran ofensiva, amb una quantitat de material bèl·lic inimaginable, de manera que podíem marxar cadascú a la seua companyia i preparar-nos per fugir com més aviat millor.

Al cap d'una hora la companyia ja estava preparada, però veient com passava el temps i que el comandament no deia res, vaig dir als homes que podien posar-se a dormir, això sí, sense treure's les cartutxeres. Amb tot, com ja era tard, vaig decidir que jo no dormiria i passejaria pel poble, tot esperant l'alba.

Amb les primeres llums es van sentir canonades. Aquells soldats que s'havien passat al nostre bàndol no ens havien enganyat i vaig pensar en les catastròfiques conseqüències que per a nosaltres s'esdevindrien si, arribat el cas, havíem de fer front a un enemic tan ben preparat en les condicions en què ens trobàvem (fatigats, desmoralitzats i sense personal ni material, per culpa de les darreres operacions que havíem participat).

Es repartí l'esmorzar i el comandant no va voler evacuar, però tots sabíem, sense que ens calgués verbalitzar-ho, que una amenaça planava sobre nosaltres.

Intranquils, s'arribà al migdia, els soldats encara duien posades les cartutxeres. Davant de la porta d'on s'acantonava la companyia hi havia una estupenda paella d'arròs. El cuiner, amb el cassó a la mà, esperava l'ordre per a començar a repartir. Ho anava a fer quan vaig veure un enllaç del batalló que s'adreçava a mi. Em lliurà un comunicat anunciant que l'enemic havia trencat el front per Pancrudo i calia que li féssim front a la carretera que anava d'aquell poble a Rillo.

Ràpidament vàrem formar la companyia i tot seguit sortírem en direcció a l'enemic, allí va quedar aquella paella valenciana tan ben preparada i tan esperada pels soldats. Avançàvem per la carretera i ens creuàvem amb molts fugitius de la 30 Divisió, que era la força de primera línia. Ens explicaven desastres, calamitats i la gran quantitat de material que disposava l'enemic.

Vàrem continuar la progressió fins arribar a una caseta de peons camins. L'aviació enemiga ens va fustigar amb bombardejos i metrallaments. Jo tenia la companyia repartida a ambdós costats de la carretera i els tancs anaven avançant a través d'ella, de manera que abans del vespre ja havíem quedat dividits. Els soldats es van veure presos per un pànic terrible, fins el punt d'haver d'amenaçar amb la pistola a un oficial que a causa de la paura tremolava ostensiblement.

Arribàrem fins a uns tossals propers a la carretera, sempre fustigats pels tancs. Allí se'ns féu de nit, amb el pressentiment que l'endemà seria pitjor.

Ocupàrem algunes posicions abandonades pels nostres, des d'on podíem veure Pancrudo en flames.

Vaig anar a una masia propera, on havien quedat el sergent auxiliar, un enllaç i el comissari, vaig dir-los que volia comprovar quina era la situació de la secció de l'altre costat de la carretera i que, per tant, el comissari podia anar de tant en tant a veure com estava la secció que jo havia deixat.

La nit era fosca com una gola de llop, seguit per un enllaç, ens posàrem a la carretera, vam escoltar veus de l'enemic i l'enllaç es va posar a tremolar. Els sentíem riure i vaig pensar que amb una mica de decisió per part nostra i més contingent, els hauríem donat un ensurt.

Arribats a l'altra secció, que havien tingut alguns morts, vaig ordenar al sergent comandant Espino que no retrocedís ni un pam si l'enemic tornava a atacar, vaig disposar que ens duguessin bombes i munició a l'altre costat de la carretera, no en teníem gens i me'n vaig anar de nou a la masia, en arribar ja clarejava. Després de dos dies sense descansar estava esgotat.

Vaig permís al comissari per a traslladar el comandament una mica més a la vora de les posicions. En arribar ja era de dia i em volia estirar per descansar, ni que fos mitja hora, llavors es van sentir els trimotors enemics que volaven a ras de terra, d'un salt em vaig posar dempeus mirant les posicions enemigues, vaig quedar de pedra: allà a baix, a la plana, una infinitat de tancs avançaven per la carretera, seguits de cavalleria i d'infanteria, mentre l'artilleria vomitava foc sobre les nostres posicions i nombrosos aparells dansaven per l'aire. Mai en tota la guerra no vaig contemplar tant de material bèl·lic com en aquella ocasió.

La companyia, presa pel pànic, baixava en desbandada. Vaig córrer, pistola en mà, amb el comissari per a deturar-los, però no fou possible. Allò que era previsible esdevenia realitat.

Qualsevol intent de resistència era impossible i, en girar-me, dos tancs pujaven pel camí de la masia, estaven a un centenar de metres de nosaltres. El comissari ja m'havia abandonat i jo estava sol amb l'oficial que el dia abans havia amenaçat amb la pistola, ambdós ens vàrem llançar a terra.

El sergent auxiliar i el meu enllaç foren apresats, l'oficial s'enganxà a mi com una paparra, anàvem retrocedint, mentre l'aviació volava a ras de terra a fi d'infondre'ns por i fer que ens deixéssim agafar.

Poc a poc, continuàrem retrocedint fins arribar a una petita vall on estava descansant la 123 Brigada. Vaig demanar pel seu cap per exposar-li la situació, poc després, tornàvem a tenir reestablerta la línia.

Reagrupades les restes de la meua companyia, entre els quals el Joan Grau, ens vam situar en les posicions de la carretera que va d'Hinojosa de Jarque a Terol. L'enemic, però, aconseguí tallar la carretera una mica més al sud d'on érem nosaltres. La sort de les forces republicanes a Terol s'havia torçat.

Em vaig trobar el Vilella i, compadint-se de mi, m'ordenà que descansés, juntament amb els meus pocs soldats. El Bernat[93] també hi era, no tenia companyia, s'havia perdut durant la retirada i reia despreocupadament d'aquella situació, en veure que jo comandava la seua antiga companyia em va somriure sornegueramente, no li vaig fer cas.

Era negra nit quan ens vam traslladar a Hinojosa, on vaig dormir en una pallissa, sense despertar-me ni una sola vegada!

L'endemà estava cruixit, em semblava que tenia febre. Ens vàrem abraçar amb el comissari del batalló. Li vaig explicar que havíem perdut Terol, que estava extenuat i em trobava malament i no volia anar a reconeixement mèdic fins que ja no pogués aguantar.

Les forces m'abandonàvem, era conscient que no podria resistir gaire més. Em va arribar un comunicat de la brigada on em demanaven que proposés soldats per a transmissions. Vaig aprofitar incloure-hi el Grau i, així, apartar-lo de primera línia. Els dos érem del mateix poble i el volia ajudar.

Dos o tres dies després d'haver-nos retirat de Rillo encara arribaven soldats del batalló, entre els quals el comissari Birba. El Vilella, que havia estat un temps destinat en l'escola de guerra, va tornar a fer-se càrrec del batalló, i en conseqüència, el Soliva anà a una altra unitat.

Circulaven rumors sobre l'arribada de nous reclutes per a organitzar la divisió, que havia quedat molt reduïda. En la retirada ens havien fet molts presoners i de la secció que havia tingut a l'altre costat de la carretera n'havien tornat pocs, entre els quals l'Espino, el Cantó continuava a proveïments del batalló, fet que l'havia permès salvar-se; havia caigut en gràcia i quan, més tard, ascendit a tinent el van nomenar ajudant del comandant, cosa que li permeté seguir esquivant qualsevol relació directa amb l'enemic.

Un matí no vaig tenir prou forces per alçar-me i vaig haver d'anar a reconeixement. En veure'm, el metge em va preguntar:

-«*¿Qué te pasa Abellà, con esa mala cara?*».

La meva meva resposta fou que tenia febre i notava formigueig als peus i a les mans. Em va prendre la temperatura i estava a 39ºC i unes dècimes, en conseqüència, m'extengué el document d'evacuació.

Al comandament del batalló m'extengueren un certificat de la meua conducta i em desitjaren sort:

-«*Todo tiene fin en este mundo, Abellà* -em va dir el comissari-. *«Hasta las encinas centenarias se ven destrozadas por el paso del tiempo. A ti te ha pasado lo mismo, a última hora has tenido que sucumbir. Te deseo mucha suerte, y a ver si vuelves pronto»*.

Al tard una ambulància em duia a l'hospital, en el full d'evacuació s'hi llegia bronquitis, però dubtava ho fos, els meus pulmons funcionaven perfectament.

Una llarga caravana de camions estava aturada a la carretera i ens va obligar a fer una aturada. Vaig respirar alleujat, podia significar la salvació del front i de la República.

Una altra pausa més. Ens van donar cafè amb llet i pa, i continuàrem. Abans de marxar, però, vaig informar al secretari general del partit en el batalló de la meua evacuació i de l'actuació del partit en aquelles operacions.

Capítol X

A l'hospital de Casp em destinaren a la sala general, allí arribaven els evacuats del front per a classificar-los i destinar-los a diferents sales segons el seu estat de salut.

Hi havia rebombori, esperant amb ànsia que passés el metge, em trobava malament, tenia mal de cap i volia tancar els ulls, però el xivarri em deixava atordit.

Per fi arribà el doctor i em prengué la temperatura, estava gairebé a 40ºC i notava una mena d'escuma a la boca que semblava sabó. El metge va ordenar que em traslladessin a una altra habitació i que em donessin llet sola tres vegades al dia i cada dues hores una pastilla de Piramidon, també em va prescriure una purga, en la gràfica vaig llegir «infecció intestinal», no em semblà gaire bona malaltia, però creia aquell diagnòstic més encertat que el del metge del batalló.

A la sala de l'hospital únicament érem tres malalts. Ningú no tenia esma de dir res als altres, tots devíem tenir alguna malaltia dolenta. Les infermeres que ens cuidaven eren sol·lícites i atentes i, sobretot, puntuals a l'hora d'aplicar els remeis.

Ens van arribar notícies nefastes del front, després de trencar les nostres línies per diversos llocs, l'enemic avançava amb rapidesa.

Un dia, cap al tard, ens ordenaren vestir per a traslladar-nos a un hospital de la rereguarda. Allitat en un tren hospital a l'estació en la qual mesos enrere havia acomiadat mon pare i ma germana. No hauria pogut imaginar que uns mesos més tard em trobaria al mateix lloc devorat per la febre.

Si no hagués estat per aquestes circumstàncies, hauria estat content d'aconseguir un petit descans, el tren, a tota marxa, sotragava la meua llitera com si fos una hamaca. Recordava tot el meu passat a l'uníson que el tren feia camí, estava trist, pensava en els amics que deixava al front; com estarien quan jo tornés?

Anàvem passant estacions gairebé sense aturar-nos, era de nit i no podia veure per on passàvem, no aconseguia dormir, pensava en els meus pares, què preocupats estarien si sabessin que estava malalt!

Finalment, el tren s'aturà. Hi havia un cotxe esperant aquells que no podien caminar, la resta hauríem de seguir a peu. Ens dugueren a un edifici gran i no gaire modern, situats a una sala desmantellada. Vaig allitar-me quan el dia ja clarejava.

El metge prescrigué «grip» a la gràfica. Quin dels diagnòstics deu ser el correcte? La febre m'havia baixat una mica, aleshores només tenia 39ºC, i vaig preguntar a un altre malalt en quin poble érem, em respongué a la Garriga. Havíem deixat Barcelona enrere.

Vaig escriure als meus pares, en el sentit que aviat ens veuríem i que allò que em tenia hospitalitzat no era important.

Pocs dies després em portaren a una sala més petita i confortable, on només érem tres malalts. Em donaven injeccions d'oli camforat i de calci, i només prenia llet, no m'alçava del llit. La infermera que ens atenia es deia Maria i era una dona ja entrada en anys, bona persona i atenta; ens vam fer amics. La febre baixava poc a poc, ja només tenia 38º i unes dècimes, el doctor també era atent.

Tots els dijous passava el tribunal mèdic encarregat de donar les altes. Els malalts em van explicar que aquell tribunal era inconscient i que a vegades s'havien comportat més com a tirans que no pas com a jutges. Ho vaig poder comprovar més tard personalment.

A la resposta epistolar de la meua família, em deien que volien venir a veure'm, però els respongué que no vinguessin. En una carta posterior em van

dir que vindria, en nom d'ells, un parent de Barcelona. I, efectivament, al cap d'uns dies vaig rebre una visita que em resultà força simpàtica, aquell home em va dur, de part dels meus pares, un seguit de coses que em feien falta i que vaig agrair.

Les notícies que arribaven del front eren pèssimes. Després de la presa de Terol, l'enemic continuava pressionant cap al Mediterrani per dividir Espanya en dues parts, la qual cosa va aconseguir a la província de Castelló[94]. De resultes d'allò, el govern, que residia a Madrid, va ser traslladat a Barcelona i, a causa del pacte d'amistat que el govern Prieto volia fer amb els feixistes esdevení una crisi política previsible que comportà la substitució de Prieto pel doctor Juan Negrín López, reformador i potenciador de l'exèrcit republicà.[95]

Les nostres forces aconseguiren aturar l'enemic en la línia Matallana[96] quan es dirigia a València, després d'ocupar Castelló. En aquelles accions, l'enemic va demostrar allò que era, en no poder ocupar per la força allò que volia (tot i el molt material que disposava) destruïa tot el que trobava pel camí, com passà en alguns pobles de la província de Castelló. Igual com en les operacions del nord i en la ciutat de Guernica, demostrava com era de salvatge i despietat.

Pel que fa a mi, la meua salut anava millorant, la febre baixava i de bon grat hauria demanat menjar, ni que fos per canviar de sabor, continuaven donant-me tan sols llet, quan la temperatura arribà a 37ºC, vaig començar a alçar-me una mica i a prendre altres aliments (tot, però, fluix i en poca quantitat).

Quan va passar el tribunal mèdic i miraren la meua gràfica, aquell bandit que era el cap digué:

-«*Ese es teniente, venga pués el alta, en el frente hacen falta muchos*».

El metge de sala replicà:

-«*Pero señor, lleva 26 días a leche sola y hace 2 o 3 que empieza a levantarse*».

Aquell insensat no en va fer ni cas, se'n va anar com si no hagués sentit res. Em vaig indignar, i quan el tribunal va haver marxat em dirigí a parlar amb el metge de sala, que en veure'm em va dir:

-«*Et quedaràs aquí fins al proper dimecres, dia anterior al del tribunal. Mentrestant ja li diré a la senyora Maria que et vagi donant força menjar a fi que puguis agafar forces. És l'únic que puc fer*».

L'home tenia bona voluntat i comprensió, la senyora Maria va complir al peu de la lletra les ordres del metge i, com que la meua temperatura era normal, em vaig refer ràpidament.

Passats sis dies, em vaig acomiadar del bon metge i de la senyora Maria després de recollir l'alta. En el document s'hi anotava que calia passar pel

tribunal mèdic militar de Barcelona i, així, vaig deixar la Garriga amb una barreja de satisfacció i de pena, ja que havia vist com allò que uns construïen amb gran esforç, d'altres ho desfeien amb males actuacions i sabotatges. Més endavant m'informaren que aquell tribunal mèdic havia estat rellevat.

Em trobava novament a Barcelona, a l'hotel Lince del carrer Tallers, durant tres o quatre dies, els necessaris per cumplimentar les diligències del tribunal, a un hospital de Sant Gervasi.

Un cop supervisat pel tribunal mèdi, m'informaren que passats deu dies podia recollir la sentència i que abans caldria que passés per comandància militar perquè em donessin el racionament que em pertanyia durant aquells deu dies. Vaig comprovar la gran burocràcia que hi havia en la nostra rereguarda: oficines i més oficines. Havíem de fer una instància per a obtenir el racionament i donar-los la nostra adreça.

Vaig sortir d'aquell laberint, però, les cames encara em tremolaven, i havia de caminar amb l'ajut d'un bastó. El menjar assignat no seria suficient per a reforçar-me, em vaig adonar que durant aquells deu dies podia anar a Barberà a fi de refer-me i a la vegada alleujar els meus pares del neguit de saber que tenien el fill a l'hospital.

Sense la mancança d'aliments que hi havia en la «ciutat dels catalans» i el desori que s'havia format per causa de la retirada d'Aragó, no hauria marxat. Aquest panorama em féu agafar el tren i deixar Barcelona per anar a Barberà.

Els meus pares s'alegraren de veure'm, però em van trobar pàl·lid, amb ulleres i encorbat damunt del bastó que m'ajudava a caminar. Amb tot, només pel fet de tenir-me al seu costat, es van tranquil·litzar.

M'havia presentat a Barberà en un moment molt difícil, a causa de la retirada d'Aragó hi havia molts soldats que havien arribat a les seues cases. Vaig anar al comitè, que en veure'm van creure que no tenia permís, igual que els altres, i em va amenaçar que si no marxava immediatament cap al front avisarien a Pérez Farràs, que era comandant en cap de la plaça de Tarragona.

Els hi mostrà els meus papers tot dient-los que al cap de deu dies m'havia de presentar a comandància militar per a recollir la sentència del tribunal mèdic. Per la meua condició d'oficial, ja sabia quines eren les meues obligacions i que no eren ells que havien de donar-me ordres, ja que jo no venia del front, com els altres, sinó que procedia de la rereguarda, de l'hospital. No volien avenir-se a raons i el que exercia d'alcalde em digué que avisaria als Batallons d'Etapes[97]. En sentir allò, no vaig poder aguantar més i els vaig dir que quan se m'acabés

el temps ja marxaria, tot comminant-los que anessin amb compte, ja que un cop acabada la guerra els demanaria explicacions i s'haurien d'atenir a les conseqüències. Sense dir res més, els vaig deixar.

Un cop a casa, fet un basilisc, els meus pares, com era d'esperar, també es van indignar.

Gràcies als dos o tres dies a Barberà em vaig refer i no semblava el mateix. No m'hi vaig estar els deu dies que tenia previst, perquè l'ajuntament enviava cada dia emissaris a casa per amenaçar-me si no marxava, si bé a l'hora de la veritat mai no feien res. De tan enfadat com estava amb l'alcalde, el meu pare el volia escanyar. Finalment, cansat de totes aquelles pressions i volent estalviar aquell malestar als meus pares, vaig optar per partir.

Sortia de Barberà carregat de menjar a fi de poder passar bé els vuit dies que havia d'estar a Barcelona. Amb mi venia un cosí de Valls, de la quinta del 39, mobilitzada en aquells moments. Mon cosí era presumpte inútil[98] però calia que es presentés a Barcelona.

Ens vam allotjar a casa d'una família de Barberà, parents de mon cosí Ramon que vivien a Gràcia. Enmig de tanta escassesa, nosaltres nedàvem en l'abundància.

Pels matins cadascú s'ocupava dels seus afers, però a la tarda i a les nits sortíem a divertir-nos, Assistírem a sarsueles, òperes i al cinema. Si no hagués tingut el record dels amics que encara eren al front, hagués pogut dir que estava bé.

Passats els deu dies, em van lliurar a casa la sentència del tribunal (que em donava per útil), juntament amb el passaport per al front, calia deixar Barcelona per a reintegrar-me, a l'avantguarda, que aleshores estava quieta, doncs, l'avenç de l'enemic havia quedat frenat als rius Ebre i Segre.

Com que la meua divisió era a l'Urgell, ja m'estava bé, així podria passar per casa a acomiadar-me, sense passar per l'ajuntament, per causa dels problemes que hi havia tingut pocs dies abans, em vaig estar dos dies més a Barberà, deixant els meus pares amb l'habitual desconhort i desesperació. I sempre amb la mateixa incògnita, seria possible que tornés?

Capítol XI

Ja feia un temps que la nostra divisió s'estava organitzant en aquells poblets de la comarca de l'Urgell i el Primer Batalló era a Ivars.

Presentat al comandament, estava tot canviat. Hi havia pocs rostres coneguts. El Molina encara hi era i també l'Espino, el Grau era al Quart Batalló, a transmissions. El nou comandant es deia Miquel Moreno Bertó[99], un home petit d'estatura, enèrgic, disciplinat i conscient com el que més, a banda de ser una persona il·lustrada. Poques persones vaig trobar, al llarg de la guerra, amb tant de coneixement i tan justes. Amb el temps, ens férem amics.

La plantilla d'oficials del batalló estava completa, gairebé tots desconeguts. Aquella no era la unitat que havia deixat i de la qual havia sentit veritable nostàlgia. La retirada d'Aragó l'havia transformada. En arribar, m'esperava una càlida rebuda però em vaig trobar que em miraven com a un estrany, fet que em decebé.

La causa de tanta transformació era que el Vilella havia estat destinat a comandar la 60 Divisió, creada amb comandaments de la 27, pel mateix motiu, del Barrio havia passat a comandar el XVIII Cos de l'Exèrcit i el Marcelino Usatorre, que havia estat cap de la nostra brigada, havia ocupat el comandament de la 27, mentre que M. Pérez Cortés l'havia rellevat.

Només faltaven oficials a la secció de metralladores on varen traslladar-me. Em vaig presentar al seu capità, J. Rubio, i em va preguntar si havia estat destinat alguna vegada a màquines, en respondre negativament, em digué que amb bona voluntat tot és podia aprendre.

Em sorprengué que el comissari d'aquella companyia fos el Birba, en veure'ns ens abraçàrem efusivament i, vaig oblidar la mala passada que m'havia fet a Rillo;[100] entre tants desconeguts, l'encontre del meu antic comissari em va alegrar.

Els dies a màquines vaig estar bé. Aviat vaig aprendre a manejar les Skoda, les quals denominàvem «txeques» pel fet que la seua fàbrica es trobava a Txecoslovàquia. Vaig rebre lliçons de teòrica de tàctica de tir i emplaçaments, la qual cosa va alegrar al capità Rubio.

Aviat vaig comandar la instrucció, sobretot gràcies al sergent Peña, un noi veterà del batalló. Vaig anar a veure la meua antiga 4ª Companyia, on encara hi havia alguns soldats coneguts.

Tot l'armament dels fusellers era també txec. Els fusells eren millors que els soviètics, no obstant, pel que fa als fusells metralladors eren superiors els *Maxim* russos.

Un dia, mentre els comandaments de màquines dinàvem a la casa on estàvem hostatjats, li vaig demanar al Birba que m'expliqués el que havia passat a la divisió en la meua absència, i em va dir que foren reorganitzats per fer front a l'enemic en diversos sectors perquè la majoria de divisions havien fugit[101] i esswent ells dels millors van ser els més sacrificats; a la fi, i marxant en comboi, van retirar per no quedar copats, tot agrupant les unitats amb elements dispersos procedents d'altres divisions. Finalment, a Tortosa i, mentre la Brigada 124 feia front a l'enemic a Roquetes i altres ravals d'aquella ciutat, la 122 i 123 contraatacava a la Granja d'Escarp i feia retrocedir l'enemic a l'altra riba del Segre. També van intentar desallotjar-lo del cap de pont de Serós, sense èxit. Així, van ser rellevats i duts a Ivars d'Urgell per reorganitzar-se. Quan ja acabava el relat em va demanar si jo sabia què li havia passat al Bernat i, com li vaig dir que no, em va explicar que havia estat afusellat.

No em va sorprendre, atenent el que m'havia passat, no era d'estranyar la seva dissort. Vaig donar les gràcies al Birba per la seua informació i vam anar a descansar.

En un reconeixement mèdic, a causa d'un mal de cap i tremolor de cames, el metge em diagnosticà que allò era debilitat causada per la malaltia passada i, sense haver guadit de convalescència, vaig ser traspassat a transmissions de la brigada per recuperar-me millor.

Vaig lamentar deixar la companyia de màquines, però no hi havia altre remei. Com que estàvem de descans podia refer-me, a transmissions no feia absolutament res.

Poca cosa puc explicar de la permanència en aquella unitat a Ivars, el batalló feia temps que s'estava a Ivars, i, per tant, era d'esperar que aviat ens veuríem les cares amb l'enemic. Un dia ens van traslladar prop de la primera línia.

El Primer Batalló era als afores de Montgai[102], a segona línia en el cap de pont de Balaguer, i els de transmissions ens estàvem a dins d'aquell poble. Els dies passaven sense novetat, vaig aprendre el codi Morse per fer alguna cosa i no estar inactiu. Tot i no passar les nits amb el Primer Batalló, com que hi tenia el Molina, el Nogués (el cuiner) i d'altres companys hi anava de tant en tant, per passar-hi bones estones.

No m'agradava estar a transmissions, si bé no me'n podia moure fins a nova ordre, la monotonia d'aquella vida em fastiguejava, el meu element era l'activitat, el moviment i per a allò no hi havia res millor que les companyies de fusellers. Esperava amb impaciència el moment de l'ordre de traspàs al meu estimat Primer Batalló, la qual cosa encara va trigar.

Un d'aquells dies que vam romandre a Montgai, l'artilleria de gran calibre enemiga va començar a disparar sobre el poble de tal manera que moltes cases i habitants en patiren les conseqüències. No hi va haver cap víctima militar, però en previsió el poble fou evacuat i els civils traslladats a les cases de camp, els pocs militars que hi havia, com nosaltres, també hi forem ubicats.

Mentre érem a Montgai ens vam relacionar amb les jovenetes d'allí, organitzàrem balls i diversions, però allò no podia durar i aviat ens va tocar anar a l'encontre de l'enemic. Les operacions que havíem d'emprendre abastaven la longitud del Segre, per això la batalla va prendre el nom d'aquell riu.

Des de la retirada d'Aragó la nostra artilleria estava dividia en grups petits i aquelles operacions havien de servir, sobretot per a recomposar l'exèrcit de republicà.

La nostra divisió tenia per objectiu part del cap de pont de Balaguer, des del poble de la Sentiu de Sió (en poder dels facciosos) fins a la riba dreta del riu i, concretament l'esmentat poble. L'enemic disposava d'una posició sòlidament fortificada, que denominàvem «*el Merengue*»[103] per la semblança amb la forma d'aquell pastís, l'indret constituïa la peça clau d'aquell cap de pont, i era part de l'objectiu del Primer Batalló.

Al meu parer, quan no es disposa de l'armament suficient cal confiar l'inici d'una ofensiva al factor sorpresa i, en aquesta ocasió, el nostre comandament no ho va fer així. El matí, a l'inici de l'ofensiva la nostra artilleria va colpejar les posicions enemigues durant força temps, com a inici de l'atac de la infanteria. Si la preparació artillera és fortament ajudada per l'aviació i entre les dues destrossen les posicions enemigues i el desmoralitzen, té bons resultats. Però si no ha de ser d'aquesta manera, esdevé un avís dels desitjos de l'enemic, que l'adversari té temps per a dur reserves al lloc de combat i reforçar les posicions atacades.

Això passà al cap de pont de Balaguer, mentre la nostra artilleria anava disparant, l'enemic portava reserves i reforçava les posicions, de manera que quan la nostra infanteria atacà topà amb una dura resistència i, malgrat ocupar algunes petites cotes, no va assolir el punt clau d'aquell cap de pont, és a dir, «*el Merengue*».

Antiaeri lleuger italià i Trinxera Cota 402
(Autor Josep M. Gabarró)

L'enemic havia acumulat gran quantitat d'armes automàtiques en el sector i no es podia fer una sola passa sense que no estigués batut tot el terreny. D'això se'n derivà, els dies successius, el fracàs dels reiterats atacs que va efectuar la nostra infanteria.

Aquella fou la primera vegada que la nostra aviació actuava a l'uníson amb les altres armes, però amb escassa destresa. Quan les bombes no queien sobre les pròpies forces, ho feien lluny de l'objectiu i el mateix passava amb els caces, que sovint metrallaven els nostres soldats, al contrari de l'aviació enemiga, la qual tenia unes actuacions gairebé matemàtiques. És trist per al meu sentiment antifeixista haver de confessar-ho, però era la realitat, era tal l'enuig que ens provocava que fins hauríem desitjat que aquells avions haguessin caigut abans de decebre els joves combatents que, majoritàriament, conformaven les nostres unitats.

Vaig lamentar el fracàs d'aquelles operacions, després de l'anterior retirada. Quedava demostrat que el nostre exèrcit no estava completament forjat i això malgrat que en aquella ocasió disposàrem de més material bèl·lic. No vull dir que l'enemic no s'hi tornés amb escreix, ans al contrari.

D'imprevist, va arribar un enllaç de la brigada i em digué que em presentés al comandament, per fi havia arribat allò que tant havia desitjat! Havia estat destinat a la 3ª Companyia del meu Primer Batalló.

En un cop a la nova destinació, el comissari i el sergent ajudant Momplet, veterans al batalló, em van reconèixer i m'estrenyeren la mà amb l'efusió dels antics coneguts, no pas, però, el capità, el qual segurament per voler fer-se respectar em va mirar severament i adoptant un aire com aquell qui té un caràcter fort i temperat, quan en realitat, d'això, no en tenia gens, de fet l'única facultat que tenia (al mig de molts defectes), consistia a ser capaç d'empassar-se litres i litres de conyac.

Ocupàrem algunes posicions de segona línia, en previsió d'un contraatac enemic, hi vàrem estar un parell de dies, un dels quals vaig buscar lloc per passar la nit en alguna de les casetes que hi havia; vaig obrir la porta d'una i vaig veure que el primer pis estava ocupat. La foscor em va impedir identificar els estadants, però quan me'n retirava vaig sentir darrere meu una veu que em deia:

-«On va aquest oficial ros? Que ja no em coneix?».

En sentir-ho vaig tornar a entrar i vaig trobar assegut damunt d'un tronc el Ramon Soliva, el meu antic comandant, que en veure'm em va estrènyer la mà i m'indicà que m'assegués amb ell.

Aleshores ell era el cap de la 123 Brigada, vam beure cafè i licor, parlàrem de quan era comandant del meu batalló, del que més vam parlar fou de les operacions de Singra, per les quals la nostra divisió havia estat condecorada merescudament, fins al punt que el general Queipo de Llano,[104] aleshores *speaker* [sic.] de Ràdio Sevilla, havia dit:

-«*Por el sector de Singra ha atacado una de las mejores divisiones de los rojos, però ha sido tanta la cantidad de metralla echada sobre ella que ha quedado destrozada, era buena, però ha quedado diezmada*».

Que poc que s'esperava el general Queipo que l'endemà tornaríem a ocupar aquelles posicions!

Després, comentàrem la retirada d'Aragó, respecte de la qual l'esmentat general sollevat havia anomenat «*Bruja*» la nostra 27 Divisió, pel fet que a la vegada que resistia a Tortosa, atacava la Granja d'Escarp.[105]

La conversa se centrà en l'estimada divisió. Ens acomiadàrem efusivament i vaig retornar a les meues obligacions.

Un cop emplaçats els fusells metralladors, ens vam estirar a esperar, amb impaciència i també amb temor, l'arribada del nou dia.

L'endemà, veient l'enemic inactiu, sortírem d'aquell sector, però ho vam fer en mala hora. Eren les 10 del matí i els contraris ens van divisar des dels seus observatoris, de sobte, una pluja de projectils ens caigué sobre. Depressa en posàrem fora del seu abast sense patir cap baixa.

Vam passar per Cubells[106] i, entrat el dia, ens ubicàrem prop d'Artesa de Segre. No recordo els dies que ens hi vam allotjar, ni què hi havíem anat a fer, doncs vàrem estar totalment inactius. Des del nostre acantonament vam observar el fort bombardeig sobre Artesa, que provocà nombroses baixes entre la població civil.

Els altres oficials de la 3ª Companyia, eren l'Olivar i el Saballs. El primer posteriorment va passar a la brigada i a l'altre li va succeir un fet que li ocasionaria la mort.

Des d'aquell lloc ens traslladàrem a un poblet a la vora de Cubells, on ens vam estar uns dies allotjats en barraques. De nit realitzàvem algunes marxes i de dia ens dedicàvem a la instrucció i als exercicis de tir. Per aquelles dates va venir a actuar a Cubells la cèlebre artista Lola Cabello[107] alhora que del Barrio oferí un banquet a tota l'oficialitat. Però, com m'havia passat a Mequinensa, no hi vaig assistir perquè estava de servei.

Posteriorment, vàrem estar uns dies a Butsènit de Montgai[108], també dedicats a la instrucció, de dia, i a fer marxes de nit. Així mateix, organitzàrem balls i diversions per a confraternitzar amb la població civil i, com és de suposar, aviat vam establir amistat amb les noies, que els agradava poder ballar amb els oficials.

En ser proper a Montgai, sovint freqüentàvem les amistats que temps en rere hi havíem fet. Durant aquells dies vingueren les famílies del Grau i del Solé.

No vam ser gaire temps a Butsènit, i el proper trasllat fou prop de Camarasa. La nostra companyia ocupava el riu Segre des d'aquest poble fins al congost que forma la carretera que duu de Camarasa a Balaguer. En aquell congost hi ha una presa que encara no havíem destruït ni nosaltres ni l'enemic.

L'estada en el sector es va limitar a bastir fortificacions. Era digne de veure amb quina tenacitat i afany treballaven els nois de la quinta del 41.[109] Eren infatigables, de dia a fortificar i a la nit de guàrdia.

Vam construir una infinitat de metres de trinxera, cavalls de frisa,[110] nius per a metralladores, etc. Era una feina constant i diària, i sempre amb el mateix afany i voluntat. Estàvem plens de confiança, teníem fe en la victòria, a banda que el nostre caràcter era el dels bons antifeixistes (voluntat, sacrifici, abnegació i fe).

Dos cops al dia duia el comunicat de novetats al capità, en el qual l'informava de les fortificacions realitzades. En aquelles dates ocupà el lloc de capità de la companyia un tinent que havia estat comandant del 2n Batalló i que havia estat degradat per no haver sabut actuar com calia enfront de l'enemic. El seu nom era Fausto Pérez de Villarreal i el seu caràcter recte i voluntariós mostrava el desig de recuperar el que havia perdut. Tot i no tenir una gran cultura, estava dotat d'altres qualitats que despertaven el respecte i admiració d'aquells qui l'envoltaven.

Per aquells dies, l'Olivar va passar a comandar la brigada i el seu lloc l'ocupà un oficial madrileny anomenat Ximénez, amb el qual em vaig fer amic. El Molina havia ascendit a capità i seguia fent de les seues, com sempre.

No recordo el temps que fortificàrem aquell sector, suficient per a establir una bona amistat amb el comandant Moreno. Disposàvem de temps lliure i el vaig aprofitar per a capacitar-me militarment a partir dels diversos llibres que la divisió editava sobre tàctica, tir, topografia, etc., i que es repartien entre els oficials. Realment, m'agradava llegir aquelles publicacions, que després em van servir com a comandament de l'exèrcit republicà.

La tasca del partit seguia essent activa i forta com sempre, la propaganda que vaig fer propicià que tots els de la meua secció es fessin militants, per convicció.

L'antic secretari general del partit al batalló, el Garcia, havia mort en un bombardeig de l'aviació durant la retirada d'Aragó, el nou secretari general, que es deia Almunia i jo vam establir una amistat fraternal. A més de compartir idees, ens enteníem a la perfecció. La nostra feina era intensa i, malgrat que jo no havia pogut ocupar cap càrrec pel fet de ser oficial, no per això deixava de treballar tenaçment pel partit.

A conseqüència de l'activitat realitzada en la rereguarda per les JS,[111] van arribar a la nostra divisió nombrosos joves voluntaris que encara no estaven compresos en les quintes cridades pel govern. Vaig apreciar aquells joves per la seua bona predisposició, antifeixisme i confiança en la victòria. En la meua secció n'hi havia un que tenia 16 anys i era de Terrassa, es deia Ramon Campà i ens férem amics.

Algunes nits anava al poble de Camarasa. Durant la nostra presència en aquell sector, s'organitzaren patrulles d'oficials que reconeixien el terreny de nit. A més, com era estiu, època de la sega, ens dedicàvem a recollir blat en allò que podríem denominar «terra de ningú». En tots aqueixos treballs, aquells soldats joves van donar proves d'una voluntat i fermesa de caràcter insospitades. Em causava una gran admiració aquella joventut antifeixista, que tantes mostres donava de la bona preparació que havia rebut als centres de la rereguarda.

Una nit ens va arribar l'ordre de relleu, efectuat per forces de la nostra mateixa divisió. L'oficial que els comandava va ser informat de l'estat de les fortificacions, les que restaven per construir, els emplaçaments, posts d'escolta, etc. Després de fer el comunicat corresponent, anàrem al lloc de comandament de la companyia i plegats vam marxar, tot deixant enrere una altra prova de la nostra fe i entusiasme, un capítol més per a afegir a la història de la nostra gloriosa «Bruixa».

Replegat el batalló, iniciàrem el retorn. No es tractava, però, de les penoses marxes que havíem fet a Aragó. A banda que aquells soldats tenien força i resistència per a tot; amb ells hauries pogut fer qualsevol cosa, quina joventut més admirable! En futures jornades demostrarien aquesta afirmació.

Després de passar per Cubells ens van recollir els camions i ens dugueren a Tàrrega i d'allà a Verdú. Em va estranyar molt que ens portessin a aquella vila, donat que no es trobava en el nostre sector. Aquest enigma, però, s'acabaria desxifrant uns dies més tard.

Quan feia dos o tres dies que estàvem a Verdú arribà la notícia que les nostres forces havien passat l'Ebre per a constituir un gran cap de pont, i que havien pres els pobles de Flix, Móra d'Ebre, Corbera, Faió i d'altres. Fou llavors quan vaig entendre perquè ens trobàvem a la reserva i agregats a l'exèrcit de l'Ebre.

Mentre romanguérem a Verdú, ens estàvem acampats als afores del poble a la part de Tàrrega. Com era habitual, quan estàvem inactius en un lloc, féiem instruccions pràctiques i teòriques.

Un d'aquells dies ens va visitar el general Hernández Saravia, admirador de la nostra divisió per les proeses realitzades a Singra. L'oficial de servei era el tinent de la nostra companyia, Saballs, que el va rebre i li va fer els honors. El general marxà admirat de la disciplina, ordre i capacitació dels oficials.

El mateix dia, mentre repartien el menjar i el Saballs hi estava present, es va sentir el soroll d'un tret. Vaig veure com el Saballs queia, mentre anava dient:

-«Em moro! Em moro!»

Li vaig esquinçar la roba i vaig veure com la bala li havia penetrat al mig del cor. El van dur ràpidament a sanitat, però no hi hagué res a fer, tot seguit vaig fer el comunicat per al partit, on deia el que segueix:

-«Hoy a las 12 horas ha sido muerto casualmente el teniente de la 3ª Compañía Jaime Saballs; el hecho que le ocasionó la muerte se debe a que el sargento de la misma Compañía Medina estaba manipulando una pistola marca «Parabellum» cuando sin querer se le disparó causando la muerte a dicho oficial. Entre el agresor y la víctima no había rencor alguno, cuando menos exteriormente, pues se veían hablar y franquearse mutuamente muy a menudo. Ambos pertenecían al partido y han dado pruebas de su fe antifascista y amor a la causa».

En conseqüència, i basant-se en aquest comunicat, van cridar al Medina, i, com era d'esperar, no li van fer res, en tractar-se d'un fet casual. Aquest va romandre uns quants dies pensarós i capcot, de resultes del dissortat accident.

Un d'aquells dies el secretari general de la brigada, el camarada Valldeperas, ens informà sobre quin havia de ser el nostre paper en les futures operacions de l'Ebre i el del partit. Ens va dir que ens agregaríem al Cinquè Cos, que comandava Enrique Líster, i que teníem l'obligació de fer-ho el millor possible,

enfortint la nostra reputació i demostrant que l'Exèrcit de l'Est es podia comparar al de l'Ebre. Així mateix, ens va dir que calia activar la capacitació dels comandaments i ens exposà l'activitat del partit, el material que disposaríem per a aquelles operacions i les proeses realitzades per altres unitats en la zona de l'Ebre.

A més d'organitzar balls amb la música[112] de la brigada, mentre fórem a Verdú ens entrenàvem, com havíem fet a Calanda, a pujar i baixar dels camions amb velocitat. La voluntat d'aquells soldats no tenia límits, encara avui, en recordar-los, els saludo i admiro des del fons del meu cor, per la mostra de moral davant l'enemic que els animava en el més gran dels enfrontaments de la nostra guerra, la Batalla de l'Ebre.

Ens portaren reclutes de la lleva del 20,[113] pocs, perquè els quadres estaven gairebé complets. Finalment, una nit, amb els camions vàrem anar prop de l'Ebre i després encara ens hi acostàrem més, concretament en un lloc on vam estar uns dies retocant la instrucció i fent alguna marxa.

En aquells dies vaig reunir tots els militants del partit i els vaig parlar d'aquesta manera:

-«Camarades, els moments que haurem de passar seran extremadament difícils, i potser per als qui pertanyem al partit encara ho seran més. Però, partint de la base que tots com conscients, no haureu de témer les jornades que ens esperen. Un militant del nostre partit és una barrera que s'oposa a l'invasor. Potser sigui cru això que us dic, però entre nosaltres, que compartim unes mateixes idees, no hi ha lloc per a enganys.

»No mireu a la rereguarda quan us dic aquestes coses, no feu mals auguris, no recordeu dates del que ja és passat. Mireu al futur, perquè només en ell hi ha la nostra victòria. Mireu cap a l'altre costat del riu i sabreu que és en el nostre enemic en qui heu de pensar, perquè és ell qui ens vol arrabassar els nostres drets, ell és el nostre opressor. Tenim, doncs, motius de sobra per a odiar-lo i destrossar-lo.

»Allí on hi ha un militant del partit s'hi troba la veritat, la raó i un legítim defensor de les reivindicacions obreres. Demà, quan el sol de la victòria ens somrigui, ens retirarem més que satisfets d'haver cooperat amb totes les nostres forces en la consecució d'aquests objectius. Llavors, decidits i amb el cap ben alt, anem a esperar el moment en què el comandament ens digui que cal complir amb el nostre deure i a la vegada actuem de manera que siguem un exemple per als altres camarades i soldats!».

Després ens vam separar reconfortats i amb una certa dosi d'entusiasme esperant les properes jornades.

Dies més tard, una nit d'estiu passàrem l'Ebre per Flix, havíem recorregut uns vint quilòmetres quan ens aturàrem per baixar al costat d'una gran casa de pagès que hi ha a prop de l'Hostal de Camposines.[114]

Allà, camuflats sota de les oliveres, hi restàrem dos dies, durant els quals vaig conversar amistosament amb el camarada Almúnia[115] i li vaig manifestar que la brigada ho estava fent malament amb mi, ja que, havent d'anar per dues vegades a l'escola militar, tant l'una com l'altra m'havia quedat sense anar-hi, a banda que no hi havia a la brigada cap altre oficial amb més antiguitat i mèrits que jo.

L'Almúnia em va respondre que tenia raó i que ell creia que, tan aviat hi hagués possibilitats d'enviar-hi algú, m'hi farien anar. Li vaig explicar el cas de Mequinensa i el de Rillo, i després de comentar la marxa de les operacions a l'Ebre, ens vam separar tan amics com sempre.

Vam passar una nit sencera a l'encreuament de les carreteres que van a Móra, Flix i Corbera d'Ebre, és a dir, a l'Hostal de Camposines, i tot el dia camuflats en els boscos. L'aviació enemiga intensificava progressivament els seus atacs i reconeixements, principalment sobre els ponts que travessaven l'Ebre. Era un continu veure aquella infinitat d'aparells que volaven damunt nostre.

Arreu es veia el rastre d'aquells terribles bombardejos aeris, camuflats, i gairebé sense respirar, sentíem roncar els seus potents motors, els ponts, la cruïlla de les carreteres i Corbera eren els seus principals objectius.

Per fi, arribà la nostra hora H i, abandonant la boscúria, fent via per la carretera vam anar a Corbera d'Ebre. Pel camí vèiem els senyals dels bombardejos artillers i aeris: arbres arrencats, la carretera destrossada, vinyes desfetes, etc.

A Corbera, alguns dels nostres omplien les cantimplores d'aquell superb vi del sindicat.[116] Tot era terra calcinada. Del poble, víctima callada de les baixes passions humanes, ni una sola casa es va escapar del pas d'aquell terrible monstre de la guerra.

Sortírem de Corbera per un camí a la dreta, discorrérem per una mena de vall i, en arribar a la meitat, la travessàrem per a ascendir pels primers tossals de la Serra de Cavalls. Un cop al cim efectuàrem el relleu, mentre el silenci regnava en aquella nit estival. Tot d'una, la quietud quedà trencada per un intens

foc de morters de l'enemic, que ferí i matà alguns dels nostres, amb les terribles ferides de la traïdora arma.

El relleu acabà, la fortificació construïda esdevingué nul·la i, d'aquesta manera, quedàvem a mercè d'aquella nit d'estiu, amb molta lluna, poca defensa i força sotracs. Havíem tingut una mala rebuda en aquella històrica cota 444.[117] No hi ha manera de descriure de forma real els esdeveniments viscuts. Fou una defensa legítima, titànica, desesperada, on els lluitadors de la República vam demostrar la fe que ens animava; allò era nostre, allò representava l'altar dels nostres drets i ho vam donar tot, ho sacrificàrem tot abans d'abandonar-ho i davant aquesta situació no valia la pena cantar victòria ¿qui, d'entre un gegant i un nan, vencerà? La resposta era ben clara. Els enemics disposaven de material suficient per a prendre aquella cota i tot allò que haguessin volgut, comptaven amb l'ajut incondicional d'Alemanya i d'Itàlia, i amb la simpatia de la majoria de democràcies mundials, que van deixar sacrificar moltes nacions, entre les quals la nostra República, per a defensar uns interessos mesquins i per guardar una pau fictícia, sense fer cas de les paraules sovint pronunciades pel nostre ministre d'afers estrangers Álvarez del Vayo. Només ens va ajudar una nació, l'URSS, però la distància impossibilità fer més efectiu el seu ajut, amb tot, li dono mil gràcies de cor. Les altres nacions que simpatitzaven amb nosaltres estaven encara més lluny. ¿Quina era la situació de la República? Amb tot, al pont de l'Ebre es va veure la seua voluntat, va poder ser vençuda quan li van faltar els seus membres, perduts en la lluita contra l'enemic, i quan uns traïdors[118] l'apunyalaren per l'esquena.

El succeït en la cota 444 sobrepassa l'imaginable, abans mort que retrocedir ni un pas! I això els va passar a molts.

Una nit l'enemic intentà un cop de força que fou repel·lit amb facilitat.

Aquella cota, des del costat en què ens uníem amb altres brigades i fins al costat contrari, formava una mena de ferradura, això feia que estiguéssim molt a prop els uns dels altres. Gairebé era possible arribar amb bombes de mà a les nostres respectives avançades.

De dia l'enemic no ens deixava tranquils, atacaven amb un foc de morter que ho destruïa tot, quan nosaltres els llançàvem algunes granades, per cadascuna de les nostres, ells ens en llançaven deu, de manera que era preferible no actuar i esperar allò que el destí ens deparés, aquella impotència ens provocava un gran dolor moral.

De nit, l'empara de la foscor ens permetia avançar lentament en la fortificació d'aquella posició, de manera que en el poc temps d'estar-hi vam consolidar trinxeres, filats, petits emplaçaments, etc., el més essencial i necessari per a fer front a l'enemic, ja que els seus preparatius ens indicaven clarament que les intencions de contraatacar. Les grans lluminàries contínues que cada nit es veien per la carretera que va de Calaceit a Gandesa corresponien a les caravanes de cotxes dels sublevats que sense interrupció arribaven.

El pronòstic no fallà, aquell matí d'estiu ens despertàrem amb trets de canó. Primer passaven per damunt nostre, després es van anar apropant més i més, fins a tocar les nostres trinxeres. L'enemic havia rectificat la punteria i a partir d'ara vindria la grossa, en efecte, van començar a ploure obusos.

Entre els trets que se sentien molt a prop, les explosions dels morters i sobretot, les d'aquells maleïts anti-tancs que passaven a ras de terra ens feien parar bojos. La nostra consigna era no retrocedir i estàvem disposats a fer-ho encara que haguéssim de morir tots. I així fou per al Medina i altres soldats caiguts víctimes d'aquella mortífera metralla que, com si es tractés de pluja ens queia sobre.

L'aviació també ens metrallava de mala manera, passades i més passades, amunt i avall, formant cadena i sense deixar-nos respirar ni un minut.

Els bombarders descendien poc a poc i deixaven caure les bombes dins de les mateixes trinxeres. Volaven en picat, una excel·lent manera de causar destrucció i provocar el pànic, d'aquella manera, tot i tenir l'enemic prop dels seus homes, podien realitzar atacs eficaços.

Els avions bombarders sobrevolaven per damunt dels pins, gairebé fregant-los. En podíem veure les grans ales negres portadores de mort. La nostra DECA[119] i metralladores actuaven contra ells i de vegades aconseguien abatre'n algun.

La nostra aviació actuava amb freqüència i considerable quantitat, però sempre era inferior. El desenllaç dels combats aeris era altern, els nostres aviadors podien estar mancats de tècnica i preparació, però eren esforçats i valents.

Com ens animàvem cada vegada que un aparell enemic era tocat per les «Ales Roges»! Saltàvem de goig, ni tan sols sentíem els esclats dels obusos. No sé què hauria estat de les tropes de Franco si haguéssim disposat de més material bèl·lic.

Els obusos enemics, però, anaven obrint clars en les nostres línies, els arbres quedaven trinxats, els filats ja no existien, les trinxeres esdevenien un munt de terra remoguda i, malgrat tot, una colla de valents feien sentir la seua voluntat de fer front a l'enemic quan aquest gosés guaitar a l'exterior.

Aquell bosc, que un mes abans era l'orgull d'aquelles muntanyes, havia quedat desolat. Dels pins només en restaven branques trinxades i troncs desfets, havien quedat anihilats per la força de la destrucció del més fort.

Quan es cansaria l'enemic de colpejar-nos? Teníem el soroll dels trets de canó clavats al nostre cervell, de manera que no intuïem de quin costat ens arribaria la mort. Arreu se sentien crits de dolor, contorsions agòniques, por a la mort i maledicciones contra aquell enemic que, impàvid, continuava l'obra destructora. Aquella situació i l'espera a què estàvem sotmesos hauria fet perdre els nervis al més estoic.

En la meua opinió, l'enemic enviava la infanteria a ocupar les nostres posicions quan, segons els seus càlculs, ens creien morts a tots. No cabia en cap ment humana que, després de la devastació, quedés algun supervivent. No és estrany, doncs, que la infanteria enemiga encetés els seus atacs amb tanta confiança. Els resultats, però, els feren canviar d'actitud.

Els seus càlculs eren matemàtics, tantes tones de metralla en tants metres quadrats de terreny, no podia quedar ningú, qui no hagués mort, estaria estabornit o presa del pànic, ells no van preveure el valor de l'home, no sabien que si aquest està animat per una creença, per una fi que l'il·lumina i el guia, és capaç de deixar-se matar abans d'abandonar allò que per a ell ho constitueix tot, tots els seus drets individuals i tot el seu futur. D'aquí sorgí aquella irreductible resistència republicana, per pocs que fossin els qui quedaven entre els munts de terra remoguda, eren suficients per a fer front a l'enemic, tan sols quan no quedava ningú podien els feixistes ocupar les nostres cotes. I jo em pregunto: es pot qualificar això de victòria? Quin preu més elevat que ha hagut de pagar per a obtenir-la!

El soroll que feien els obusos en esclatar no ens deixava veure els monstres de ferro que anaven avançant cautelosament, el foc d'artilleria disminuí progressivament, fins que per un sol minut, va cessar totalment, aleshores vam sentir la remor dels tancs.

Semblava que aquells monstres metàl·lics tinguessin boques, com els taurons. Avançaven lentament, fent cops de cap, darrera seu la infanteria feia ziga-zagues.

Darrera encara sentíem algun tret. Sens dubte es tractaria d'algun canó que havia escapat de l'acció de les contra-bateries enemigues, també se sentia, dèbilment, algun antitanc, però no tenien res a fer en aquella gran reunió. Els canons dels tancs i el foc dels antitancs enemics anaven culminant l'obra de l'artilleria.

Nosaltres, amb els fusells carregats i les màquines que restaven indemnes, estàvem preparats per a rebre'ls, el Villareal, que havia sortit del seu petit refugi, se'ns havia afegit valerosament.

Els tancs eren aprop, però l'acció de les màquines enemigues i dels antitancs ens impedia aixecar el cap. Per fi, vam veure com avançaven en formació de falca, per a trencar les nostres línies, llançàrem bombes de mà antitancs. En vam tocar un, que quedà immòbil, i això ens féu pujar l'ànim. Les nostres màquines i fuselleria obríren foc contra aquells qui ens volien arrabassar la posició. Patírem bastants morts i ferits, mentre els soldats antitanquistes anaven posant fora de combat alguns monstres més.

La infanteria enemiga progressava amb lentitud, a cada salt que feia, un núvol de bales la perseguia. Finalment, va arribar a tocar nostre i va intentar l'assalt, però una pluja de bombes de mà li va barrar el pas en sec i va retrocedir desordenada i malmesa. Els tancs també es van retirar, havien abandonat sis unitats al camp.

La batalla d'aquell dia es donà per acabada, però, així com retiraven, l'artilleria ens tornava a colpejar. El foc artiller es mantingué fins al vespre, aleshores cessà amb l'excepció del morter traïdor.

Alçant la mirada, vam veure davant nostre una infinitat de soldats enemics morts, amb la posta de sol quedàrem tots estregats, amb la roba esquinçada i els cabells embullats. El pitjor, però, era que la incògnita de l'endemà anava prenent força i una munió d'estranys pensaments anava ocupant les nostres ments, fins que alguna veu coneguda ens treia del capficament i ens tornava a la realitat.

A la nit vam reparar tot el que vam poder d'aquella cota, retiràrem els ferits i enterràrem els morts. Ens van dur aliments (galetes, formatge i pernil), però no menjàrem gaire, ens costava d'empassar

Avançada la nit ens retiràrem a descansar, si és que d'allò se'n podia dir descansar. La imaginació repetia el combat i s'alternava amb els dubtes de l'endemà. Estàvem segurs que si ens tornaven a atacar amb la virulència que ho havia fet, hauríem d'abandonar la posició. Finalment, però la son vencia i els ulls es tancaven.

Ens van dur cafè calent, que era la cosa que preníem amb més ànsia, n'hi havia una bona quantitat per a cadascú, ja que teníem les racions que haurien correspost als morts i ferits.

Cota 444 i Cota 402
(Autor Josep Mª Gabarró)

En la llunyania es distingien una sèrie de llums i vaig pensar que es tractaria dels reforços que rebia l'enemic, un dels cuiners tremolava com els pins trinxats per la metralla, ens subministraren munició per als fusells i bombes de mà, i, quan els cuiners s'allunyaven amb la perola buida, s'apoderava de nosaltres el desassossec del que se'ns acostava.

En apuntar el dia, l'enemic repetí els fets del dia anterior, tot i que potser amb més quantitat, quan es cansà, tornaren a treure els tancs, penso que n'hi havia més, tot i que nosaltres érem menys. Va intentar trencar les línies pel mateix lloc que el dia abans, és a dir, per la unió entre les dues brigades nostres. La idea era bona, per a ells, ja que els antitanquistes havien quedat molt malparats.

La infanteria avançava despreocupadament, estava segur que els havien dit que ja no quedàvem rojos a les posicions. Les màquines que ens quedaven començaren a cantar, però els tancs tornaren a avançar i arribaren fins a les mateixes trinxeres de la unitat amb què enllaçàvem. Amb sorpresa per part nostra, vam veure com els tancs enemics sobrepassaven les nostres trinxeres, allò volia dir que, si no arribava l'ordre de retirar, ens envoltarien i quedaríem sense poder sortir.

Els minuts ens semblaven segles, mentre es produïa una infinitat de baixes. El Villareal era un lleó, però, de sobte, vam veure que havia caigut, un minut més tard, vam saber que era mort, ens feia mal l'ànima.

Les màquines encara cantaven, l'enemic era nombrós i avançava. Hi va haver un duel entre un tanc i la màquina del sergent Peña, que era l'única que restava; el tanc se li acostava, però no se'n movia, seguia disparant amb fúria, amb frenesí, com boig, el tanc se li va situar a un metre i ell encara disparava.

Visca a tu, sergent Peña! Abans d'abandonar el teu post i la teua màquina, vas preferir ser triturat per aquell monstre d'acer, el teu nom serà pronunciat entre els bons antifeixistes amb el respecte i admiració que cal tenir als herois de l'exèrcit republicà.

Els qui poguérem ens vam retirar, capturaren alguns soldats, la resta vam arribar a la cota 402, germana de la 444, el nom de la qual restarà gravat en la ment d'aquells que sobrevisquérem l'epopeia.

Aquell dia l'enemic no atacà més. Prou malparat havia quedat després d'ocupar la cota 444 i li calia organitzar els seus quadres abans d'emprendre una nova acció d'aquella envergadura.

Els pocs que quedàvem il·lesos organitzàrem la cota 402 de la millor manera possible. De nit, reflexionàrem, estàvem astorats per haver quedat en vida després de la batussa.

I pobre Villareal!, ja mai no podries aconseguir allò que tant anhelaves, el teu destí fou aquell i no pogueres anar més enllà, des del fons de l'ànima, et felicito i t'admiro per la teua valentia.

I el Peña, ànima i nervi d'aquella companyia de màquines! Valerós Peña, jo et saludo i t'honoro. Visca els valents com tu, que fins després de morts no desapareixen en la ment d'aquells que van assistir al seu sacrifici i empenta. La teua acció, per anys que passin, no pot desaparèixer!

L'endemà, em va cridar el meu enllaç i em va dir que em presentés al comandament del batalló, així ho vaig fer.

En el rostre de tots es podien llegir les vicissituds dels dies precedents, poques paraules ens calien per a comprendre'ns, tots elevàvem en la nostra ànima el record d'aquells moments tan pròxims i a la vegada tan llunyans, que havien caigut els nostres millors camarades.

El Moreno em va mirar i em digué:

-«Agafa tot el teu equipatge i presenta't al comandament de la brigada per a anar a l'Escola de Guerra».

Li vaig donar les gràcies, poc després ens traslladàvem un oficial de cada batalló cap a la rereguarda. En passar per Corbera d'Ebre observàrem consternats la desolació que hi regnava, tot el poble estava enderrocat a causa dels bombardeigs enemics. Era un munt de runes, no sabies on eren els carrers, ni tan sols on posaves els peus. Els camps havien perdut els arbres, arrencats de soca-rel per les bombes, malgrat tot, nosaltres n'érem aliens, el nostre pensament estava absort en el fet que ens allunyàvem d'aquell infern. Això no vol dir que no me'n recordés dels companys que havia deixat defensant la cota 402, prou que sabia que quan jo tornés molts d'ells haurien mort. Havien quedat allí amb les armes a les mans en lluita amb l'enemic, mentre jo me n'anava a l'escola per a capacitar-me i poder fer més efectives aquelles armes. Crec que hi ha un moment per a cada cosa i jo era de les persones més indicades per a anar-hi, en darrer terme, si m'havia pogut escapar del final de la batalla, era per decisió dels comandaments i l'única cosa que puc afegir que en tot moment vaig complir amb el meu deure.

Vam passar pels ponts de fusta que travessaven l'Ebre. A l'altra banda deixàvem una de República d'herois, valents i abnegats. De pas cap a l'escola, vaig anar a casa meua per a deixar-hi tot allò que em sobrava de l'equipatge

i ràpidament em vaig traslladar a Manresa, emplaçament de l'Escola de Capacitació de Comandaments de l'Exèrcit de l'Est.

Un cop a l'escola em digueren que feia vuit dies que les classes havien començat, i que el primer examen seria aquell mateix dia. De manera que destinat a una classe, vaig començar, com tots els altres, l'examen de Tàctica, que el professor preguntava per escrit a la pissarra. Al final de la prova vaig escriure que havia arribat aquell dia, que era tinent i que com a tal feia aquell examen, els 6,5 punts que em van atorgar em feren entendre que el professor havia estat al cas d'allò que havia fet constar. De la mateixa manera vaig obrar en les proves de Tir, Topografia i Fortificació.

L'Escola de Capacitació funcionava de la manera següent: pels matins ens aixecàvem a toc de diana, ens rentàvem, esmorzàvem i anàvem al camp per a fer instrucció pràctica amb els telèmetres, goniòmetres, canons de muntanya, morters del 81, fortificació, tàctica i topografia. Les classes eren destinades a comandaments de batalló en amunt (per això havia fet constar que jo només era tinent) i el curs constava de 25 dies (després del nostre fou ampliat a 35), cada assignatura comportava quatre exàmens, que tenien lloc els dissabtes. Després, els professors es reunien i ens puntuaven, de manera que el dilluns ja sabíem quina qualificació havíem obtingut.

Per a sortir classificat com a comandament de batalló calia obtenir una mitjana de cinc punts, o més per assignatura, si n'obtenies quatre et classificaven com a «aprofitat» i si la puntuació era inferior no aconseguies res.

A les tardes les classes eren teòriques i els professors ens ensenyaven verbalment i sobre la pissarra.

Jo estudiava amb gran voluntat i entusiasme, volia obtenir una bona puntuació, però aquella feina em resultava de gran dificultat, ja que només podia comptar amb la meua gran voluntat i la meua ruda primera ensenyança, i malgrat que allà en el front, durant els moments perduts, havia aprofitat tot el que havia pogut per a instruir-me, prou que sabia que el meu paper no podia ser gaire destacat, hi havia militars professionals, comandants, carreres burocràtiques, alguns que hi assistien per segona vegada i fins altres que procedien de les escoles militars de Barcelona i de Paterna (València). La meua intenció no era igualar els més ben preparats, almenys no quedar sense classificació.

Durant aquells dies vaig estar estudiant fins on les forces em permetien, havia començat vuit dies més tard que la resta dels alumnes i calia que m'esforcés de valent si volia obtenir una bona puntuació.

En una ocasió, els professors ens dugueren a recórrer les fàbriques de material bèl·lic que hi havia a Manresa, no es tractava pas de grans instal·lacions industrials, però atenent la nostra condició i la improvisació amb què ens adaptàrem a la situació de guerra, aquelles petites fàbriques eren una bona prova de la voluntat i els desitjos que animaven la República. Tot i que ens hagués agradat comptar amb grans indústries metal·lúrgiques com les que hi havia a Stalingrad, quedàrem satisfets.

Em vaig fer un vestit d'uniforme, fou el primer i el darrer, i en comptades ocasions el vaig poder dur, doncs, en campanya no el duia posat a més vam estar poc temps a la rereguarda, a banda que ni la roba, ni el mateix tall de l'uniforme, no m'agradaven gaire.

Igual com havia fet en la vida civil, només sortia de l'escola els dissabtes al vespre, anava al cafè *«Los amigos»*, al *«Méjico»* i a l'»Esquerra». En el darrer s'organitzava un ball on concorrien oficials, soldats, refugiats del nord i d'Aragó i d'altres civils. Aleshores tenia 24 anys, era un gran afeccionat al ball i hi vaig conèixer una jove manresana de gran bellesa, ballàvem i era com si al voltant nostre no hi hagués res més, no vèiem altra cosa que els nostres propis ulls, aquella fou la més intensa i, a la vegada, curta de les aventures sentimentals que havia tingut, només foren dues nits, després de les quals tots dos ens evitàvem i gairebé ens manifestàvem odi.

Després de la borratxera inicial, quan la serenitat va tornar als nostres cervells, tots dos vam comprendre que allò no podia ser, tinguérem coneixement i vam fer bé en evitar-nos, ja que no sé on hauríem anat a parar si allò hagués durat més, la raó es va imposar a l'instint del plaer. Què hagués estat, en cas contrari, d'aquells estudis que amb tant d'esforç estava realitzant? Jo no podia fracassar i crec que ella ho va entendre, a banda que tenia el xicot al front.

Avui dia, somric quan recordo aquella petita aventura tinguda lloc entremig de l'esforç per obtenir un bon resultat en aquell inoblidable curs de capacitació.

Recordo que un dia el professor de tir ens va posar un problema que posaria la màxima puntuació, és a dir deu, a qui el resolgués. Cap de nosaltres fou capaç, però cinc dels alumnes (entre els quals jo) ens hi vam acostar molt, ens va cridar i ens féu una curta explicació. Els altres quatre el van resoldre ràpidament, però a mi encara em costava.

El professor em va preguntar quin era el meu ofici, es sorprengué en saber que jo era pagès, mentre que dels altres un era militar professional, un altre mestre, un altre havia assistit abans a l'escola de guerra de Barcelona i el quart

estudiava lleis. Em va cridar i em digué que tenia bona voluntat i que arribaria lluny, dit això, em repetí l'explicació del problema.

Ja a la meua taula i, al cap de cinc minuts, tenia resolt el problema. Als altres quatre els va posar 8 punts i a mi 7,5, vaig quedar satisfet, tot i que creia que, vist el meu esforç i la situació de què partia, era jo qui més es mereixia aquells 8 punts.

El pitjor d'aquells dies fou el paràsit que se'm va incrustar en la pell i que, malgrat el reconeixement mèdic i les cures necessàries per a exterminar-lo, no vaig poder eliminar completament, en haver de marxar novament al front. De manera que el vaig arrossegar fins més enllà dels Pirineus.

Va arribar el dia de finalitzar el curs, amb una celebració al menjador de l'escola, que fou engalanat amb banderes republicanes i fulles verdes. Hi assistírem els alumnes i, dalt d'una tarima, els professors i el comissari general de l'Exèrcit de l'Est, que havia volgut ser-hi en reconeixement de l'esforç realitzat pels alumnes.

Les nostres taules estaven separades per un passadís ampli, al final del qual hi havia una tarima semicircular, al bell mig de la qual hi havia el coronel Barbiella, director en cap de l'escola, i el tinent coronel que li feia d'ajudant, així com la resta de professors i l'esmentat comissari.

Barbiella s'alçà i ens parlà d'aquesta manera:

-«*Muy satisfecho estoy del esfuerzo en vosotros comprobado, me acuerdo que cuando yo era cadete necesitábamos para hacer este curso cerca de dos años y vosotros lo asimiláis perfectamente en 25 días. Os doy las gracias en mi nombre y en el de la República. Ahora se repartirán los certificados a todos aquellos que lo han merecido; primero los que han salido clasificados como mandos de Batallón y después los que han salido como aprovechados; de los primeros hay 23, de los segundos 34*» -en total érem aproximadament uns 150 alumnes.

El propi coronel anava llegint els noms, jo tremolava dels nervis, tot i que havia obtingut una nota mitjana superior a 6, no les tenia totes i em preguntava si m'haurien classificat, o no, com a comandament de batalló. Finalment, el director pronuncià el meu nom:

-«*Juan Abellà Tous*».

El meu cor s'aturà i l'emoció es va apoderar de mi. Instintivament vaig cridar:

-«¡*Presente!*» -i, amb pas marcial, em vaig aproximar per a recollir el certificat.

Vaig saludar i amb el certificat a les mans, ho vaig agrair. Tornat al meu lloc tocava aquell paper, que per a mi era com la redempció, i sentia que havia triomfat.

Ja en la realitat del moment, el comissari general va prendre la paraula:

-«*Oficiales y comandantes del Ejército del Este, hago extensiva la felicitación y voluntad que vuestro profesor coronel Barbiella os ha expresado. Pero si por un lado habéis demostrado tener constancia, por el otro habéis olvidado uno de los deberes más rígidos de la disciplina militar: el saludo. ¿Cuál de vosotros saluda a su inmediato superior?: ninguno. Los soldados obedecen más que vosotros y ello es una mancha para nuestro ejército, mancha que no dudo sabréis borrar, porque habéis demostrado voluntad y saber. ¿Creéis vosotros que el saludo rebaja?, vais equivocados. Si aquí en las clases todos sois iguales ante el profesor, no lo sois ya en la calle, cuando con vuestra presencia representáis un átomo de la cadena de nuestro ejército. Si sabéis cumplir con vuestro deber frente al enemigo, ¿por qué dejáis pasar desapercibida una obligación tan ínfima? ¿No es ridículo ello? Entonces no vaciléis y sabed cumplir con esa pequeñez, como habéis sabido cumplir en este brillante curso»*.

Acte seguit, dissertaren el tinent coronel i alguns dels professors. Després dels parlaments, drets i saludant, escoltàrem l'himne de Riego. A continuació, sortírem, primer els professors i després nosaltres, a fer el vermut, tot esperant el dinar que, per ser final de curs i per la presència d'aquelles personalitats, havia de ser extraordinari.

El banquet va transcórrer amb normalitat i finor, la banda de música del XVIII Cos de l'Exèrcit ens delectà amb diverses peces excel·lents, com ara *«La leyenda del beso»* o *«Caballería rusticana»*, que aplaudírem efusivament.

A la tarda, i com a part del festival organitzat per a l'ocasió, es va jugar un partit de futbol entre una selecció d'oficials i un equip d'artilleria que hi havia a Manresa, a continuació, un ball amenitzat per l'esmentada banda. Vaig assistir a aquells actes amb gran goig, la causa no era altra que l'obtenció del certificat que havia obtingut.

Sobre les activitats del partit, he de dir que en arribar a l'escola havíem de manifestar la nostra afiliació. Tots els que pertanyíem al PSU de C, ens organitzàrem per cèl·lules, una en cada aula, i teníem les nostres reunions en el local del partit a Manresa. En una d'aquelles ocasions fórem advertits que grups de la FAI, i d'emboscats, pretenien organitzar alguns disturbis a la rereguarda i que, si allò es produïa, seríem avisats i caldria que anéssim al local del partit, on ens armarien per actuar repressivament contra els sabotejadors de l'ordre.

Per sort, no va ocórrer res, i ho dic, no per por, sinó per les repercussions internacionals que hauria tingut i per l'atmosfera que s'hagués creat en la reraguarda, i les conseqüents repercussions en el front.

Jo estava ple de satisfacció per haver obtingut allò que tant desitjava: haver estat classificat com a «Comandament de batalló», tot i ser, com ho era aleshores, tinent.

Capítol XII

Arribat a Barcelona, havia de passar-hi un parell dels quatre dies de permís que ens havien concedit. Vaig anar a casa d'aquella família de Barberà residents a Gràcia, que m'havien allotjat anteriorment.

També vaig anar a Comandància per obtenir el subministrament d'aquells quatre dies, la mestressa de la casa on m'estava s'ocupà d'anar a buscar-lo i, com que jo no el necessitava els hi vaig lliurar. Davant d'aquest acte, el gendre de la mestressa em va dir:

-«Tot això que fas, en uns moments de tanta escassetat alimentària, és molt abnegat. No t'ho rebutjo, perquè les necessitats són moltes, però sempre que vinguis a Barcelona tens una casa i una família a la teua disposició per tot allò que et faci falta».

Vaig passar aquells dos dies recorrent la ciutat, aleshores malparada pels constants bombardejos enemics. Recordava l'anterior vegada que hi havia estat, procedent de l'hospital de la Garriga, quan havia tingut lloc una gran exhibició aèria de les «Ales Roges», com a demostració de la potència que en aquells moments tenia la República, i que havia provocat el goig dels barcelonins. Pensava en el Monsalve, que havia sortit de l'hospital, i que amb mon cosí, havíem recorregut els barris de la capital. Aleshores, però, era tot sol a la gran urbs i em sentia impacient per marxar, els bombardeigs nocturns eren seguits i el meu pensament estava amb els lluitadors de l'Ebre, no oblidava el Villareal, ni el Peña i volia tornar a combatre i venjar-los.

Ara tornaria més fort que abans, més capacitat i amb més valor intel·lectual efectiu, que posaria al servei de la meua unitat per tal que l'esforç en la lluita contra el feixisme fos més eficaç.

No tenia res a fer a Barcelona, sentia que el meu lloc era allà, al front, i allà me'n vaig anar, per fer costat amb els que hi havia deixat. De camí vaig passar per casa meua a Barberà.

Molta gent del poble em felicità pel que havia aconseguit a l'escola, els meus pares estaven satisfets de mi. Prescindí d'anar a l'ajuntament, prou me'n recordava d'allò que temps enrere m'havien fet, a banda que alguns del poble, quan els havia arribat l'hora de la mobilització, van aprofitar que pertanyien al partit per a buscar una bona col·locació[120] a la reraguarda, enlloc d'anar al front a donar exemple, tot allò m'entristia, però ja arribaria l'ocasió, quan la guerra acabés, de passar comptes.

Durant l'estada a Barberà vaig contactar amb els desgraciats que, per causa de la guerra, es veieren obligats a abandonar els seus llocs d'origen i, per no quedar ens mans de l'enemic, s'havien refugiat al nostre poble. A través de la meua experiència d'aquells dos anys i mig de lluita, m'havia convençut que només al front hi havia la part més convincent i amb un historial més net de l'antifeixisme. Ja que la rereguarda estava en part corcada per la mala actuació d'aquells qui, tot i anomenar-se antifeixistes, actuaven de manera interessada i derrotista.[121]

Fastiguejat de veure tanta canallada, me'n vaig anar a Reus, per a emprendre el retorn a l'Ebre. Com sempre, els comiats eren tristos per als meus pares, jo els confortava com podia, però el meu cor ja no estava amb ells, sinó amb els lluitadors, els conscients, els voluntariosos i els abnegats. Solament al seu costat, amb aquella trista vida, m'hi trobava bé, perquè tots nosaltres estàvem armats per un mateix sentir i una mateixa causa.

Vaig passar el dia a la capital del Baix Camp, al vespre vaig coincidir amb el comissari del Cos de Tren.[122] Érem vells coneguts del batalló *«Rojo de Choque»*, de manera que podria marxar amb ell.

Anàrem a veure les pel·lícules *«Roberta»*[123] i *«La escuadra del Báltico»*[124]. Acabada la sessió, vam agafar el seu cotxe i ens traslladàrem a l'altra banda de l'Ebre.

Aquella nit dormírem al Cos de Tren de la brigada i l'endemà em vaig presentar al post de comandament per lliurar el certificat que m'havien donat a l'escola al comandant Pérez Cortés («Asturias»), el qual em felicità. Em destinaren una vegada més al Batalló 485.

En presentar-me al Moreno, i veure aquest el resultat del meu treball, em va estrènyer la mà efusivament. El Cantó, que també era allí, em mirà i em digué:

-«Comandament de Batalló has tret!» -i va quedar com si ho dubtés. No era d'estranyar, car ell havia assistit al curs anterior i només havia obtingut la classificació i «aprofitament».

Jo estava satisfet dels reconeixements que em feien i encara ho vaig estar més quan la notícia va aparèixer publicada a l'ordre de la brigada. m'uní a les restes del batalló, del qual només en quedava una companyia. Em van explicar que, després de la meva partença, l'enemic havia tornat a atacar i pres la cota 402. Després s'havien retirat a Corbera d'Ebre, fent-se forts al cementiri. Finalment, quan gairebé no quedava ningú, havien estat rellevats. D'aquells joves heroics de la quinta del 41, a qui tant havia admirat, no en quedava quasi cap, sense la seua participació no s'hauria pogut resistir a l'Ebre els prop de quatre mesos que s'hi havia combatut. Era lamentable pensar que aquells joves havien desaparegut sota el remolí de la guerra, però havia estat necessari a fi de no veure'ns arrossegats per l'onada de l'enemic.

Les guerres s'han succeït al llarg de la història de la humanitat i, si no fos perquè resulta cruel, fins podríem trobar-les justificades, no hi ha hagut progrés humà sense lluita, i si parlem del progrés obrer, cal dir que no podem esperar res del capital i que resulta lògic que entri en joc el factor lluita. No obstant, si desaparegués el món capitalista, es podrien evitar moltes de les guerres.

Un dia ens cridaren a tots els oficials, el cap de la nostra brigada ens felicità i ens va dir:

-«*Estoy muy contento de la actuación del Batallón 485, tanto los que habéis actuado en todas las operaciones del Ebro, como los que, como tú Abellà, han actuado la mitad, pero como para vencer en el frente es necesario capacitarnos en la retaguardia, os pido que hagáis lo propio que ha hecho Abellà, que ha salido tan bien clasificado. De momento, la orden principal es que ha habido una unidad que ha fracasado, por lo tanto, excluyendo los mandos, que serán muchos de ellos destituidos, se nos agregarán los soldados a nosotros y continuaremos la lucha hasta que el mando lo crea necesario*».

Quan el Pérez Cortés va haver marxat, el Moreno ens digué:

-«*Capitán Juncosa, continuarás en la 1ª Compañía; Molina en la 2ª; tú Abellà en la 3ª; y Espino en la 4ª. Cuando los anteriormente citados soldados lleguen, ya se os avisará para que cada cual organice la suya respectiva*».

Per la meua part no vaig dir res, doncs ja em semblava bé, els altres, però, van fer una ganyota i, quan el comandant es retirà, tot foren queixes i

Corberà d'Ebre, destruïda

Font i rentadors de Corberà d'Ebre, abans de 1936
(Arxiu Ajuntament de Corbera d'Ebre)

exclamacions. Tots pensàvem el mateix, havíem sortit vius per casualitat una vegada, però ara moriríem tots i, el que era pitjor, amb personal desconegut.

Ens reunírem amb la resta del batalló esperant l'arribada dels nous soldats. Els combats a l'Ebre continuaven tan acarnissats com sempre, l'aviació mostrava nova activitat i alguns dels combats es van lliurar a l'aire, amb sort alterna, nosaltres, però, només esperàvem.

Per causa de les elevades baixes, les cèl·lules del partit havien quedat desfetes i calia esperar els nouvinguts per a la seua reorganització. El camarada Almúnia havia resultat greument ferit, quan m'ho van dir, vaig sentir una vertadera pena per la gran amistat que ens unia. El tinent Ximénez també havia estat ferit després d'escapolir-se de l'enemic, que l'havia fet presoner.

Encara esperàvem el nou contingent de soldats, quan rebérem l'ordre de marxar cap a l'altra riba de l'Ebre, allò ens va aportar esperança, crèiem que la nostra divisió havia complert amb escreix la seua obligació. Vam trobar aquella mesura encertada. ¿Què hagués passat sense aquella decisió? personalment crec que la gloriosa i heroica 27 Divisió, la «Bruixa», hagués desaparegut.

Aquell mateix vespre prenguérem la carretera per travessar el riu. Érem pocs. Causava compassió veure aquell minúscul grup de soldats, quan temps enrere érem tants. Passàrem pel Pinell de Brai, Móra d'Ebre, fins als ponts. Estic segur que més d'un va respirar i somriure mentre els travessava.

Passat el gran riu, caminàrem uns quants quilòmetres més fins arribar als camions. Clarejava el dia quan arribàrem a Maials. Ens allotjàrem en el que havia estat un molí d'oli, immediatament ens rentàrem per a treure'ns els paràsits que durant les operacions de l'Ebre havien conviscut en la nostra pell, durant dos o tres dies no vam fer absolutament res, tret de la higiene personal i de la roba.

Vaig anar a visitar altres barberencs, comprovant amb satisfacció que tots havien sortit indemnes d'aquella gran batalla. El Cantó, sent tinent ajudant, no era d'estranyar, mentre que el Morató, el Grau i l'Òdena, pel fet que tots eren a transmissions, tampoc. De moment, podien estar tranquil·les les nostres famílies.

Un dia em va cridar el comandant i em lliurà el meu nomenament de tinent. I és que, tot i que ja podia dur les insígnies corresponents, percebre'n la paga i actuar com a tal des del moment que sortí nomenant al *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, els nomenaments sempre arribaven tard.

El comandant Moreno em va dir que tenia ordre de la brigada de confegir una companyia amb les restes del batalló i de posar-la sota les meues ordres, com que el 4rt Batalló era el que menys baixes havia tingut, ens hi agregaríem.

L'endemà vam organitzar la companyia. Prenguérem els sergents, caporals i soldats que restaven per a completar-la i també els enllaços, cuiners, etc. Una vegada formada, vaig enviar un enllaç al post de comandament del batalló per a avisar que ja havíem enllestit.

En arribar el comandant Moreno, li vaig presentar la companyia. Aquell gran home, un dels pocs que vaig trobar durant la guerra que tingués capacitat de comprensió i sentiments refinats, gairebé plorava d'emoció. A mi no em va estranyar gens, i crec que als altres que hi havia presents tampoc. Els pocs soldats representaven el magnífic batalló que tan heroicament s'havia comportat a l'Ebre, per al Moreno, aquells homes eren com a fills que ara li prenien. Jo sempre n'havia estat un admirador i en aquella ocasió ho era encara amb més fermesa.

Només pronuncià quatre paraules:

-«*Partid, porqué el mando lo ordena, pero pensad que volveréis y en cada acto que hagáis sabed cumplir siempre como ahora. Y no olvidéis nunca que pertenecéis al Primer Batallón*».

No va poder dir res més. L'emoció l'embargà i tan sols digué:

-«*Partid, partid pronto*».

Vaig ordenar *«cuelguen armas»*, *«media vuelta»* i després de saludar al major Miquel Moreno Bertó vam emprendre el camí de l'acantonament del 4rt Batalló, és a dir, el 488.

En arribar, em vaig presentar al comandant Agustín del Campo, home rude i de costums grollers, que havia estat miner a Astúries, però enèrgic, decidit i calculador en allò que es refereix a la guerra, m'estrenyé amb força la mà i em va dir que des d'aquell moment constituïa la 1ª Companyia del seu batalló. Instal·lada la companyia sota uns ametllers vaig anar a cercar al Grau,[125] el qual estava destinat a transmissions del batalló.

Com en ocasions anteriors, a Maials també vam organitzar balls amb la música de la brigada. Una nit que tothom ballava, vaig veure com el comandant de la unitat i el comissari marxaven amb celeritat. Allò em féu pensar que alguna cosa no anava bé i, en efecte, al cap d'uns instants van tocar a crida. Cadascú marxà al seu acantonament i de seguida estigué el batalló format a punt de partença.

La meua companyia anava al davant del batalló, camí del Segre. Després d'Almatret continuàrem, ens vam aturar en una vall plantada d'oliveres, voltada de pins, sota els quals ens camuflàrem.

Vam romandre en aquell lloc bastants dies, que aprofitàrem per a fer la instrucció, revistes d'armament, etc. Per ordre del comandament del batalló vaig quedar encarregat d'impartir classes als caporals i sergents.

El tinent ajudant del batalló es deia Bernabé Oliva, era un homenot cepat, i amb molta intel·ligència, que s'havia pagat la carrera d'advocat fent conferències. Ocupava el càrrec en aquell batalló amb encert. Quan cridaren la seua quinta es presentà a l'escola de guerra, d'on sortí amb el grau de tinent. Després de ser destinat a la nostra brigada, fou ajudant del comandant als pocs dies romandre en el batalló. Quan vam coincidir, ell era l'encarregat d'impartir la teòrica als oficials.[126]

Aquells dies disposava de poc temps lliure, entre la instrucció teòrica que impartia als suboficials i la que rebíem nosaltres, passaven les hores sense adonar-nos-en.

Els capitans de les companyies vam rebre l'ordre de recórrer la línia del Segre, per si l'enemic intentava atacar, un dia d'estiu visitàrem posicions. Vam arribar a primera línia pel costat de la central elèctrica «La Canadenca», pràcticament destruïda per l'artilleria enemiga. Arribàrem al riu just al davant del poble Serós.

Seguírem pels diferents posts de comandament de les companyies i comprovàrem que, malgrat les trinxeres eren deficients (en ser el terreny de sorra), els nius de metralladores eren potents i podrien resistir sense temor el foc d'artilleria lleugera. Recorreguérem minuciosament el lloc que hauríem d'ocupar en cas d'atac enemic i al migdia, vam tornar al campament, informant al comandant de la feina realitzada.

Durant el temps que vam romandre en aquell lloc, efectuàrem alguns supòsits tàctics per les nostres línies, que aleshores estaven ocupades per les forces de la Brigada 124, que abastava des de prop de Serós i fins a tocar de Lleida. L'enemic, restava tan quiet com nosaltres, prou feina tenia a l'Ebre.

Vaig fer amistat amb els capitans que comandaven les companyies del 4rt Batalló, a excepció del capità de màquines, que era un home antipàtic i enze en extrem i, també amb el comissari del batalló, que era aquell xicot que estant a Mequinensa va venir en representació de la brigada a presidir un acte del partit.

Més endavant retornàrem a Maials, des d'on ens van dur, amb uns cotxes de la brigada, fins a prop de Sarroca[127], i a peu arribàrem a Sunyer[128], un poble petit. Allà hi vam trobar unes barraques que havien deixat un grup de zapadors.

Ens hi vam quedar bastants dies. Les classes teòriques continuaren com sempre, els comandaments estaven preocupats per la capacitació dels oficials. Amb el plànol superposable de mà vam resseguir totes les cotes assignades.

Un vespre ens ordenaren ocupar les posicions, deixant Sunyer i desplegant la companyia al llarg de les cotes, més tard, el comandant recorria la línia per a comprovar personalment si l'operació s'havia dut a la pràctica segons els plans. La capacitació dels oficials començava a ser un fet i, malgrat la foscor, l'operació havia sortit matemàtica.

Tot i que anava millorant a bon pas, el 4rt Batalló era considerat la unitat menys capacitada i menys disciplinada de la brigada. Des de que el López havia ocupat el càrrec de comissari, el 4rt Batalló s'havia transformat de tal manera que aviat se'l podria comparar amb el 1r, que era el millor. El López hi organitzà un equip de futbol que es convertí en el millor de la Divisió i participà com a favorit en festivals i proves esportives. Durant l'estada a Sunyer, el comissariat preparà algunes sessions de cinema i altres festivals.

Un dia que plovia a bots i barrals, vaig rebre la visita de Joan Miró Miró, un xicot de Barberà que era sergent d'observació. Havia sabut que estàvem a prop de la seua divisió i vingué a veure els barberencs. Vam estar xerrant una estona; la seua divisió estava davant de Lleida.

Tot i tenir el temps ocupat, la permanència en campaments resultava avorrida. Sempre desitges tenir alguna distracció que t'ofereixi una mica d'alegria, al soldat li agrada conviure amb els civils de tant en tant, doncs no té ningú en qui confiar, ni amb qui tenir tractes, el que més desitja es sortir de la monotonia i de la disciplina militar. De vegades aquests tractes amb civils poden comportar algun disgust, però els beneficis que se n'obtenen compensen amb escreix aquests possibles contratemps.

En aquell campament no teníem llibertat per anar al poble, havíem de romandre llargues estones en les barraques i, en aquelles condicions, la imaginació pot treballar més del que seria convenient. Per això es produeixen, com a conseqüència, casos desagradables.

Sempre he cregut que cal donar al soldat, sense sortir de les regles que imposa la obediència militar, les màximes llibertats possibles o almenys, buscar-li algunes distraccions. Ara bé, quan el comandament considera que cal estar allunyats de la població civil, deu ser per algun motiu, sempre he estat un

fidel complidor de les ordres que m'han donat, sense ànim de discutir-les ni aprofundir en la causa. Potser he pecat de poca malícia, però ho prefereixo així.

Una altra nit, havent format el batalló, ens vam traslladar a Castelldans[129], caminant gairebé tota la nit per la carretera que va a les Borges Blanques, descansàrem sota d'unes grans oliveres, per esperar els camions que ens durien a un lloc ignorat.

Romanguérem dos dies a Castelldans. Visitàrem el poble i vam disputar un altre partit de futbol (que també vam guanyar).

Mentre havia estat a l'Alt Aragó, havia tingut a la meua secció uns xicots d'aquell poble i els havia demanat l'adreça d'una xicota de Castelldans. No van trigar gaire a donar-me-la i vaig mantenir-hi correspondència durant tota la guerra. I vet aquí que ara el destí m'havia posat al seu davant, gairebé sense haver-ho volgut.

Va resultar que el sergent d'oficines del 1r Batalló era vell amic de la família d'aquell xicota i, quan va saber que estàvem en la mateix unitat, li va preguntar per mi. Així és que no em podia negar a visitar-la. Establírem una bona relació durant els dos dies que vam ser a Castelldans, i com a comiat m'invitaren a sopar.

A Castelldans un esquadró de cavalleria que havia estat abans a Montblanc i, com que aquesta vila és tan a prop de Barberà, molts hi havien anat. Va ser així que un dels capitosts de la «desorganització» del meu poble hi entrà en contacte i va marxar amb ells, d'aquella manera constaria que era al front, quan la seua intenció era escapolir-se'n. No va veure, però, que se li veuria el llautó i, a Castelldans me'l vaig trobar, si bé l'hora de passar comptes encara no havia arribat.

Jo seguia visitant al Molina i al cuiner Nogués, perquè continuava la nostra amistat.

Un vespre estant reunits els comandaments de companyia i batalló del 1r i del 4rt vam començar a parlar de les operacions de l'Ebre. En això que el capità de màquines del 4rt, que com he dit, era força enze, etzibà que la seua companyia de metralladores havia estat la millor de la brigada. El comandant Moreno, que ho havia sentit, es va indignar i el tractà de mentider, perquè la millor havia estat la del 1r. L'altre se'n va riure amb to burleta i el Moreno, encara més excitat, li respongué:

-«*¿Es que el gran sacrificio de mi compañía no es reconocido por todos? ¿aún hay imbéciles como tú que lo ignoran? ¿es que no sabes la historia, abnegación y valor del sargento Peña? ¡No tiene dignidad, ni hombría, aquel que niega un valor tan real y positivo como el de la Compañía de ametralladoras del 485 Batallón!*».

Vam calmar el comandant, que estava roig d'ira, mentre l'altre feia el paper que era d'esperar. Jo sabia que el Moreno tenia sobrades raons per a dir-li tot allò.

Capítol XIII

Des de Castelldans ens traslladaren a la cruïlla de la carretera que va de Mollerussa a Tàrrega i la que va a Ivars d'Urgell, a peu fins a aquest darrer poble.

Després d'una llarga absència, tornàvem a Ivars i els nostres rostres manifestaven l'alegria. Vaig instal·lar la meua companyia al teatre del poble i, com n'hi havia molts que ja havien estat, se'n van anar a trucar a les cases on s'havien allotjat com aquell qui truca a casa seua. Els vaig deixar fer, després de les vicissituds passades prou que es mereixien una expansió com aquella. I tot eren mostres d'alegria, tant per part dels qui arribaven com dels que els rebien, que s'afanyaven a baixar per obrir-los les portes i fer-los pujar com si fossin familiars.

Després dels combats passats al cap de pont de Balaguer, després de la terrible Batalla de l'Ebre, aquells cors joves necessitaven expansió, amor i algú que tanqués, ni que fos només amb la presència, les ferides de l'ànima causades pel record de tantes penalitats passades.

Vaig ubicar el comandament de la meua companyia en la mateixa casa que l'anterior estada l'havia tingut el capità de la 3ª del 1r Batalló, perquè el seu sergent auxiliar havia seguit amb mi, de manera que, gairebé sense dir res, m'hi vaig trobar allotjat.

Aquella pobra gent s'estranyaren de veure'm a mi enlloc del capità Dimarés, però encara restaren més dolguts quan s'assabentaren que havia mort al front de l'Ebre.

La meua companyia, que havia pertanyut al 1r Batalló, era l'única que havia estat a Ivars. Ara estàvem agregats al 4t Batalló, que en aquella passada ocasió

s'havia allotjat a Castellnou de Seana. En tornar, el comandament havia decidit canviar els pobles d'allotjament, el 1r Batalló havia anat a Castellnou i el 4t a Ivars. No cal ser gaire perspicaç per adonar-se que l'objectiu del canvi era evitar la impressió que causaria a la rereguarda veure tan directament les conseqüències de la guerra, en uns soldats coneguts que no tornaven del front.

Una nit de diumenge la plaça d'Ivars estava completament il·luminada, la música tocava i tothom, civils i militars, reien i es divertien, tal com si la guerra hagués deixat d'existir. De sobte, algú em va tocar l'espatlla i el meu enllaç em va comunicar que m'havia de presentar al comandament.

El comandant del Campo em comunicà una ordre provinent de la brigada per anar a Castellnou, on s'incorporarien al nostre batalló nous reclutes.

El corneta tocà crida a pas lleuger per a la 1a Companyia i, com que gairebé ja estaven tots reunits, en pocs minuts ens posàrem en camí.

El comissari López, que havia estat del 1r Batalló abans que del 4t, ens vingué a acomiadar fins als mateixos cotxes i, amb emoció no fingida, cridà:

-«*¡Viva el 1r Batallón! ¡Viva el 4º!*».

Una infinitat de veus va repetir els visques.

El Moreno fou el primer a rebre'ns i ens va donar la mà a tots. Un cop instal·lada deixà la meua companyia a la sala de ball vaig traslladar el comandament a una casa. Tornava a estar amb el Molina i el Nogués, que m'abraçaren en veure'm.

L'endemà organitzàrem el local on estava la tropa de tal manera que, més que una companyia de soldats, semblava el saló d'un castell. Tot i que dormien a la palla, aquesta estava ben subjecta per fustes que impedien que s'escampés al centre de la sala, on es formava per a passar llista, menjar, etc. Cada soldat tenia el seu propi lloc, destinat al fusell, munició, roba, etc. Podem dir que no hi faltava res.

La satisfacció del comandant Moreno fou tan gran que va organitzar un festival abans que els nous reclutes arribessin. Van assistir-hi el cap de la brigada i algunes altres personalitats de l'antic batalló *«Rojo de Choque»*, consistent en un esmorzar extraordinari, amb diana florejada, per després córrer unes curses de sacs, joc de l'olla, partit de futbol, etc., fins el gran banquet, que el major volia homenatjar als herois supervivents dels combats de l'Ebre.

L'àpat s'efectuà al saló del cafè del poble. Es col·locà una gran taula al fons, en la qual van seure el cap de la brigada, el comissari i els ajudants, després les personalitats de l'antic Batalló Roig, entre les quals el meu capità

Gervasio Pérez, a continuació el comandant Moreno, el comissari i els capitans de les companyies. Els oficials formaven una taula a part i els músics de la brigada també. Es va fer el vermut, els entremesos, pollastre i altres viandes. Hi havia xampany, cigars, cafè, anís, etc.

Mentre menjàvem, l'orquestra tocava. En finalitzar, interpretà l'himne de la 27ª Divisió (que comença: *«Somos de la 27, orgullo de División...»)* i també l'himne de la República, que tots escoltàrem drets. Es va fer silenci en memòria dels caiguts a l'Ebre i, finalment, vam anar al ball.

Pel carrer, algú em tocà per l'esquena, dient-me

-«*¿Ya no se acuerda de mi, teniente?»*.

Vaig saludar i estrènyer la mà a l'aleshores comandant Gervasio Pérez, recordàrem Senés, Santa Quiteria i altres llocs on havíem estat, quantes coses havien passat des de llavors!

En arribar al ball, tot demanant permís al comandant Pérez, me'n vaig anar a buscar una xicota.

En una saleta a banda el comandant Moreno havia fet posar guarniments de verdor i a les parets es llegien noms que ens resultaven emocionants i plens de records: 444, Villareal, Singra, Peña, 402, Alto Aragón, Zuera, etc. Era un record per als caiguts i les batalles en les què havíem pres part.

Abans de l'inici del ball, el Moreno intervingué per donar les gràcies a tothom expressant la seua satisfacció. Tingué un record pels caiguts i, finalment, ens comunicà que nosaltres conformàvem la base del que seria el seu futur batalló, per aquest motiu, els presents quedaven ascendits al grau immediat superior. Acabà dient:

-«*Yo os aseguro que si me ayudáis, las heroicidades del Ebro se volverán a repetir en el 485 Batallón»* -fou aplaudit amb entusiasme.

El ball durà fins entrada la nit i clogué aquella jornada festiva que ens havia organitzat el comandant Miquel Moreno Bertó.

Quan era a la casa on tenia establert el comandament de la companyia, i ens preparàvem per a sopar, arribà un enllaç del batalló que portava una ordre per a presentar-me al comandament. Hi vaig anar i el Moreno em va explicar que havia rebut una notificació de la brigada en el sentit que l'endemà a les sis del matí havia de ser a Ivars, a fi d'expedir-me el passaport per anar a l'escola de Manresa on havia d'assistir a un curs d'antitancs, decidiren enviar-m'hi perquè hi havien d'assistir els oficials que haguessin obtingut millor resultat a l'escola.

Vaig preguntar al Moreno si hi podia anar un altre oficial, ja que em trobava a gust com a capità accidental. Em va dir que era una ordre de la brigada.

En tornar a casa estava enutjat en extrem, em dolia haver de marxar en aquells moments, la meua il·lusió era fer una companyia al meu gust i, quan tenia l'ocasió per fer-ho, m'ho desbarataven. Amb còlera o sense, l'endemà em vaig presentar al comandament de la brigada i, d'allí, novament a Manresa.

Vaig tornar a passar per Barberà, causant una gran sorpresa als meus pares, que no s'esperaven la visita, l'endemà vaig arribar a la capital del Bages dos dies abans que comencés el curs.

Entre els oficials que també havien d'assistir hi havia el Monsalve, que havia ascendit a capità de la 60 Divisió. Ens alegràrem de retrobar-nos, així almenys sabríem amb qui sortir de passeig.

El dia previst començà el curs. Val a dir que no me'l vaig prendre tan seriosament com la vegada anterior, per la raó que veia que allò no era gaire normal, donat que no teníem cap antitanc a la brigada i, ni tan sols, a l'escola n'hi havia cap, malgrat tot, alguna cosa vam aprendre, ja que ens van ensenyar topografia, fortificació, mode de combatre els tancs i tot el que es relacionava amb aquella arma, així com tàctica i tir d'artilleria. Però com que el curs només havia de durar deu dies, ens hauria resultat difícil aprendre res si no haguéssim estat prèviament preparats. Vaig fer el possible per quedar bé.

En aquest curs vaig conèixer un xicot de Caseres (Terra Alta). Aleshores no ens vam relacionar gaire, però, per les circumstàncies que ens va deparar el futur ens férem inseparables, per aquest motiu faig esment del seu encontre i del seu nom, Josep Samper Ferràs.

Poques paraules vam tenir amb el Samper, però suficients per a comprovar que els nostres caràcters eren completament diferents. Però, el nostre destí seria tan semblant, tot i que cadascú per la seua banda i en nació estrangera, havíem de tornar a trobar-nos i, per força, ser amics. Encara avui dia, i després de cinc anys d'allò, mantenim correspondència.

Poca cosa puc explicar d'aquesta vegada a Manresa. El curs fou teòric, pel fet de no disposar dels elements indispensables per a fer-ho dins del pràctic. La seua fi no fou tan alegre ni apoteòsica com l'anterior, novament el coronel Barbiella ens lliurà els certificats. Tots vam obtenir la mateixa qualificació, «aprofitament»; ja que segons ens va dir, tots estàvem a la mateixa alçada.

Vaig passar novament per Barcelona, però el seu ambient esmorteït féu que només m'hi estigués un dia, la resta del curt permís que ens havien donat a l'escola transcorregué a Barberà.

El comiat amb els meus pares no fou tan trist com en altres ocasions, perquè les circumstàncies d'aquell moment no semblaven desfavorables. Si haguéssim sabut que trigaríem més de dos anys en tornar a veure'ns!

Un cop a Ivars, al post de comandament de la brigada, al vespre, des del cotxe-oficina vaig telefonar al Moreno i em vingué a buscar un cotxe.

Ja no eren a Castellnou, sinó en una gran masia prop del Castell del Remei i dels pobles de Bellver i Castellnou, el Moreno ja m'esperava.

Com que l'Espino l'havien ascendit a capità i destinat a la 3ª Companyia, vaig ser agregat a la del Molina, tot i que aquest n'era el capità, qui manava en realitat era jo, era tanta la nostra amistat que em confià el comandament de la seua companyia per considerar-me més hàbil que ell i, tan si ho volia com no, vaig haver d'acceptar. En ser pocs, deixàvem passar algunes petites irregularitats com aquesta i, si bé el comandant ho veia, mai no ens va amonestar, coneixedor de la nostra amistat ja em col·locà a la companyia del Molina. Aquesta actuació fou una prova més de la seua sagacitat, perspicàcia i bona voluntat.

L'Espino i algun altre, entre els quals el Cantó, havien ascendit a capità, tot i haver estat proposats al mateix moment que jo per a aquella graduació. Havíem participat als mateixos combats, no obstant jo tenia dos elements més que no pas ells: el fet de ser més antic com a oficial i el d'haver obtingut molt millor classificació a l'escola. Per això, quan veia l'Espino i l'havia de saludar, em sentia molest i fins i tot irritat. El Moreno, que n'estava al corrent, va tenir cura de no ferir-me en el meu amor propi, vaig passar temps d'aquella manera, fins que una ordre de la brigada va venir a pal·liar en part el meu malestar.

Durant el temps que romanguérem en aquella masia féiem instrucció. Tot i el meu malestar intern, les estones lliures que tenia les dedicava a l'estudi i no hi havia moment de lleure que no tingués un llibre militar a les mans. Al batalló se'm respectava, tant oficials com soldats, tothom considerà el meu cas com una injustícia.

El nostre comandant, que volia que l'aurèola que m'envoltava continués patent, em va dir que, a més dels caporals i sergents, impartís classes teòriques als oficials. D'aquesta manera els coneixements sobre antitancs adquirits recentment, podrien

servir per a la nostra defensa. I així ho vaig fer durant uns quants dies, però un dia vaig discutir sobre la regla de tres composta amb el capità de màquines Rubio, en sentir-me posseïdor de la raó, vaig demanar al Moreno que acabessin aquelles classes als oficials, al·legant que potser n'hi havia algun que se sentia molest perquè un tinent li fes de professor, el comandant ho va comprendre i les lliçons cessaren.

Tothom va entendre el perquè d'aquella sobtada finalització, així com el paper desairat del capità Rubio, de manera que aquell mateix dia, tot parlant de graduacions, el Molina va deixar anar:

-«*Estoy seguro que, aunque ahora es teniente, el primero de todos que será ascendido a comandante será Abellà*».

Tots hi van estar d'acord, però el Rubio i l'Espino no van dir res, dins meu pensava que encara que allò fos cert, en aquells moments m'estava fastiguejant. Es produïren diverses anomalies en els ascensos, el mateix comandant Moreno n'era un exemple, tot i que no hi havia a la brigada cap altre amb tanta vàlua com ell, només se'l reconeixia com a tinent i si percebia el salari complet del grau de major, era perquè la brigada hi posava els diners.

Mentre estàvem en aquella masia, em visità el meu cunyat, que era a Ivars a la 30 Divisió, em causà gran satisfacció, li vaig presentar el Molina i passàrem unes bones hores.

Quan començava a entrar l'hivern i les pluges deixaven xop tot el terra, que gairebé no ens podíem moure dels nostres allotjaments, arribà l'ordre de traslladar-nos, no gaire lluny. El dia abans, el comandant Moreno em va comunicar amb gran disgust que anava a un altre batalló; l'ordre del dia deia: *«Por orden superior, pasa destinado al 488 Batallón el teniente de infantería del 485 Juan Abellà Tous»*.

El comandant estava furiós i deia:

-«A mi, tots els bons me'ls prenen. Només li falta això al meu batalló, que em treguin els millors homes».

Per la meua part, tampoc no em va agradar gens aquella ordre, durant més de dos anys havia pertanyut a aquella unitat i me la sentia meua. Els sentiments eren més que justificats, aleshores jo, juntament amb el Molina, era l'oficial més antic que quedava d'aquell heroic batalló *«Rojo de Choque»*. Però, com ja he dit en un altre lloc, mai no em va agradar demostrar descontentament amb cap ordre, de manera que no li vaig dir res al Moreno i, quan em comunicà que el trasllat era per a comandar una companyia d'aquell altre batalló, gairebé me'n vaig alegrar. Així, em podria allunyar d'aquell malestar que em corroïa des del curs d'antitancs.

L'endemà vaig acomiadar-me del Moreno, que em digué:

-«Molta sort en la teua futura companyia, noi, sé que triomfaràs perquè ets intel·ligent i tens molta voluntat. Ja feia temps que et mereixies aquesta distinció. Ara, et recordo que no oblidis que has pertanyut al 1r Batalló».

Així mateix vaig fer amb el Molina i el Nogués, el Morató i l'Òdena[130], que estaven a Transmissions. I d'aquesta manera acabà la meva estada en aquell batalló, que havia estat el bressol dels meus fets d'armes i polítics. Ara ja podria posar en pràctica totes les idees que tenia respecte com calia formar una companyia i, si n'obtenia un bon resultat, hauria arribat l'hora de la meua glòria militar. Estava segur de mi mateix i del meu triomf, encara que s'hi oposessin enemics ocults (era el que pensava respecte del meu interromput ascens).

Capítol XIV

L'endemà em vaig presentar al comandament del 488 Batalló, a Penelles.[131] (Urgell). En veure'm, el comandant del Campo em va dir:

-«*Ya te tenemos aquí otra vez entre nosotros. ¡No debes estar enfadado porque te hayamos reclamado!*».

La meva resposta fou taxativa: molt al contrari, era un honor que se'm feia, i el comandant va dir al sergent d'oficines que fes l'ordre segons la qual el tinent de la 1ª Companyia Felipe Gallego cessava en el comandament. Tot seguit, va donar el comunicat a un enllaç i aquest, juntament amb mi, ens traslladàrem a les posicions que ocupava la referida companyia.

El 488 Batalló estava en unes fortificacions que hi havia al llarg del cap de pont de Balaguer, de manera que ocupava allò que podríem anomenar tercera línia o reserva. Aquelles posicions estaven a la part esquerra de la carretera que va de Penelles a Bellmunt i anaven paral·leles al canal que per aquella via passa.

Em vaig presentar al tinent comandant de la 1ª Companyia. No ens coneixíem, però aviat ens férem amics. Es tractava d'un autèntic antifeixista que l'any 1937 s'havia passat al nostre bàndol, acompanyat per una viuda, i el seu fill, a qui els franquistes havien mort el marit, deixant-la en la més gran misèria. Després de gaudir del permís que el nostre govern atorgava a tots aquells que es passaven a les nostres línies, s'havia presentat voluntari per marxar cap al

front amb la major celeritat, li havien mantingut el grau de sergent, que tenia en passar-se i, posteriorment, havia arribat a tinent.

El comissari de la companyia es deia Domènec Casas Odri, era natural de Terrassa. Jove i mancat de malícia, mostrava bona voluntat. Es tractava d'un xicot obedient, conquistador i gran futbolista, però res més, amb tot, la seua joventut era encomanadissa, motiu pel qual esdevinguérem amics. Què hi volies fer, si no deixava mai de riure?

El capità cessant reuní tota la companyia, formant-la en una era i em presentà, ot seguit vaig parlar jo:

-«*Sargentos, cabos y soldados de mi compañía: al ser presentado ante vosotros por el que hasta ahora ha sido vuestro capitán, tengo la satisfacción de conoceros y saludaros, creyendo encontrar en vosotros unos fervientes colaboradores llenos de fe, de abnegación y sacrificio sin límites. Si así lo hacéis, en mi encontraréis más que a un superior a un hermano que os atenderá en todo momento y en cualquier circunstancia, pero si, por el contrario, vuestra actuación es sin fe, ni abnegación, ni sacrificio, en mi encontrareis a un hombre que no escatimará esfuerzos hasta conseguir que seáis todos como ya os he dicho. No me gusta castigar, pero cuando lo hago soy peor que los otros*».

Vaig ordenar *«descansen»* i *«rompan filas»*. Amb aquells dos moviments, em vaig adonar del retard d'instrucció que hi havia a la companyia, pressentint que caldria treballar a fons fins a tenir-la com desitjava. La seua preparació era deficient, però disposava de forces per a lluitar i assolir la fi que temps enrere m'havia proposat.

Ens retiràrem a una petita masia on hi havia el comandament de la companyia i després vaig anar a veure el comandant del Campo.

Que em digué:

-«*¿Qué te ha parecido la compañía?*».

Li vaig respondre sense ocultar allò que havia observat:

-«*Muy retrasada y me parece hasta bastante indisciplinada*».

I va continuar:

-«*Bien, veo que has acertado, tendrás faena para tiempo, aunque ello no es de extrañar, pues cuando tú partiste hacia Ivars yo quedé sin primera compañía y mandé a los capitanes de las restantes que mandasen diez hombres cada uno para así formarla y organizarla. Ya puedes suponer que cada capitán escogió a los peores hombres de las suyas respectivas, como seguramente tú también hubieras hecho. El resultado es que lo peor del batallón está en la*

Primera Compañía y tendrás que apretar mucho hasta ponerla a surco, y con los oficiales poca amistad y mano dura, pues de la disciplina tienen un concepto muy rudimentario y los momentos no son de vacilaciones».

-«*Gracias, mi comandante* –vaig respondre-, *por los detalles que me da. De esa manera me será algo más fácil ponerla en orden, adoptando para ello todos los medios de qué dispongo. Creo que con el tiempo será la mejor».*

Novament a les posicions, vaig demanar al comissari que m'acompanyés, La meua intenció era recórrer-les totes i comprovar com estaven des del punt de vista higiènic, i estudiar si tenien punts dèbils. L'estat en què es trobaven era calamitós.

A causa del gel, i si no se'n fa el corresponent manteniment, els costats de les trinxeres s'ensulsien i acaben perdent la simetria original, les nostres trinxeres de complement i de lligam entre els nius de ciment armat no estaven tan deteriorades, però poc se'n faltava, a banda d'això, semblaven veritables caus de rates, de tanta palla i desordre que hi regnava. Fusells deixats de qualsevol manera, municions apilades i cartutxeres que semblaven draps estripats, tot estava en les mateixes condicions.

Ja m'imaginava que la situació no era bona, però el que vaig veure ho superava, vaig adreçar-me al comissari:

-«Que no te n'has adonat, Casas, del desori que regna a les posicions? Què no veus la brutícia que hi ha per tot arreu? Per què no ho has denunciat?

-«Això són coses del capità –va dir-. Jo m'ocupo de la moral dels soldats, la propaganda, etc.

«No Casas –li vaig respondre-. Que les coses estiguin ben fetes no són obligació de ningú, sinó de tots. Si el capità no veia el desordre, però tu sí, per què no l'avisaves? El teu ull ha de ser de linx, has de ser comissari, però també soldat. Has d'estar al cas dels seus patiments i dels seus sentiments, que els soldats et vegin com un suport al qual recórrer i, a la vegada, que et vegin amb respecte i admiració. Hem d'aconseguir fer una bona companyia i els primers a complir-ho hem de ser nosaltres mateixos.

-»Estàs de broma? –em va respondre-. En quins treballs et vols ficar! És difícil que puguis aconseguir res amb una gent que està tan acostumada a fer d'aquesta manera.

-»T'agradaria complir el teu deure? –li vaig dir visiblement irritat-. No et sabria greu que la nostra companyia fos considerada la pitjor del batalló? Ets antifeixista? Ets un veritable comissari?

-»No et posis així, no n'hi ha per a tant –em contestà més seriós-. Si cal fer tot això que dius, ja ho farem. Com el Gallego no feia res, jo tampoc me'n preocupava. Però si tu ho vols, així ho farem.

-»Això és el que et volia escoltar. Des d'ara mateix ens posarem a treballar, la nostra companyia ha de ser la millor del batalló».

Tot seguit vaig cridar els sergents i caporals i els vaig comminar així:

-*«He encontrado todas nuestras posiciones en un estado muy lamentable. Os he llamado para convenceros de ello, quiero que por convicción, no por imposición, todas las posiciones estén limpias, los fusiles y municiones en su sitio, el fuego en otro, etc. Si por convicción no obedecéis, los castigos lloverán como los obuses en un combate. ¿Por qué no saludáis? ¿Por qué al venir un superior a las posiciones no le dais las novedades? Que no ocurra nunca más eso, pues seréis severamente castigados. Quiero que esta compañía sea la mejor y lo será, vosotros me ayudaréis en ello.*

Habéis de sentiros militares, estamos en guerra. Todo soldado que no cumple con sus deberes y obligaciones inconscientemente ayuda al enemigo, es un enemigo encubierto y eso en mi compañía no puede pasar. Quiero que cuando lleguen los nuevos reclutas os encuentren cambiados. Mañana pasaré otra vez por las posiciones. Creo que ya os he dicho bastante, ahora a trabajar todos».

L'endemà, tret d'alguna petita excepció, no hi havia canvi. Irritat vaig anotar els noms dels sergents i caporals, i van aparèixer a l'ordre del dia del batalló amb vuit dies d'arrest i un 50% de descompte en les pagues, era el primer càstig que aplicava en aquella companyia, però en vindrien altres de pitjors.

El grau de deixadesa i d'indisciplina que es trobava aquella companyia constituïa un cas estrany en la nostra divisió. Em proposava redreçar aquella situació, el meu amor propi estava en joc.

Així que castigava, cada vegada amb major duresa, i així, aquells soldats, reaccionaren. En vuit dies la fesomia de la companyia canvià totalment. Més endavant la tropa em féu sentir orgullós.

De tots aquells soldats, el més refractari a seguir les ordres era un caporal que es deia Masdéu, ni arrestos, ni descomptes en les pagues, ni càstigs no podien amb ell, pensava que era estúpid, fins que un dia el vaig cridar al meu post de comandament i, tot donant-li un pic i una pala, li vaig dir mentre me'l mirava amb gran severitat:

-«Fes un clot de dos metres de llarg, per mig d'ample i un de profunditat; i quan hagis acabat m'avises».

Mentre, prenent el seu fusell metrallador el plantava a uns deu metres de distància, amb la boca apuntant-lo. Un cop emplaçada l'arma, me'n vaig allunyar. Just abans d'apartar-me'n, me'l vaig mirar, veient com el seu rostre de pànic, tremolava i deixava de cavar. Li vaig cridar:

-«Vinga, treballa!»

Gairebé plorava, l'estratagema surtí efecte. Amb tot, seguia picant lentament. Me'n vaig allunyar encara més.

Al cap d'una hora el clot gairebé no havia avançat gens. Li vaig prendre el pic i em vaig posar a cavar. En trenta minuts estava pràcticament acabat i li vaig ordenar que se situés a la vora del forat, tot dient:

-«Ara sabràs com les gasto amb aquells que no volen seguir la disciplina. A mi no m'obeiràs, però serà el darrer que faràs en ta vida».

Vaig posar la petaca de munició al fusell i em vaig estirar a terra, havia aconseguit el que buscava, vingué corrents i em va dir:

-«Perdó, perdó, capità! Li prometo que faré tot allò que m'ordeni i que seré el millor durant els combats».

Li vaig respondre que si complia el seu deure no recordaria de res del que havia passat, en efecte, a partir de llavors el caporal Masdéu esdevingué en model de disciplina i el seu comportament en les operacions següents fou d'un valor colossal. Fins i tot fou proposat per a un ascens.

Una nit, amb el meu amic barberenc Joan Grau, que estava a Transmissions del 488, férem un vol, de casualitat trobàrem adormits uns sentinelles, els vaig prendre el fusell, tot despertant-los i apuntant-los al pit amb la seua pròpia arma, els anotava un descompte en el pagament i els castigava amb quatre hores més de guàrdia, i així no repetien.

Em costà, però formàrem una bona companyia, un veritable model de disciplina i convicció, a més, la manera de fer del delegat polític també es contagià del nou esperit que s'havia introduït entre aquells homes.

A prop del meu post de comandament hi havia una masia habitada per civils. Com que Penelles era massa lluny per anar-hi a dinar, vaig demanar-los si voldrien cuinar el nostre racionament, els oficials i suboficials teníem un subministrament a part i en cru, i ho acceptaren.

Als primers dies d'ocupar el comandament vaig observar com els enllaços (el meu i el del delegat) prenien un plat i sortien al carrer (era migdia), i després tornaven amb els plats ben plens. Com em vaig indignar quan el delegat s'entaulava i em deia que jo fes el mateix!

-«És que nosaltres no tenim el nostre propi racionament? -vaig dir-. No enteneu que aquest menjar és dels soldats? Si això es torna a repetir hauré d'adoptar mesures!».

-«És que el Gallego ho feia així! -em va dir tot compungit, sabent que tenia culpa-. Com no n'havies dit res, pensàvem que havíem de seguir igual».

-«Si el Gallego ho feia, allà ell! -vaig respondre-. Si no havia dit res al respecte era perquè no me n'havia adonat abans. Aquest comportament és vergonyós!» -i tot adreçant-me a l'enllaç vaig ordenar que aquells dos plats fossin duts al cuiner per tal que repartís el menjar. Li vaig dir:

-«D'ara endavant repartiràs el menjar de manera equitativa i a la plana major de la companyia li serà repartit sempre el menjar just i sense repetir, ja que ara no es fan guàrdies i l'esforç físic és menor».

Enllaços, caporal d'observació, ajudant, delegat, tots quedaren amb un pam de nas, interiorment sabia que em maleïen, però jo seguia el meu camí tot dret.

Malgrat els molts esforços que estava fent, notava que no se'm recompensava prou, sense repercutir amb el meu deure, però m'havia d'empassar que els oficis adreçats a la meua unitat anessin adreçats al tinent comandant.

Els dies anaven passant i no arribava l'ascens a capità, sabia que el comandant Moreno m'havia proposat a la brigada i que aquesta li havia donat curs dues vegades, sense obtenir resultat. La situació em causava enuig i mal humor, pensava que algú impedia el meu ascens.

L'estat d'ànim s'agreujà a causa del mal temps, plogué dos dies i no sortíem de casa, necessitava parlar amb algú de les meues cabòries i vaig escriure als meus pares, això m'alleujà interiorment, quan l'havia enviada me'n penedí, els meus pares tenien tendència a exagerar les coses i a fer una muntanya del no-res, allò va comportar que el meu pare i la meua germana, juntament amb la família del Joan Grau, vinguessin a Penelles. Passaren tot el dia amb mi i després visitaren el meu cunyat, que era al Poal.[132]

Els consells de mon pare, recomanant paciència, em serviren de molt i m'animaren de cara els dies posteriors.

Arribaren nous reclutes. Es tractava d'homes madurs, pensava que, barrejats amb aquells a qui els obusos de l'Ebre havien respectat, donarien bon resultat. Quan els tingué aplegats, els vaig arengar així:

-«*El destino me ha traído a la gloriosa 27 División, victoriosa en varias batallas. Ello quiere decir que si hasta hoy no ha fracasado, mañana que*

estaréis vosotros, que conjuntamente formaréis un eslabón de la cadena, tampoco puede fracasar, porque cada uno de vosotros sabrá cumplir con su obligación. Vuestra buena voluntad será premiada, así como también será castigada vuestra negligencia y rebeldía. Si algo os falta o alguna injusticia veis, yo estaré siempre a vuestra disposición, pero cuando llegue la hora de necesitaros no vaciléis, ni titubeéis, pues seréis castigados severamente. Yo espero de vosotros que sabréis cumplir y que seréis modelos de soldado».

El comissari els adreçà unes paraules i, després de conversar uns instants, passaren a les respectives seccions.

L'endemà, a les posicions, hi havia molta animació, la resta de la companyia complia les obligacions. Després de reunir-los, començàrem la instrucció, el primer dia ordre tancat, el segon obert i el tercer ja semblaven veterans, me'n sentia satisfet i no em cansava de treballar.

Després de quatre dies d'arribar els reclutes, l'ordre del dia ens avisà que l'endemà passaria revista de l'armament el comandant del batalló Agustín del Campo[133]. A les nou del matí la companyia estava formada i amb els fusells nets. Prèviament vaig passar revista tot ensinistrant-los a obrir files, que els costà d'aprendre, no ho havien fet mai. Repassaren la neteja dels fusells amb la indicació de fregar olives (era el temps de collir-les) per la caixa dels fusells perquè semblessin greixats. En arribar el comandant, acompanyat pel comissari, vaig donar les ordres pertinents. Quedaren satisfets i em felicitàren. En l'ordre del dia de l'endemà aparegué una felicitació destinada a la nostra companyia, que ajudà a prendre consciència als meus homes, orgullosos de pertànyer a la 1ª Companyia.

Un dia ens van convidar a Castellserà per assistir a un partit de futbol, on jugava el nostre batalló. En presentar l'escamot que representava a la companyia el comandant quedà meravellat per l'ordre que mostraven els homes i la pulcritud d'armes i vestits. El Bernabé em va dir:

-«Ets el millor».

Feia dies que havien arribat els reclutes quan vam anar totes les companyies al poble per fer instrucció al camp de futbol, tot i que al començament, els costava fer les maniobres, al cap d'un parell d'hores ja havien millorat i el comandant ens va enviar a les nostres posicions.

Era lògic que les meus soldats se sentissin orgullosos de mi i de pertànyer a aquella companyia, sempre eren els millors i els queien felicitacions. Podia dir amb orgull que la meua companyia era la millor del batalló. Aquells soldats, esdevingueren part de mi mateix.

En ocasions em preguntaven si jo era militar professional, o si era intel·lectual, sempre els responia que no, però no els deia quin era el meu veritable ofici perquè no s'ho haurien cregut. M'havia limitat a aprendre de l'experiència; sempre havia observat els actes dels qui m'envoltaven, particularment dels meus superiors jeràrquics, per aprendre dels seus encerts i evitar els errors.

El sergent auxiliar de la meua companyia era un xicot de Barcelona anomenat Bautista, era sastre d'ofici, havia estudiat música i posseïa una veu prodigiosa, havia cantat als principals teatres barcelonins, entre els quals el Tívoli, interpretant *«Luisa Fernanda.»*[134] Tots els vespres, després de sopar, ens cantava i, en estar porp, també hi assistia el Joan Grau. Aquell sergent era educat i intel·ligent, molt puntual i complidor.

Feia temps que estàvem en aquella línia de reserva i va venir a passar-hi revista el cap de la nostra divisió Marcelino Usatorre, i restà molt satisfet de l'ordre i la neteja que hi havia a la companyia. Aquell home sever i de poques paraules ens causà respecte a tots.

Els diumenges anàvem a ballar, amb la música de la brigada, a Penelles. Allí coincidíem tots els barberencs: Josep Bella, Viola, Miquel Solé, Cantó i altres.

Els dies a Penelles estaven comptats. Una reunió d'oficials de la brigada a Castellserà, presidida pel cap i el comissari de la divisió ens féu sospitar que s'acostaven mals moments, cosa que coincidia amb rumors que circulaven. Aviat s'aclarí la incògnita. Usatorre ens digué:

-*«Comandantes y oficiales de la 123 Brigada, los momentos que se avecinan van a ser extremadamente difíciles, el enemigo va emprender una ofensiva monstruo contra Cataluña, para ello cuenta con divisiones italianas recién llegadas a la península con material muy moderno. La División Littorio se encuentra en Monzón»* –ens va anar detallant una per una totes les divisions enemigues i la seua situació-.

«La batalla que se avecina va a ser muy difícil, pues para hacer frente al enemigo no contamos más que con el poco material que nos quedó del Ebro. Además, todo el ejército de Cataluña quedó en dicha batalla. Es necesario superarnos a nosotros mismos, no retroceder ni un paso. Pensad que con ello nos jugamos nuestra existencia, yo espero de vosotros eso y todo lo que sea necesario.

Al mismo tiempo que el enemigo emprenda la ofensiva, el ejército del Centro emprenderá otra de gran envergadura, con 200.000 hombres todos jóvenes, bien

preparados y entrenados. Yo os puedo asegurar que si logramos pasar esa ofensiva será la última que el enemigo efectúa, pues será tal la cantidad de material que nos va a llegar que no lo dejaremos descansar hasta que esté completamente aniquilado».

El comissari repetí, més o menys, el mateix que Usatorre i, al final afegí:

-«*Y, expuestas estas razones, os he de decir que al oficial que no sepa cumplir con su deber frente al enemigo se le hará justicia en el propio campo de batalla. Así pues, resolución, no caben vacilaciones».*

Sortírem cohibits d'aquella reunió, no ens esperàvem que la cosa fos tan greu. Jo tenia confiança en la meua companyia, però ¿i els altres?

Aquella nit vaig telefonar al Joan Grau perquè vingués a escoltar el concert del Bautista. Vaig convocar els caporals i sergents al meu post de comandament després de sopar, i els hi digué el següent:

-«*El motivo de reuniros es para deciros que momentos sumamente difíciles se acercan, seguramente que de ellos dependerá la suerte de nuestra guerra. Yo confío en vosotros porque sé lo que cada uno valéis y de lo que sois capaces cuando os anima la fe y la confianza. Cuando el mando lo ordene, espero que con decisión y con valentía iréis al encuentro del enemigo. Por mi parte os puedo decir que me tendréis en todo momento a vuestro lado, y si alguno quiere retroceder que se lo piense, porque se encontrará con el cañón de mi pistola que le apunta, y si por el contrario soy yo quien retrocede, que sean los ochenta fusiles de mi compañía que tiren sobre mi. Que cada uno sepa cumplir con su deber, haciendo honor al puesto que se le ha confiado».*

Tot seguit el Bautista va cantar algunes sarsueles, que van ser aplaudides. Quin contrast amb l'endemà tan incert que ens esperava, quina varietat de sentiments, preocupació i, a la vegada, el riure per qualsevol anècdota banal. Amb tot, estic segur que allò era superficial.

Els oficials de la meua companyia eren en Cruells i en Capel. El primer havia arribat a l'oficialitat per les seues heroïcitats davant l'enemic, però estava a zero en temes militars i gairebé no sabia ni comandar, tot al contrari, Capel, acabat d'arribar de l'escola, era una incògnita davant l'enemic, tot i que sabia dirigir la instrucció, era tan tímid que no causava gens de respecte, poc podia confiar en ells.

Una nit vaig rebre un comunicat del comandament de batalló ordenant que l'endemà ens presentéssim a la sortida de Penelles, un quart d'hora abans ja hi érem tots formats, havíem arribat els primers. Quan la resta del batalló arribà, vam marxar formant dues fileres, una a cada costat de la carretera.

Un cop a Bellcaire d'Urgell passàrem el dia acampats sota unes oliveres, Al vespre reemprenguérem la marxa, i quan havíem caminat mitja hora l'artilleria enemiga va començar a disparar. Sortosament, feia vint-i-quatre hores que plovia i la terra estava tan tova que la majoria d'obusos, en topar-hi, no esclataven.

Arribàrem al cap de pont de Balaguer pel costat de Bellvís, tenint Vallfogona davant nostre. Vàrem rellevar la 30 Divisió ocupant els posts assignats pel comandament, la nostra companyia quedà a la reserva, que era pitjor que estar en primera línia, allò ens va alegrar, ja que seguia plovent i anhelàvem estar a cobert.

L'endemà, reconeguérem la línia comprovant la poca feina feta per la 30 Divisió, tan sols quatre nius de ciment armat i una defectuosa trinxera que els unia, vam haver de fer rases noves, per a defensa i evacuació, col·locar nous i extensos filats, establir nous punts de suport, etc. L'aspecte d'aquell sector va canviar totalment en vuit jornades, a les nits es treballava, companyies de sapadors obrien noves defenses i el batalló sencer no tenia descans. El més important era condicionar el terreny per esperar l'hora H de l'enemic.

Hom deia que la nostra divisió era de les millors i la prova d'això era el treball constant on anéssim, així com els èxits. Per què la resta no feia allò que els corresponia? Arreu es palesava la poca preparació que tenien, estic segur que si tot el nostre exèrcit hagués estat com la 27 Divisió, la guerra no s'hauria perdut.

Els dies de reserva vaig assignar a cada oficial el lloc de contraatac, en cas que l'enemic ocupés el nostre dispositiu de defensa, repssant la tasca de cadascú.

Durant aquelles jornades, el comissari, el Bautista i jo, frequentàrem al post de comandament del batalló per a passar-hi les vetllades, durant les quals el meu sergent auxiliar cantava. Recordaré sempre que les actuacions començaven amb la interpretació de *«Benamor»*[135] Encara avui, quan ho rememoro i escolto aquesta música, em sembla reviure aquells moments. El xampany i el cafè eren els animadors i els millors companys de les estones passades. Però, tot i estar aparentment tranquils, amb la possible ofensiva de l'enemic.

En aquells dies que el nostre govern decretà la mobilització general[136] com a resposta al Pacte de Munic[137], que deixava les nacions centre-europees a mercè d'Alemanya, en base a la pau criminal que havien signat Chamberlain i Daladier.[138] I mentre el govern legítim de la República confiava en aquelles nacions i retirava els brigadistes, noves divisions italianes arribaven als ports

feixistes. Espanya fou una víctima més de l'abominable Pacte de Munic que pesarà sobre la consciència d'Anglaterra d'haver ofegat amb sang el nostre crit. Munic seria la primera pedra de la Segona Guerra Mundial, Chamberlain i Daladier seran per a la II República dos butxins. Com podran França i Anglaterra reparar els errors d'aquells éssers vils?

Potser l'aliança amb l'URSS[139] els faci veure l'error comès amb nosaltres. Aquesta nació és l'única i veritable democràcia en què poden confiar els republicans. Si aquesta no imposa la seua raó, el futur seguirà sent negre i és hora que aqueix desgraciat país surti del caos que està abocat i que se situi al costat d'aquella gran democràcia que és la Unió Soviètica.

Encara tinc confiança que els aliats reparin els errors comesos, si bé només confio en l'URSS.

Sabíem que els nostres enemics eren Alemanya i Itàlia, però ignoràvem que també ho fossin França i Anglaterra. Eden i Blume[140] van dimitir perquè ajudaven la nostra causa i preveien les conseqüències futures, però Chamberlain i Daladier no podran ser perdonats mai.

El temps passava i l'enemic no atacava, la pluja persistia i les trinxeres s'ompliren d'aigua, i era impossible circular-hi, havent de fer-ho per damunt. Malgrat tot, l'enemic no ens fustigava,[141] segurament es trobava en les mateixes condicions que nosaltres.

A conseqüència d'estar emplaçada en una fondalada, la 2ª Companyia era la que més patia aquella situació, el comandant va decidir reemplaçar-la i una nit ens tocà rellevar-la.

Un dia vaig llegir a l'ordre del dia que s'havia publicat el meu ascens a capità. La notícia només em causà indiferència, de tan esperar-lo, aquell ascens se m'havia fet antipàtic.

El fet més transcendental en aquell cap de pont va ser la infinitat de soldats que passaven a l'enemic, a causa de la intensa propaganda que feia mitjançant potentíssims altaveus. Per això vaig d'organitzar posts d'escolta dobles, amb un soldat de total confiança i militant del partit i un altre d'indiferent o tendenciós, a més d'això fou necessari disposar una patrulla de sergents, una d'oficials i una altra de capitans i de delegats, amb les quals recorríem constantment els posts d'escolta, en tot moment estàvem damunt d'aquells soldats.

Reitero que si la nostra companyia ja s'havia distingit a la rereguarda, aquí també, de manera que durant tot el temps que fórem en aquell cap de pont no es passà a l'enemic cap dels nostres soldats, no així els del Molina i els de la 3ª Companyia, els quals sí que van tenir molts desertors.

Quan el temps s'asserenà, l'enemic donà senyals d'activitat, els trets de morter ens fastiguejaven, ferint greument un tinent, matant un sergent, i dos soldats ferits.

Durant les visites d'inspecció diürna copsava la moral dels soldats de la companyia. Serens esperaven el moment d'enfrontar-se a l'enemic.

Tingué carta de Barberà i per telèfon volia explicar al Joan Grau les notícies del nostre poble, però amb gran sorpresa em comunicaren que havia estat evacuat a causa de la febre. No el vaig compadir, potser allò era millor que la situació d'espera que ens trobàvem nosaltres.

Una nit vingué al post de comandament música de la brigada. Volien, juntament amb el Bautista, oferir un concert a l'enemic. I, en efecte, al cap de cinc minuts d'haver començat ja se sentiren els aplaudiments, especialment quan el meu sergent auxiliar va cantar *«Benamor»*. Durant aquell lapse ningú va disparar. Semblava que aquella música i aquell cant unien les nostres ànimes. Quin poder màgic i sobrenatural té la música!

L'endemà l'enemic tornà a disparar-nos amb artilleria des de l'altre costat del riu, els obusos no cessaven de caure per tot arreu i el terreny va quedar cobert d'impactes.

El bombardeig es va allargar fins a les tres de la tarda, llavors l'enemic sortí de les trinxeres, però amb tan mala fortuna que van ser pocs els qui retornaren, ja que la nostra destresa en el tret aviat es va fer notar entre les seues files. Així que, els qui aconseguiren salvar-se, van haver d'esperar la foscor nocturna per a retornar a les posicions de partida.

Després d'aquesta petita topada, vaig anar a veure els meus soldats, comprovant que l'incident no havia afectat gens la seua autoestima, sols havíem tingut un ferit lleu.

Malgrat tot, des d'aquell dia l'aviació i l'artilleria enemigues no ens deixaren descansar ni un moment, preparaven la gran ofensiva. Les seues conseqüències serien fatals.

L'aviació enemiga donava mostres d'una activitat frenètica com mai s'havia vist. Passant per damunt de nosaltres, descarregava la metralla cap al costat de Camarasa, on es trobava la 27 Divisió.

Arribà Nadal i, com altres anys, ho vam celebrar amb xampany i torrons. Però, la incertesa sobre el nostre esdevenidor era gran.

Finalment, arribà el dia de l'ofensiva enemiga sobre el cap de pont de Balaguer, Serós i la Serra del Montsec. L'avenç pel costat de Balaguer li resultà costós, destruïrem molts tancs i tingueren moltes baixes, per la banda de Serós, però, va rompre la línia aviat i, de seguit, s'encaminà a Maials i Almatret. Les nostres forces en aquell sector, tot i ser fresques i joves, en la major part carrabiners, no van donar el resultat esperat, de manera que l'enemic s'apropà

amb celeritat fins al riu Sec, on durant uns dies el va contenir el cos de l'exèrcit que comandava el general Líster. Les nostres forces situades al Montsec, la 30 Divisió, van aprofitar l'avantatge geogràfic del terreny per a oposar resistència, però, malgrat tot, l'enemic seguí avançant.

Feia tres o quatre dies que els franquistes havien començat la gran ofensiva sobre Catalunya i el seu progrés en el sector de Balaguer era lent, ben al contrari d'altres indrets.

Posteriorment, l'enemic tornà intentar atacar pel nostre costat, però sempre el f´érem recular. Pel costat de Serós, però, havia avançat tant que el nostre flanc esquerre estava amenaçat si no fèiem una maniobra de replegament, l'Estat Major que n'estava al cas ordenà abandonar aquelles trinxeres que amb tant d'esforç havíem construït. Em dolgué cedir sense lluita aquell terreny, però es tractava de marxar o caure presoners. Els contraris havien arribat a prop de Mollerussa.

Reunit el batalló i, sota l'empara de la foscor nocturna, vam acordar marxar, passant per Linyola, Penelles i Castellserà. Des d'allí fórem traslladats a prop de Preixens, a la vora del canal. Mentre, l'aviació i l'artilleria enemigues no deixaven de fustigar-nos amb ferotges bombardeigs.

Al vespre em van cridar del comandament del batalló i em van ordenar situar-me entre el 1r i el 3r Batallons de la nostra brigada de tal manera que tapés el forat obert per l'enemic, però no em deien on eren aquells dos batallons amb els quals havia d'entrar en contacte. No sabia cap a on m'havia de dirigir, tenint en compte que s'estava fent de nit i el front estava trencat, però el comandant no oferí resposta als meus dubtes. Foren els moments de més incertesa i astorament dels meus tres anys de guerra.

Em vaig veure amb la meua companyia, i de fet tot el batalló ja que el comandant i el comissari no van venir, sense saber on anar. El comandant del Campo sols respongué les meues preguntes amb evasives; crec que ni ell sabia què fer en aquells difícils moments. M'imputaren la responsabilitat del batalló i em vaig lliurar a la sort.

Després de Preixens, vaig disposar la meua companyia en l'ordre de servei de seguretat i marxàrem a l'encontre de l'enemic. El meu neguit era gran.

El sol ja s'havia post darrera les muntanyes i la foscor nocturna començava a embolicar aquell camp de desolació i mort. Arreu afloraven els impactes de les bombes, algunes de les quals havien caigut a la carretera, deixant-la inutilitzada. Nosaltres seguíem avançant a la ventura, tement-nos el pitjor, però de sobte vaig

veure, amb gran alegria, que en sentit invers al nostre venia el tinent ajudant del 1r Batalló, indicant que anava a la brigada per a parlar amb el cap. Tampoc no va saber dir-me a on era el front, però afirmà que el Moreno seria capaç de donar-me'n alguns detalls, em va indicar on podria trobar el comandant.

Vaig disposar que el batalló descansés al costat del canal per cercar al Moreno. En aquelles condicions, la missió que m'havia imposat resultava difícil, però calia dur-la a terme. Ignoro el temps de caminar entre corriols i rases de reg, estava exhaust i brut de fang. Tot i el risc de caure presoner de l'enemic, vaig ascendir per un petit monticle que hi havia davant, a mesura que m'hi acostava sentia veus, que em resultaven familiars fins vaig identificar la del comissari Miret, del 1r Batalló. Aquella vegada m'havia salvat.

En veure'm es sobresaltaren, alguns em preguntaven si jo era una aparició. El Moreno em digué que l'enemic havia trencat una part del front i havent comprovat que no arribaven reforços, havia decidit replegar-se a noves posicions i esperar la nit; així, amb la foscor, havia aconseguit enllaçar amb el 3r Batalló. Havia allargat una mica la part de front que li corresponia i, malgrat això, es trobava gairebé envoltat, ja que estava ficat en forma de falca a causa del replegament de les nostres forces del costat esquerre.

En veure que la bretxa oberta al front havia estat tapada i no hi havia perill, vaig marxar ràpidament per anar a donar les novetats a del Campo.

En arribar a l'acantonament del meu batalló estaven dormint. Per la carretera que va a Preixens cercava el comandant, no feia gaire que caminava quan, en una pallissa que hi havia a tocar del vial, em sortí al pas el Bernabé i, junts, seguírem el camí.

Tant del Campo com el comissari van sortir a abraçar-me, mostrant gran alegria, confirmant que anteriorment no sabien que fer i em creien mort o presoner.

Havien estat a la brigada i la seva informació coincidia amb la meua, com que encara faltaven dues o tres hores per a l'albada, descansàrem.

L'endemà, primers de gener de 1939, la meua companyia fou col·locada en un dispositiu de defensa que em féu comprendre la dificultat de la situació. Havíem de fer front simultàniament davant i darrere, tal i com m'havia dit el dia abans el comandant Moreno, estàvem ficats en forma de falca.

D'aquella manera vam romandre un parell de dies. Les nostres forces del centre havien pres la iniciativa al sector d'Andalusia amb la presa de Fuenteovejuna, tallant el camí vell de Sevilla. Aquella operació es va fer tan

sols per a obligar l'enemic a traslladar forces de Catalunya cap a Andalusia i, d'aquesta manera, alleugerir l'enorme pes que suportàvem en terres catalanes. Però aquelles operacions fracassaren per les desavinences sorgides entre el Partit Comunista i els generals, entre els quals Miaja i Casado, que més endavant, aliats amb Franco, van donar la punyalada de mort a la República, perquè el Partit Comunista posseïa bona part dels ressorts de l'exèrcit[142]. Maleïts siguin aquells traïdors que, en donar a l'enemic les claus de les forces del centre, causaren tantes víctimes.

Un d'aquells dies vaig rebre l'ordre de protegir la retirada del 1r Batalló, que estava gairebé copat. Amb la meua companyia férem un simulacre d'atac, disparant amb els fusells i metralladores per cridar l'atenció dels morters i canons enemics. Aquests van creure que els atacàvem i dispararen sobre nosaltres. Així, les companyies del 1r Batalló es pogueren replegar.

Aquella part del front, de resultes del replegament del batalló, havia quedat descoberta, de manera que el vaig tapar tot ocupant els punts elevats que hi havia des d'on ens trobàvem fins a prop del canal que passa per Mafet.[143] L'operació consistí en situar una esquadra en cada pujol, el caporal Masdéu, per la seua valentia i decisió, es va distingir en totes les accions.

D'aquella manera, s'aconseguí contenir el front del 1r Batalló el dia nou de gener de 1939.

Aquell vespre fórem rellevats, el 1r Batalló va tornar a ocupar les posicions, nosaltres érem a la reserva. El comandant del Campo, felicità l'actuació de la meua companyia, tot dient-me que fés constar en el comunicat els noms dels qui s'hi havien distingit, així mateix em comunicà que em proposaria per a l'obtenció de la medalla del *«cumplimiento del deber»*.

De bon matí, mitjançant un comunicat m'ordenaven situar la companyia en el fons de la petita vall que hi ha vora el quilòmetre 10 de la carretera d'Agramunt a Artesa de Segre. Vaig cridar el delegat i junts vam anar a inspeccionar el terreny.

Comprovàrem que aquella vall era tan minúscula que no era possible ocultar-hi tota la companyia, sense que l'enemic se n'adonés. Vaig optar per situar-nos mig quilòmetre al costat oposat a Mafet, on una petita cota ens podria mantenir a cobert de la vista de l'enemic.

L'objectiu d'aquesta col·locació no era altre que contraatacar Mafet en cas que l'enemic aconseguís apoderar-se d'aquell llogaret, defensat per la companyia de l'Espino.

A uns tres-cents metres davant nostre hi havia la companyia comandada pel Molina. Els meus homes tenien només la corresponent munició i bombes de mà, a fi que ben lleugers poguessin efectuar amb més facilitat qualsevol moviment.

Amb el sol damunt nostre, l'artilleria i els morters enemics començaren a castigar-nos, mentre els avions de caça ens metrallaven de tant en tant, ocasionant algunes baixes.

L'artilleria no cessava ni un minut i els trets dels antitancs xiulaven sobre nostre. Els tancs enemics avançaven per la carretera en direcció a Mafet-Agramunt, de sobte vaig rebre el comunicat fatal, ordenant contraatacar Mafet. En un instant estava tot disposat per a l'atac, però en aquell moment vaig observar com la companyia del Molina abandonava les posicions i fugia en desbandada, no sabia que fer, quan vaig sentir darrere meu la veu del Moreno que em deia:

-«Atura aqueixa gent de la manera que sigui, Abellà!».

Vaig enviar una secció a ocupar el tossal que tenia davant per aturar l'enemic, mentre l'altra anava controlant els elements dispersos i esporuguits de la unitat del Molina, mentre ens anàvem reagrupant, l'enemic castigava la cota que ocupava la meua 1ª Secció, que era l'únic obstacle que tenia al davant.

Els tancs enemics havien superat Mafet i ens castigaven de costat, de manera que tot el foc dels contraris s'adreçava a la cota que defensàvem nosaltres. Era evident que s'havien adonat que si prenien aquell promontori ja no podríem resistir fins arribar a la Serra d'Almenara, de manera que ocuparen Agramunt i el seu aeròdrom.

Tenia clar que havíem de resistir el temps suficient per a permetre la reorganització del nostre 1r Batalló i contraatacar. Vaig fer pujar l'altra secció perquè ens reforcessin i el Molina ja havia aconseguit reagrupar una part important dels seus homes.

Semblava com si l'enemic hagués abocat tota la seua metralla damunt nostre. El foc ens envoltava per tots els costats, però nosaltres resistíem, em sentia content i segur de mi mateix al mig d'aquell infern de metralla, tant pel valor que demostraven els meus homes, com perquè la sort d'aquell sector depenia de nosaltres. Recordo la mirada d'aquells herois.

L'enemic provava d'envoltar-nos, tot infiltrant-se a través del canal que hi havia entre aquella cota i Mafet, sense fer cas del perill que comportava, el fusell metrallador vaig obrir foc contra aquella força. No sentia el xiulet de

les bales, ni l'explosió dels obusos, tan sols veia com l'enemic s'apropava. Vaig notar un cop fort damunt l'espatlla esquerra i vaig caure a terra.

No era conscient que em podien ferir o matar, el meu intent d'aixecar-me no prosperà, m'havien ferit, una bala m'havia travessat l'esquena i el braç esquerre.

El delegat i el meu enllaç, m'arrossegaren des del cim del turó, em tallaren la roba de la part interessada procedint a una primera cura. En aquells moments no em preocupaven ni la ferida rebuda, ni la sang que em regalimava per l'esquena, i com si fos un al·lucinat, sols pensava en combatre l'enemic i la meua determinació en destruir-lo.

El dolor, que en un primer moment no havia sentit, s'intensificà, i m'hagueren d'evacuar, em sabia greu marxar, però el malestar i la gravetat de la ferida ho feien inevitable.

Abans de marxar vaig cridar el Casas i el Cruells, i els vaig dir:

-«El meu destí ha volgut que caigués front a l'enemic al precís instant que la meua presència era més necessària, però crec que substituint-me sabreu complir el vostre deure, perquè ningú pugui dir mai que la 1ª Companyia ha retrocedit un pam de terreny. Cruells, en tu deixo la responsabilitat d'allò on tant de cura he posat; no t'arronsis i, sobretot, triomfa. I tu, Casas, sigues el delegat model, no tinguis por i dóna exemple en tot moment, recorda que ens hi juguem tot i que, per res del món, no podem deixar que el feixisme venci. Vigileu l'enemic, que prova d'envoltar-nos. Feu-li pagar cara la seua gosadia i demostreu-li qui sou».

Els vaig estrènyer la mà i em vaig allunyar, quantes coses significava aquella ferma encaixada!

Acompanyat pels portalliteres, vaig anar retrocedint, durant uns instants ens vam amagar en un corral de bestiar, metrallats pels caces enemics. A dins, assegut, per un instant vaig perdre la noció del temps. En recuperar la consciència, el dolor s'havia intensificat de tal manera que em resultava insuportable.

Esquivant com podíem els metrallaments dels caces, arribàrem a Preixens, on hi havia la sanitat del batalló. Després de curar-me, em van prendre la pistola i amb llitera em traslladaren a una caseta que hi havia vora la carretera que va de Preixens a Agramunt.

Pel camí vaig veure molts soldats del 1r Batalló que s'havien retirat sense tornar a la seua unitat. Des del meu estat de debilitat, però amb la mirada, els retreia que no haguessin complert el seu deure, ells, avergonyits, evitaven mirar-me. Em vaig enutjar.

En arribar a la caseta, l'ambulància encara no hi era, tenia fred i vaig ordenar a l'enllaç que fes foc, reanimat, li vaig dictar una nota adreçada al comandant i al comissari del 488 Batalló; en aquella nota els explicava que havia caigut ferit, que havia deixat al càrrec de la meua unitat al Cruells i al Casas i expressava el desig de recuperar-me ben aviat i tornar a la lluita contra el feixisme, així com la meua fe en la victòria.

L'enllaç portà la nota al post de comandament del 4rt Batalló, s'acomiadà de mi amb llàgrimes als ulls, poc després, arribà l'ambulància i se'm va endur.

Al post de sanitat de la brigada em practicaren una nova cura i em van injectar la vacuna antitetànica, i d'allí em van traslladar a la rereguarda.

Vaig passar la nit a l'hospital de Prats d'Anoia,[144] on vaig estar-m'hi poc, ja que aquells qui havíem de ser operats d'urgència érem traslladats més enrera, a banda que aquell hospital no disposava dels mitjans necessaris pel fet d'estar instal·lat al saló de festes d'aquell poble. De manera que la nit posterior a la meua arribada em traslladaren a Terrassa, en un hospital habilitat en un antic convent.

En aquest centre sanitari hi havia una higiene i un ordre dignes d'enveja. Passaré per alt descriure les estampes de tristesa i de mutilació que s'hi contemplaven. Morts i amputats en plena joventut, aquestes són les desastroses conseqüències de la guerra.

L'endemà de la meua arribada em passaren pels raigs X, segons el metge, no tenia res d'important, però el dolor no cessava i havia de dur el braç en cabestrell. El braç no es movia i restava com mort. Li vaig comentar aquestes circumstàncies al metge, però no en féu cas.

Aquell mateix dia vaig llegir al periòdic la fatal notícia que recollia el comunicat oficial de guerra referent a la caiguda de Barberà en mans de l'enemic. Em vingueren al cap els meus pares envoltats pel vendaval de la guerra i des de llavors en poder del feixisme. La nostàlgia es barrejava amb la incertesa sobre els esdeveniments que els hagués tocat viure, dintre meu anava creixent l'odi contra un enemic que m'estava arrabassant tot allò que més m'estimava: la família, la llibertat, la pàtria, etc., malgrat tot, però, mai no aconseguiria prendre'm el meu ideal, ni la fe en un futur llunyà quan les forces proletàries, unides sota el mantell de l'URSS, tindrien el poder universal.

Amb la presa de Barberà, les forces enemigues havien aconseguit endinsar-se a la nostra rereguarda, pensava en el perill que amenaçava la meua divisió, la qual, havent retrocedit poc, corria el risc de veure's atacada per darrera.

Amb tot, aquella amenaça quedà conjurada mercès a haver-se retirat molts quilòmetres.

Un d'aquells dies, mentre restava pensatiu al llit i meditava sobre el caire que adquiria la guerra, portaren un nou ferit procedent del front, no en vaig fer cas, perquè cada dia en duien de nous, però en passar pels peus del seu llit em vaig adonar que es tractava d'un sergent de la meua companyia, en veure'm, fent un esforç, es va abalançar damunt meu, cridant:

-«Capità, capità!».

Les ferides que tenia aquell home eren desastroses. Un antitanc li havia destrossat part de la cara i de l'esquena. Li faltava un ull i tenia l'orella, part de la boca i el nas desfets, se'm va abraçar i va començar a plorar com un nen.

El vaig calmar, mentre les infermeres i sanitaris el duien al llit. Fou una escena molt trista, que consternà tota la sala.

Em vaig sentir trist perquè tot allò pel que havia lluitat era destruït per l'odiat enemic, el meu únic desig era que l'esdevenidor em permetés forjar una nova unitat militar amb la qual em pogués revenjar, desgraciadament aquesta oportunitat no es presentà.

Pocs dies més va viure aquell sergent. Lentament les ferides el van consumir. Mentre delirava, em cridava a mi i als seus familiars, finalment, va morir. Desapareixia un antifeixista més.

En sortir de l'hospital, vaig anar al local del partit per a posar-me a la seua disposició en tot allò que calgués.

A Terrassa, vaig coincidir amb unes famílies de Barberà que, tot fugint de la invasió enemiga, corrien la sort de les tropes republicanes, que anaven replegant-se direcció a la frontera francesa. Em preguntaren si creia que l'enemic podria prendre Barcelona i els respongué que, tal i com estaven les coses, seria qüestió de pocs dies, com així fou.

A la mateixa ciutat vaig trobar-me un antic soldat de la meua secció, de quan estàvem a Camarasa, que es deia Ramon Campà. Em reconegué i em va convidar a dinar a casa seua el diumenge següent, aquell àpat em va permetre conèixer la família del Campà, que m'acollí de manera incondicional. Encara avui, després de tant de temps, mantenim contacte per correspondència. En plena retirada vaig coincidir amb ell, així com a França i després al camp de concentració franquista. Tot i la diferència d'edat entre nosaltres, establírem una intensa amistat.

A Terrassa, el Ramon Campà m'acompanyà a visitar algunes fàbriques tèxtils, així com el local de les joventuts del partit, de les quals n'era un fervent component.

També vaig establir una amistat bastant íntima amb una infermera de la meua sala, cada dia anàvem al cinema. La immobilitat del meu braç esquerre ocasionava que ella m'hagués de rentar la cara i pentinar-me.

El pitjor de tot, però, era aquell paràsit que havia agafat a l'Ebre i que no em deixava descansar ni un instant, a més, el problema havia empitjorat, i des que havia estat a l'escola militar de Manresa, no me n'havia cuidat. Entre les circumstàncies de la guerra, les ferides i la constant picor que sentia per tot el cos, el meu mal humor era constant.

Foren dies tristos, melangiosos, el continu avenç de l'enemic, la idea de perdre la guerra i, amb ella, les llibertats i la independència, em tenien enfonsat en la tristor, estava com enfollit.

Em resultava impossible dormir, em passejava constantment i tan sols quan el cansament em vencia podia aclucar els ulls. Però quan tornava a recuperar les forces, els nervis m'alteraven i ja hi tornava a ser, hauria d'arrossegar aquell malestar durant dies i augmentaria.

Una de les conseqüències de l'avenç enemic fou que les forces de sanitat que s'ocupaven de l'hospital passessin més a la rereguarda i fossin substituïdes per les del V Cos. Un cop efectuat aquell relleu, passaren visita els nous metges i a tots els hi explicava que m'era del tot impossible moure el braç.

Al cap d'unes hores em cridaren perquè anés a fer-me una radiografia, després de la qual m'enguixaren, segons el doctor, hi havia fractura de l'os escapular. Hauria de passar un mes amb tot el braç i mig cos enguixats, i amb l'espai entre guix i cos ple de gassa i cotó. Que poc que em pensava jo totes les vicissituds per les quals hauria de passar i les incomoditats que em comportaria haver d'estar immobilitzat d'aquella manera, i no tan sols a causa del pes del guix, sinó també pel mal que, de feia tant de temps, tenia en la pell i per la infinitat de paràsits que van trobar asil en aquell cotó que m'embolicava el cos. La combinació d'aquells tres elements provocava la mortificació més gran de la meua existència.

La picor i la incomoditat eren tan desesperants que a les nits no podia aclucar ni un ull, malgrat el patiment físic, encara hauria de recórrer l'èxode més gran de la meua vida.

Els dies, pel fet de comportar més activitat i distracció, els passava millor, però temia l'arribada de la nit, només de recordar-ho em poso malalt.

A més dels patiments físics, la desfeta del nostre exèrcit n'hi afegí de morals, així, sol i ferit en cos i ànima vaig passar els darrers dies a Terrassa, sempre atent a les notícies que poguessin arribar de primera línia, que sempre eren greus, alarmants. L'enemic havia avançat més enllà de la província de Tarragona.

Els meus problemes personals i les circumstàncies bèl·liques m'havien absorbit les preocupacions, deixant de banda el neguit per la sort dels meus pares, que en altres circumstàncies hauria estat el centre del meu interès. D'altra banda, estava convençut que als familiars no els hauria succeït res de gravetat.

L'evacuació de les forces presidencials que hi havia a Terrassa, juntament amb el president de la Segona República i el fet que no deixessin que cap ferit sortís de l'hospital, em consciencià de la proximitat de l'exèrcit enemic. Efectivament, un d'aquells dies fou evacuat l'hospital a Barcelona.

El dia 24 de gener de 1939 a la tarda arribàrem a Vallcarca[145], destinat al pavelló d'oficials de l'Hospital Militar, les instal·lacions del qual em van semblar modernes.

Des de l'extrem de la nostra sala contemplàvem la munió d'avions que sobrevolaven Barcelona i els continus bombardejos que efectuaven sobre el port, als nostres peus teníem la ciutat fumejant per tots cantons.

Tot i que les bateries antiaèries del Carmel disparaven sobre els avions, no podien contenir els atacs.

Igual que durant tota la guerra, la nostra aviació hi fou absent, era evident que no disposàvem ni d'avions, ni de cap altre tipus de material bèl·lic.

Transcorregué la nit del 24 al 25 de gener escoltant contínuament la remor dels avions enemics i les explosions de les bombes. Sense dormir gens, dintre meu, els pensaments prenien la forma dels presagis més negres.

El 25 a la tarda, observàrem les polsegueres que les granades enemigues aixecaven en l'horitzó, allò ens neguitejà, doncs, tot i no tenir por de caure presoners, tampoc ens sentíem segurs, amb les avantguardes contràries tan a prop.

L'avenç enemic era imparable i les fortificacions fetes per les Joventuts Socialistes aquells darrers temps eren inútils, tot i que les forces republicanes no retrocedien en desbandada, eren incapaces d'oferir resistència i no cessaven de recular.

Un grup d'oficials vam demanar a la direcció de l'hospital que evacuessin el nostre pavelló, però les hores passaven i ningú ens informava, davant de

la situació decidírem requisar un camió. El primer que va passar el vam aturar obligant-lo a anar a la porta del pavelló per carregar-hi els més malferits en lliteres, mentre que els qui podíem anar drets ens vam disposar al llarg dels costats del vehicle. D'aquella manera abandonàrem Barcelona, direcció a Girona.

Mai m'hauria imaginat que després de gairebé tres anys de guerra els civils tingués tant d'afecte per la República, ja que al llarg de la carretera que voreja la costa que va de Barcelona a Girona hi havia una infinitat de cotxes, carros, camions, mules, personal civil i militar que avançava com si es dirigissin a la terra de promissió. Però no era pas allò, aquells desventurats fugien de l'enemic ferotge; no volien viure sota un règim d'opressió i oprobi.[146]

Aquella pobra gent, però, no sabien què els esperava. Si ho haguessin sabut, potser s'ho haurien pensat abans d'abandonar les llars per acompanyar aquells qui havien defensat els seus drets fins al final. No es mereixien les desgràcies, perquè quan més necessitaven ser cuidats i ben rebuts, més ultratges van rebre, i si a això afegim les terribles carnisseries que van ser objecte pels metrallaments de l'aviació feixista, més veig aquelles persones com els representants fidedignes de la voluntat, fe i antifeixisme de tot un poble.

La marxa a la frontera fou horrible. En els rostres es llegia la nostra desgraciada sort. Mai no podré oblidar aquells morts innocents; no podia entendre què buscaven matant aquelles persones indefenses, víctimes de la maldat i acarnissament de l'enemic, i tot allò per què? Només per a enfonsar aquella societat al no-res.

Voldria explicar, a tall d'exemple, el cas d'una d'aquelles desgràcies que vaig veure entre Barcelona a Girona, vàrem trobar les restes del que havia estat una família, la mula i el carro havien quedat rebentats per la metralla al mig de la ruta, per tot arreu hi havia restes dels matalassos, llençols i altres pertinences. Una dona i una jove restaven mortes a dins del carro, mentre a la cuneta jeia amb el cap esberlat un home, un nen, d'entre set i vuit anys, plorava intentant despertar els seus finats, desconsoladament cridava els noms del pare, la mare i la germana.

L'escena ens impressionà profundament i vam aturar el camió. Un dels oficials que estava ferit lleument baixà i pujà el vailet al nostre vehicle. L'escena desvetllava un odi evident.

Un cop a Girona anàrem a l'Hospital núm. 1, quedàrem consternats, tots els racons, fins el despatx del director, estaven plens de ferits, era impossible caminar-hi. Arreu on miraves no s'hi veia altra cosa que l'horrorós quadre de la guerra i de la desoladora retirada.

Anàrem a trobar el director de l'hospital per demanar-li on havíem de deixar els ferits més greus, el pobre home, desesperat, assenyalà els que tenia estirats dins del despatx i ens va dir:

-«Deixeu-los on pugueu, ja veieu com està tot però com sou oficials us podria encomanar l'organització d'un pavelló que hi ha desallotjat al manicomi de Salt. A tal fi, demà mateix us enviaré personal de servei i els ferits que vagin arribant».

Li agraïrem l'esforç i amb el mateix vehicle vam enfilar vers a l'Institut de Salt, allà, descarregàrem i allitàrem als ferits estirats damunt les màrfegues de palla de moresc, jo ajudava com podia, ja que amb el meu únic braç bo no era capaç de fer gaires coses.

Encarcarats per la gana i el fred que teníem, sense disposar ni d'una miserable manta, l'endemà retornàrem el camió perquè pogués continuar amb la seua obligació interrompuda i, amb l'ajuda d'alguns servidors del manicomi, vam parar llits i organitzàrem aquell pavelló de la millor manera, amb uns mitjans precaris. El mateix dia arribaren ferits de Girona i en poc temps s'omplí el pavelló.

A les cuines de l'Institut coïen el poc que des d'Intendència ens arribava, però era del tot insuficient, reglamentàriament repartit, fins al punt d'haver de menjar naps crus procedents dels camps que hi havia al voltant.

Parlàrem amb el director de l'hospital per intentar resoldre les mancances. En dos dies la situació esdevingué insostenible, ja que a més del nombre de ferits s'hi afegia el pànic de l'avenç enemic.

En tornar a Salt veiérem que era impossible satisfer les necessitats del moment. L'afluència de ferits durant la nostra absència havia estat tan gran que n'hi havia d'estirats pel pati del pavelló, agreujat per la manca de personal i de medicació.

Un fet, gairebé natural en aquells moment crítics, resolgué el problema, era fosca nit quan va circular el rumor que l'enemic ja era al poble del costat i que l'endemà prendria Girona. Tal era el derrotisme d'aquells maleïts éssers que, emboscats dins el nostre bàndol, imbuïen el pànic en les nostres línies, ja fos en l'avantguarda o en la rereguarda.[147]

De resultes dels rumors, es propagà el pànic arreu del pavelló de tal manera que no vam poder dissuadir als pacients d'una por infundada i, a l'empara de la foscor, emprengueren l'èxode.

Ens veiérem impotents per aturar aquella massa presa per la por. Fou un altre més dels tristos espectacles que van tenir lloc els dies de la retirada. Tot

i tenir els cossos nafrats, cap d'aquells homes volia caure en mans de l'enemic i, un rere l'altre, van marxar. Malgrat les nostres explicacions, no ens van escoltar. Si s'hagués imposat el sentit comú, s'hauria evitat part del dolor, però tot fou endebades.

Només restàvem una part d'oficials del grup que havíem fugit de Barcelona. La nit fou tranquil·la, sabíem prou bé que l'enemic era encara lluny.

L'endemà va sobrar menjar. N'havien dut per a tots, però tan sols hi quedàvem uns quants. De sobte, l'aviació bombardejà Girona, provocant de nou víctimes innocents. Molts dels que havien abandonat les seues cases, van morir quan menys s'ho esperaven. És la fatalitat del destí; com de diferent actuaríem si sabéssim que ens deparará el futur!

Al vespre, en veure que ja no portaven ferits, la nostra presència no era necessària allí, vam marxar a l'estació de Girona per anar a Figueres, allò no era una estació, sinó una massa informe de persones, totes elles amb un mateix desig, fugir de l'enemic com més depressa millor.

Obrir-se pas entremig d'aquella gernació era una empresa àrdua. El tren que s'hi havia aturat estava ple a vessar; per damunt dels vagons, penjats a les portes, arreu hi havia fugitius.

La cosa se'ns presentava malament, però vam veure un vagó gairebé buit. Només hi havia un oficial i tres soldats. Demanàrem de pujar-hi i l'oficial ens admeté, ens va dir que a dins hi havia l'arxiu d'una d'aquelles brigades que havien vingut des del front del centre per a reforçar Catalunya.

Era gairebé fosc quan el tren va emprendre la marxa. Avançàvem lentament i ens aturàvem una eternitat en cada poble per on passàvem. Finalment, a Vilamalla, avantsala de Figueres, se'ns va comunicar que aquella nit no podríem entrar a la ciutat perquè l'estació estava col·lapsada.

Baixàrem per anar a veure si podíem trobar alguna cosa per menjar, pel camí vaig trobar el meu amic Campà, que viatjava en el mateix tren i que, com nosaltres, havia decidit passar la nit a Vilamalla.

Ens rebé l'alcalde d'aquell poble, aclaparat de peticions que li feien, veient que no en trauríem res d'aquell home, decidírem trucar a una porta per veure si hi podríem trobar refugi.

Com a tot arreu se'ns negava l'entrada, resolguérem fer ús de la força, fou la millor solució.

L'endemà, per un camí veïnal anàrem a Figueres, la qual era bombardejada contínuament per l'aviació feixista, així com les seves comunicacions.

Un cop allà ens presentàrem a la comandància militar, finalment vaig aconseguir un val per al racionament i em destinaren a un dels hospitals.

Després d'obtenir el menjar a Intendència, em dirigí a una casa perquè me'l coguessin, i, després vaig presentar-me a l'hospital. En arribar-hi em va caure l'ànima als peus, no tan sols estava mig enfonsat per causa de les bombes, sinó que, com els de Girona, estava atestat de ferits, per tot arreu es veien les petjades d'aquella retirada.

Quan es repartia el menjar, era caòtic, doncs, no n'hi havia prou per a tothom i la meitat quedaven sense. Molts d'aquells desgraciats morien gangrenats per la demora en la cura de les ferides. Allà no hi havia metges, ni infermeres, i aquell que no es podia alçar havia de morir podrit pels seus propis excrements. Quantes vegades hauria preferit estar a primera línia, en comptes de ser testimoni de les conseqüències d'aquella retirada!

Les carreteres plenes de vehicles, el pànic pels bombardejos, els morts per tot arreu, i aquell terrible quadre dels hospitals, no hi ha ploma que pugui narrar-ho fidelment. Era massa gros, massa trist i quan una cosa arriba a tal magnitud resulta impossible de descriure-la. Tot i que ho vaig viure, ara m'ofega el dolor del record i no sóc capaç d'explicar-ho tal com era, aquelles escenes moriran amb els que les vam viure.

Des del control, un cotxe em dugué a la Jonquera.

Els guàrdies d'aquell post fronterer no tingueren inconvenient a deixar-me passar, les ferides eren el millor passaport, mentre que els qui estaven sans els impedien el pas i els controlaven.

Durant el viatge, com sempre, l'aviació enemiga ens bombardejà i metrallà, però estava escrit que jo no havia de morir.

Si allò que havia vist fins aquell moment m'havia deixat impressionat i entristit, el que ara veuria seria el colofó de dolor, tristor i mort. Uns dos o tres quilòmetres abans de la Jonquera hi havia una infinitat de vehicles de totes classes. Mai hauria pensat que tanta gent seguís el camí de la frontera!

Des d'allí i fins a França tot era una massa compacta de persones, cotxes, etc. Allí jeia mort aquell poble heroic i la seva voluntat, fugir de la brutalitat del feixisme era el pensament de tots.

Enmig d'aquella allau, vaig caminar com una ànima errant. Sense ni tan sols saber cap a on anava. Avançava sense consciència. Era una prova de la pèrdua de Catalunya. Sovint el desig particular ens allunya de la realitat.

A la Jonquera vaig trobar algunes famílies de Barberà que, com tantes altres, fugien del feixisme. El que més em va sorprendre, però, va ser trobar-hi la Felisa, aquella xicota que vaig conèixer a Calanda. Vaig fer gestions per aconseguir que pogués passar a França en la primera expedició, així li recompensaria, ni que fos una mica, el sacrifici que havia fet per a retrobar-me, pobra noia.

Caminava erràtic i passant fam, quan em vaig topar amb aquell oficial de l'escola de Manresa, en Samper. Ens vam alegrar d'haver-nos retrobat, ni l'un ni l'altre no teníem companyia fixa. Igual que jo, ell també estava ferit, encara que de més gravetat: un obús li havia tallat un nervi de la cama dreta, a banda de tenir-la plena de ferides de metralla. Des d'aquell instant anàrem sempre junts, fins que una vegada més ens separàrem. Abans, però, de relatar la nostra segona separació voldria explicar algunes impressions de la Jonquera.

L'enorme aglomeració de gent intensificà la gana. Tot i que s'hi havien organitzat alguns posts d'Intendència, el menjar era insuficient, tampoc n'hi va haver prou amb el sacrifici dels cavalls aportats pels pagesos. A la fam s'hi va afegir l'abundant pluja i l'obstinació dels francesos en ralentitzar el pas dels refugiats.

L'estat físic i moral que m'embargava era indescriptible, a les ferides, l'enguixat i la tristor s'afegia la barba que m'havia crescut, entre la qual havia fet niu un èczema que s'estenia per la cara. Sota el guix hi tenia centenars de paràsits sobre la pell i em produïen picor.

Estava tan prim i tan brut que no semblava humà, allò era la recompensa per l'esforç de prop de tres anys de guerra?

Era tan gran el meu malestar que de nit no podia ni aclucar els ulls, com que no em podia tapar la mà ferida se'm refreda i em produïa un intens dolor. Fou tal el patiment que em sorprenc d'haver-ho resistit.

Va ploure durant dies, amerant la roba.. En el meu cas, he de dir que la cuirassa de guix que duia va impedir que la humitat arribés a la pell. No obstant, el guix que em cobria el braç es va anar desfent i vaig haver d'embenar-me'l per evitar que em pengés.

El pitjor de tot allò que estava passant era la situació en què es trobaven els ferits, amb les seues nafres sense curar, arrossegant-se com podien i dormint al ras o en algun seient de cotxe. Amb la voluntat de pal·liar aquell desastre, la comandància de carrabiners instal·là un hospital a la sala de ball de la Jonquera, però la ingent quantitat de ferits féu ineficaç aquella iniciativa.

Quan el Samper em va fer saber l'existència d'aquell hospital improvisat, ambdós hi anàrem. Resultava impossible estar-hi a causa de la pudor. Davant de la situació, la comandància de carrabiners decidí evacuar els ferits a la rereguarda i, mentre jo havia sortit per a buscar menjar, es van endur el Samper. Em va saber greu, perquè tenir al costat una persona coneguda t'ajuda moralment a suportar les desgràcies, però no hi havia res a fer, el meu amic ja havia marxat.

M'estava en un racó de l'hospital quan vaig escoltar el meu nom:

-«Capità Joan Abellà Tous, que es prepari per a ser evacuat».

Com que ignorava la destinació, en un instant vaig estar preparat (cosa fàcil de fer, el meu equipatge el constituïa tan sols un abric del batalló *«Rojo de Choque»* i un bocí de manta).

Em van fer pujar a un òmnibus dels carrabiners i marxàrem de la Jonquera. Quina va ser la meua decepció quan vaig veure que m'havien dut al mateix hospital de Figueres, del qual havia marxat per falta d'espai i per la gran desorganització que hi regnava! L'ànima em va caure als peus, allò significava un retrocés.

Alguns altres dels qui venien amb l'òmnibus no en van voler baixar, segurament coneixien la situació del lloc, malgrat tot, vaig obeir.

Vaig provar d'allotjar-me en una de les poques naus que s'havien salvat dels bombardejos (la que havia estat *«Hogar del soldado»*). Però no hi havia ni un pam lliure, i me'n vaig anar a voltar per tot l'edifici per a trobar algun lloc i, en efecte, en una de les naus destruïdes hi havia una saleta disponible, que segurament havia estat desallotjada per por que s'esfondrés. Després de dormir durant dies de qualsevol manera, aquella era una oportunitat que no podia deixar passar.

La qüestió del menjar seguia igual de malament, vaig anar a comandància a sol·licitar un val per al racionament. Un cop aconseguit el menjar, vaig anar a la casa on me l'havien cuinat la vegada anterior.

No sé quants dies em vaig estar a Figueres, però recordo que un dia, mentre la dona de la casa em coïa el menjar, me'n vaig anar a l'hospital per veure com estaven els meus afers i comprovar si algú m'havia pres el lloc per descansar. Encara no feia deu minuts que era al *«Hogar del soldado»* quan es van sentir les sirenes d'alarma.

No ens moguérem, pensant que la barbàrie de l'enemic no arribaria a l'extrem de bombardejar els hospitals, i això que el nostre ja estava mig derruït. Aviat,

però, rebutjàrem la idea, perquè el xiulet de les bombes que queien ens demostrava quina era la realitat. El soroll d'una sèrie d'explosions, el fum de trilita, la runa caiguda dels sostres i els crits de dolor, eren constants. El feixisme demostrava el què era.

No ens allargarem en la narració de les desgràcies causades pel bombardeig. Només destacarem que molts d'aquells desgraciats que es creien segurs dins de l'hospital ho van pagar amb la vida, d'altres van veure com a les ferides anteriors se n'afegien de noves, mentre que els més malparats van ser aquells a qui els va caure el sostre al damunt.

L'hospital esdevingué un lloc d'horror i de mort. A tot arreu se sentien crits demanant auxili, i sense trobar resposta morien asfixiats sota la runa. Aquest fou el quadre més trist i dolorós presenciat en aquells tres anys de guerra.

Quan sortia del *«Hogar del soldado»* vaig veure que hi duien més civils ferits. Per què els duien allí, si era impossible atendre'ls? Aquells cossos, sense ajuda, moririen dessagnats i, mentrestant, algunes parts de l'hospital seguien esfondrant-se.

El coronel director es tornava boig donant ordres, però era impossible atendre tothom, al mig d'aquell desordre se sentí un tret de pistola i una infermera cridà:

-«El director s'ha suïcidat! Socors, socors!».

L'home no havia pogut aguantar aquella situació. El feixisme havia superat la seva voluntat envers el guariment dels ferits.

Vaig marxar d'aquell infern, indecís i estabornit, estava intensament consternat.

Poc a poc i quasi plorant, vaig anar a la casa on havia de menjar. Els carrers estaven plens de runes i pedres, a conseqüència del *raid* enemic.

De sobte, se sentiren novament les sirenes, al mateix temps que les bombes tornaven a caure profussament. Una altra vegada el terror s'apoderà de tothom. Es van succeir metralla, tremolor de la casa, pedres que queien tocant, etc. Una vegada més sortia indemne d'aquell atac.

Creia que l'enemic no repetiria els atacs aquell dia, perquè si el que volia era estendre el pànic, ja ho havia aconseguit sobradament, però, la intenció de l'atacant anava més enllà de causar la desmoralització, pretenien destruir tot el que no estava amb ells. Així doncs, li vaig dir a la mestressa de la casa que tornaria quan fos de nit.

A la sortida de casa es podien comprovar les destrosses causades pel segon bombardeig. Al mig del carrer hi havia un vehicle «Katiuska» mig tombat i

el seu conductor mort. La runa de les cases caigudes impedia el pas. Ni una sola persona circulava pels carrers, semblava una ciutat morta.

Caminava guiat per la rutina, per instint, més que no pas per pròpia voluntat. Aquella destrucció m'havia entristit tant, que la malenconia podia més que el perill que m'envoltava. Havia caminat poc quan vaig sentir darrere meu una veu que em cridava:

-«Capità, capità, vingui!»

Va sorgir dintre meu l'instint de conservació, sens dubte, aquella crida era de perill, i corrents vaig entrar dins del pati d'una gran casa, escabollit en un refugi que hi havia. No havia tingut temps de dir res quan se sentí novament el xiulet de les bombes que queien i, tot seguit, les explosions. Era la tercera incursió enemiga d'aquella tarda. Segurament els feixistes volien anihilar aquella ciutat, estic segur que no buscaven cap objectiu militar, a no ser que en consideressin els hospitals, les cases, els animals i tot ésser viu o mort.

Des d'aquell moment no m'hi trobava bé a Figueres i vaig optar per marxar als afores i esperar la nit.

En passar pel Passeig, vaig entrar al refugi que hi havia i vaig escoltar com es comentava que algunes de les bombes havien caigut al CRIM[148], matant molts dels soldats que hi pernoctaven.

Quan hi penso, em ve a la memòria l'estat que havia quedat el Passeig de Figueres. El paviment d'asfalt havia volat, literalment, per causa de les explosions.

No vaig estar gaire estona en aquell refugi, era massa prop del centre de la ciutat i encara quedava una estona per fer-se de nit. Els avions enemics podien tornar.

Vaig sortir als camps pel costat de la carretera d'Olot. Per aquests verals s'hi trobava una munió de gent que també havia marxat per evitar els bombardejos, i que esperava poder tornar a la ciutat. Vaig passar pel costat del castell de Figueres, en els soterranis del qual hi havia un gran polvorí.

En passar per sota, les bateries antiaèries van començar a disparar, per quarta vegada aquella tarda, contra l'aviació enemiga.

Com que no volia tornar fins que fos de nit, vaig deambular pels camps, arreu on hi havia una mica de cobert estava ple de gent, que preferia l'aixopluc dels arbres que restar a la ciutat.

Amb la foscor vaig tornar a Figueres. Després dels quatre grans atacs soferts, tenia un negre pressentiment i, en efecte, allò que vaig trobar era una autèntica desgràcia.

Algú potser argumentarà que allò no era res en comparació amb el que ara està passant a la Segona Guerra Mundial, però no és així. El que va patir Figueres aquell dia és perfectament comparable a les agressions que ara s'efectuen sobre Berlín, perquè tot i que els atacs es feren amb menys avions, Figueres és una ciutat molt més petita que Berlín.

Vaig tornar a casa, els ocupants havien sortit indemnes de les agressions, les cases del voltant i també la seua havien quedat malmeses. En esperra que s'acabés de coure el menjar em vaig arribar a l'hospital, del qual només en quedaven algunes parets, per la meva part vaig perdre les pertinences, de les quals la que més greu em va saber va ser l'abric, record d'aquell gran batalló *«Rojo de Choque»*.

Les desgràcies ajuntaven les unes a les altres, però tenia l'esperança que els companys que lluitaven a primera línia poguessin estabilitzar la situació. Vana esperança que només existia en la meua ment!

Estava segur que podria passar la frontera i recuperar els ànims, crec que quan un sent una idea de debò i pertany a un partit de classe com el nostre, la fe i la confiança sols desapareixen amb la mort.

Després de sopar vaig tornar a l'hospital, seria molt que després del bombardeig, no hi trobés alguna cosa per embolicar-me i algun racó per dormir.

El dipòsit de roba de l'hospital havia quedat destruït, i per molt que vaig buscar, solament hi havien llençols i cobrellits, amb aquelles peces vaig improvisar un llit. I així va acabar aquell desgraciat dia.

L'endemà vaig recollir el subministrament[149], per saber amb què podia comptar. La situació era caòtica, sense mitjans, un grup d'oficials ens vam adreçar al nou director (successor del que s'havia suïcidat), del què rebérem un tracte atent i ens exposà la situació real, deduint per part nostra que no podríem romandre allí, per això ens extengué la baixa per anar a comandància.

Per la necessitat de veure el metge per les crostes que tenia a la cara, em vaig separar de la resta d'oficials. El doctor em va receptar una aigua amb què m'havia de xopar l'èczema.

A les oficines de comandància vaig presentar la baixa i m'estengueren un passi per anar a Espolla, on havia estat traslladat l'hospital núm. 1 de Barcelona. En acomiadar-me, el major em va dir:

-«*No era necesario que le hiciese ningún pase capitán, pues el mayor salvoconducto es que le vean a usted*».

Travessant Figueres, que semblava una ciutat morta, em vaig adonar que en una paret hi havia un diari mural, on s'hi podia llegir l'al·locució del president

de govern doctor Juan Negrín, que demanava a les forces de la República una darrera resistència i als oficials que fessin honor al seu uniforme.

Vaig sentir una enorme rancúnia contra aquell destí que m'impedia anar a primera línia a complir amb les paraules d'aquella autoritat i, si fos necessari, morir en la lluita com a bon antifeixista i heroic oficial de l'exèrcit. Però m'havia de conformar amb aquella mala sort que m'ho impedia.

«Resistir» era la paraula del doctor Negrín, amb quina visió política ho havia dit! Estic segur que allò responia a la situació del panorama feixista europeu i particularment d'Alemanya, que es veia a punt d'entrar en guerra contra França, el seu enemic de sempre. Així, un cop Alemanya ataqués França, i també Anglaterra (per l'aliança que tenia amb aquella), la causa de les democràcies seria la nostra, doncs Franco representava el feixisme. De tot això, partien, al meu parer, les esperances i la consigna del President. He sentit, i encara sento, una gran simpatia per aquell gran estadista, les intencions del qual, tot i que no es va complir, eren clares i definides.

Que no s'acomplissin els objectius no fou culpa seua. L'ajut militar que havíem de rebre de l'URSS a través de França, es retardà i fou insuficient, la culpa fou del maleït govern Daladier i del funest govern Chamberlain. Això és el que li va passar a la II República demostrant que no hi pot haver una pau veritable a Europa si no s'estudia i es fa justícia a allò que succeí a Espanya entre 1936 i 1939.

No hi ha dubte que la veu de Rússia es farà escoltar i, els comptes pendents del nostre continent, compensaran l'afer d'Espanya.

Per tot això, en aquest moment de recolliment, m'alço per saludar amb el puny clos al doctor Negrín, a la seua consigna de resistir i a aqueix gran partit que tant venero per ser part del PCI[150], és a dir, el PSU de Catalunya.

Vaig seguir el meu camí, tot pensant en les paraules de Negrín i en la meua situació. Em flaquejaven les cames, el cap em rodava i una suor freda em corria pel front. Assegut un moment per a asserenar-me em vingueren ganes de plorar. A més del patiment físic i d'aquella terrible soledat, intuïa la fatalitat: Catalunya estava perduda.

De sobte, em vaig encaminar cap al primer control que hi havia als afores de Figueres per preguntar on queia Espolla.

En fosquejar, sol, amb els meus pensaments, vaig sentir fam. Com podria aconseguir el menjar?

No gaire lluny es divisava una masia, un cop allí, sortí la mestressa i li vaig demanar acollida. La resposta fou crua:

-«Si haguéssim d'ajudar a tots els qui passen aquests dies, arreglats estaríem!»

Tot seguit va sortir l'amo i, assenyalant-me una barracota que semblava la del gos, em digué:

-«Si vol, es pot estar allí. A dins la casa no hi pot ser perquè han arribat molts parents que van retirant i està tot ple».

Davant d'aquella actitud, com els podia demanar menjar? Vaig optar per passar la nit de la manera que pogués i deixar el meu estómac per a més endavant, l'amo em va donar dos seients de cotxe i, com que havia perdut la manta, me'n vaig posar un a sota i l'altre al damunt.

La fam, el fred, el malestar físic i els negres pensaments m'impediren dormir. Que llargues i insuportables que van resultar aquelles hores nocturnes! Allí, tot sol, en aquella mena d'estable, la meua imaginació va volar enrere fins el temps que era feliç i, amb el fusell a la mà, podia lluitar contra l'enemic. Pensava amb els meus pares, el petit Anton, el meu nebot, i en el meu poble.

Després de tant de temps, jo ja no els pertanyia, m'havia convertit en una baula més d'aquella cadena que s'anomenava Exèrcit Republicà i del Partit Comunista, de fet, encara els estimava, però en aquells moments el seu lloc havia estat substituït pel partit i l'exèrcit.

Esgotat i embalbit pel fred, vaig aixecar-me per veure si passejant em calmava, en retornar vaig veure un cistellet de roba en un racó. Era tanta la fam que tenia, vaig pensar que potser contenia menjar. Amb decisió, vaig remenar el contingut. Efectivament, al fons del cistellet hi havia una llauna de sardines. Si almenys hi hagués hagut també un mal rosegó de pa!

Del cistell també vaig agafar un mocador de coll, i un retall de llana que hi havia em serví per embolicar la mà esquerra.

Vaig emprendre camí direcció a Espolla, la fam es feia sentir més i més i em mancaven les forces, no recordava la darrera vegada que havia menjat.

En arribar a un poble, ningú em donà notícia de l'alcalde. Cansat i fastiguejat vaig seguir per la carretera, a la sortida d'aquest poble hi havia una casa on venien vi. El millor seria menjar la llauna de sardines i beure un got de vi, cercant forces per arribar a Espolla. El vi em va marejar, i em vingué més gana.

Mentre caminava, la nostra aviació voletejava els camps d'aterratge propers, i jo buscava pels horts com si fos un captaire. En un hi havia cebes i pastanagues, si bé, d'aquestes darreres poques perquè d'altres havien passat abans. Arreplegant el poc que quedava, ara la ceba, ara la pastanaga, vaig continuar el camí.

Al migdia vaig arribar a l'hospital d'Espolla, instal·lat a la sala del cafè i amb capacitat per uns uns cinquanta pacients. Començavent a dinar i m'hi vaig afegir, més que menjar, vaig devorar la petita ració. Feia tant de temps que no podia menjar que allò em féu oblidar la tragèdia.

Els pensaments més diversos acudien al meu cervell i pensava que aviat aquell territori que contemplava l'ocuparia per la força l'enemic. Però per raó, per justícia, per dret i dignitat mai no n'arribaria a posseir-ne ni una polzada. La terra catalana se sentia avergonyida per haver d'estar sotmesa a aquella banda de vividors, cacics i milhomes indecents. Només em restava l'esperança que Catalunya és molt superior a aquella *camarilla* pel que fa als aspectes morals, ideològics i econòmics.

De retorn al poble començava a fosquejar, sense disposar de lloc per dormir a l'hospital, buscava allotjament a les cases del poble i, malgrat les meves súpliques el resultat fou infructuós. Així que havent sopat vaig tornar a l'hospital.

Vaig esperar que tothom dormís i em vaig entaforar entremig d'alguns cercant l'escalfor dels seus cossos i mantes. Així, regirant-me com podia, vaig quedar mig endormiscat per causa del cansament. El que és dormir, però, no ho aconseguia des de feia temps, el meu cos era un viver de paràsits, picors i ferides.

L'endemà, després d'esmorzar, vaig anar a prendre el sol a la carretera que va d'Espolla a Port-Bou, des d'on s'observava com el batalló presidencial,[151] que pernoctava en aquest poble, enfilava el camí de la frontera a través de l'Albera, encapçalats per un guia. Era un simptoma, si aquella unitat marxava, poques possibilitats quedaven de millora.

Des del control vaig pujar al primer vehicle que va passar (un camió de municionament). En arribar a Llançà, aturats en un altre control, vaig retrobar l'amic Samper, que em va explicar que, després de separar-nos a la Jonquera, el destinaren a l'hospital de Llançà, on encara estava. Per la meua banda, li vaig explicar les meves peripècies.

Quan feia una estona que parlàvem em digué:

-«No ho saps? Avui tenim un munt de carn per a sopar. Ja veuràs quin sopar que farem; amb la gana que tenim!».

En preguntar-li d'on l'havien tret, em va dir que a l'estació hi havia un tren abandonat i ple de queviures, havien pres tot el que havien volgut abans que s'ho quedés l'enemic.

Finalment, menjàrem fins afartar-nos, després de tant de temps racionats i fins dejunant, per fi podíem assaciar-nos!

En aquest hospital, la situació era igual que els altres: ferits pels passadissos, escales i arreu. Samper em deixà una de les dues mantes que tenia. Una mica més satisfet que les nits anteriors disposant d'un amic amb qui parlar i fugir de les cabòries.

A mitjanit ens sobressaltaren unes explosions que venien del costat de l'estació. Quedàrem estupefactes i pensant que amb el fimbreig es trencarien els vidres.

Des de les finestres veiérem les flamarades i sentírem els xiulets dels obusos, i, tot seguit, les explosions. Era evident que procedia del mar i pensàrem que es tractava d'un bombardeig d'un vaixell enemic.

El pànic s'apoderà dels ferits. Vaig intentar persuadir aquells desgraciats de no abandonar l'hospital, els deia que les bombes podrien matar-los, i no sabien quina direcció calia prendre, atenent la foscor de la nit. El lloc més protegit era on ja estàvem mercès a la gran muntanya que s'aixeca entre la costa i la vila. La majoria em féu cas.

Com era d'esperar, amb el nou dia, tots abandonaren el centre hospitalari. Feia llàstima veure'ls, uns gairebé no podien caminar, altres trabanajaven com si anessin ebris, però el pensament general era no caure en mans de l'enemic. El Samper i jo mateix vam marxar en direcció a Port-Bou, seguint la via del tren.

Constatàrem les destrosses de l'aviació feixista, i com que els atacs encara continuaven, vam decidir apartar-nos de l'estació i del poble. Ens refugiàrem en una barraca a les afores, però la fam em féu tornar per veure si trobava alguna cosa.

En arribar a l'estació buidaven un vagó de caixes de llet condensada i en vaig demanar una. Me la vaig posar damunt del guix del braç i vaig tornar amb el company. Ens afartàrem de llet fins a indigestar-nos, almenys me'n vaig prendre quatre pots.

La situació era insostenible i ja no hi havia res a fer, esbrinàrem la manera de passar a França, a l'estació m'informaren d'un tren amb ferits que esperava partir imminenment, llavors vaig córrer a buscar el meu amic, carregàrem uns quants pots de llet i pujàrem al comboi.

Al cap de poca estona, el tren emprengué viatge i entràrem dins el túnel que separa Port-Bou de Cervera de la Marenda, l'aviació enemiga tornava a bombardejar i ens retinguren en aquell túnel força estona.

No vull detallar què vaig sentir en aquells moments i a vint passes de França: Singra, l'Ebre, Zuera, el partit, els meus càrrecs, la meua graduació, etc., van

aparèixer flaixos en el meu cervell; i després els meus amics: Molina, Espino, Cantó, Grau, Monsalve, etc., el sacrifici per la República de Villareal, Peña, etc. Tot allò que era part de mi quedava trencat per culpa de l'enemic. Catalunya estava perduda! Restava l'exèrcit del centre, que encara resistia; ¿podríem ajuntar-nos-hi per a continuar la lluita?

En aquell moment allò era una incògnita, jo desitjava de manera fervent que més endavant fos possible.

Mentre descendíem del tren per passar a França i ser registrats pels gendarmes, vaig agafar el Samper pel braç i li vaig dir:

-«Et juro que, tot i que desconec el futur que m'espera, tant si em quedo a França com si m'obliguen a tornar a Espanya, i si no poguéssim passar al centre[152], jo lluitaré amb totes les meues forces contra Franco i el feixisme, per a poder instaurar a Espanya el nostre règim de llibertat i d'igualtat. Així, com a oficial de la República, hi dedicaré tot el meu esforç, sense oblidar la unió de tots els treballadors sota la bandera del nostre Partit Comunista, l'únic que pot alliberar la Humanitat del jou capitalista-feixistoide.

Recorda, amic Samper, que tan sols amb l'ajut de l'URSS i la nostra fe podrem instaurar el lema del nostre partit sobre la Humanitat sencera. Ara, més que mai, hem de tenir fe i confiança en nosaltres i en la pàtria del proletari.

Un cop siguem a França ens organitzarem i tornarem a lluitar fins fer realitat els nostres ideals. Fins llavors no podrem descansar».

Epíleg de l'autor

D'aquesta manera vam passar a França, fou el final d'aquells tres anys d'esforç i sacrifici. Era el 7 de febrer[153] de 1939.

Les memòries ja estan acabades, però voldria explicar, ni que fos superficialment, allò que succeí als meus amics.

El Molina i l'Espino moriren. El Monsalve, el Cantó i el Moreno van passar a França. El Grau va ser fet presoner. El Juncosa resultà ferit, mentre que el Badia, l'Herrero, el Gallego i el Zamorano també finaren.[154]

De l'únic que no n'he sabut res, tot i haver fet molts esforços per a poder esbrinar alguna cosa, és del meu darrer delegat polític, Domènec Casas Odri.

Davant d'aquests noms, la meua vida és poca cosa per a oferir-la en honor dels ideals que junts vam defensar.

18 de maig de 1944.

Targeta postal que el pare de Joan Abellà, envia al seu fill confinat al camp de concentracióde Reus (Secció Invàlids) en la post-guerra. (Arxiu família Abellà).

Notes

1.- Possiblement es tractaria del cotxe del comitè, que es parla en un altre lloc.
2.- Organisme militar encarregat de la gestió de les lleves de l'exèrcit.
3.- Es deu referir a la persona que parlà el matí del dia 10 d'agost en el convent-caserna.
4.- La Legió.
5.- En l'original diu «Monreal». Com que el regiment estava format per tarragonins, suposem que es refereix a Mont-ral, localitat de les Muntanyes de Prades.
6.- En l'original diu «32 canelles». Sens dubte és un error de la memòria de l'autor.
7.- Es deu tractar del palau Ardid, edifici noble del centre d'Alcanyís que va pertànyer al llinatge dels Ardid de Valdeargolfa.
8.- Albalate no arribava als 5.000 habitants en aquell temps (http://www.enciclopedia-aragonesa.com/recurso.asp?recurso_id=4283), tot i que potser les tropes que hi havien haurien pogut estirar la xifra cap als 6.000.
9.- Es refereix a l'associació vitivinícola dels propietaris («els rics»), contraposada a la Societat de Treballadors, d'orientació socialista i majoritària en aquells anys).
10.- Es refereix a «la Casa» o local social de la Societat de Treballadors.
11.- L'autor erra en la seva apreciació, perquè no sembla que l'ajut feixista s'hagués pactat abans del cop de juliol de 1936.
12.- En l'original diu *«paqueaba»*, verb d'origen militar. Segons sembla, sorgí entre les tropes que serviren en la sagnant i impopular guerra del Marroc (1909-1927), que vol dir disparar com un *«paco»*, terme que, segons el diccionari de la *Real Academia Española*, en les *«posesiones españolas de África»*, s'aplica al *«moro que, aislado y escondido, disparaba sobre los soldados.»*
13.- Poble de la comarca del Campo de Belchite.
14.- Nucli, avui dia despoblat, del municipi de Lécera, consistent en un hostal (la *«venta»*), una ermita i construccions per a ús agrari.
15.- La *«venta»* (en castellà) que dóna nom al lloc.
16.- Un altre poble del Campo de Belchite.
17.- Segons aclareix l'autor més endavant, era una columna de la FAI. No l'hem sabut identificar, potser es tractava de la columna comandada per Antonio Ortiz i coneguda amb diferents denominacions *(«Segunda Columna», «Columna Sur-Ebro», «Columna Ortiz» o «Columna Roja y Negra»)*.
18.- L'autor, que va escriure «Ferrer-Jubert», s'equivoca, perquè hi havia una Columna Ferrer-Carod i una altra anomenada Jubert.
19.- Formada per milicians anarquistes.
20.- També anarquista.
21.- L'autor de les paraules era un oficial de les Brigades Internacionals, procedent de la Caserna Carles Marx de Barcelona.
22.- Li van aplicar el paquet d'apòsits que es repartia als soldats com a primera mesura que es prenia amb els ferits.
23.- Es tractava de l'antiga caserna Jaume I, situada al costat de la Ciutadella, sota control del PSUC i l'UGT. Es convertí en un important centre de reclutament i de formació de soldats i oficials (Francesc Closa Salinas, 2011: «La Bruixa: els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil espanyola», *Ebre 38 (Barcelona)*, núm 6, p. 29).
24.- En l'argot militar qualsevol projectil blindat la camisa del qual està oberta per a afavorir l'expansió del nucli de plom i provocar un dany major. Les autèntiques bales *dum-dum* foren inventades pels britànics a l'Índia a final segle XIX i es caracteritzen perquè la camisa està oberta tant per la punta com per la base; es deixà de fer-ne ús pel risc que comportaven fins per a la persona que les disparava. La Convenció de Ginebra prohibí els projectils expansius, per la qual cosa, teòricament, no s'hauria d'haver utilitzat aquesta munició en la guerra de 1936-39, malgrat que amb freqüència s'han trobat bales modificades artesanalment.
25.- El Partit Socialista Unificat de Catalunya es fundà el juliol de 1936 amb l'objectiu d'aplegar en una sola organització tots els marxistes catalans. Adoptà durant la guerra una línia estalinista, idèntica a la del PCE, i tendia a marginar la CNT i, especialment, el POUM. Tot i que a partir dels anys seixanta aquesta organització va jugar un paper de primer ordre en la lluita antifranquista, els seus militants van adoptar una abnegada actitud de sacrifici en defensa de la democràcia i

els drets dels treballadors, durant la guerra civil sovint va actuar al servei dels interessos de Stalin i del poder soviètic.

26.- Els *«Grandes Almacenes El Siglo»* foren els primers magatzems comercials de Barcelona; foren inaugurats el 1878 a la Rambla dels Estudis. L'edifici original fou destruït per un incendi la nit de Nadal de 1932, motiu pel qual es traslladaren al número 54 del carrer Pelai, on ja existia un edifici comercial conegut com Can Damians. Es tractava d'un establiment emblemàtic. Veure Faciabén, P., 2003,: «Los grandes almacenes en Barcelona» *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*. (Barcelona, vol. VII, núm. 140) (http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-140.htm).

27.- Es refereix a la col·lectivització de la terra.

28.- Garrabou, Tello i Roca consignen l'any 1936 uns salaris mitjans de vuit pessetes diàries al litoral i sis pessetes a l'interior. «Preus del blat i salaris agrícoles a Catalunya (1720-1936)», *Doctor Jordi Nadal: la industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*. Barcelona, 1999 p. 453.

28b.- Malgrat l'opinió que expressa l'autor sobre la inconveniència de la col·lectivització i la migradesa extrema d'aquell salari d'una pesseta diària, disposem d'altres testimonis que el contradiuen i expressen que amb aquella situació «mai no havien estat tan bé», perquè, a banda de l'esmentada pesseta diària, seguien comptant amb la producció per a l'autoconsum.

29.- Aquestes paraules denoten la influència del discurs ideològic del PSUC sobre Joan Abellà. Recordem que aquesta organització propugnava la paralització de les col·lectivitzacions i l'ajornament de les mesures revolucionàries per a després de la guerra. Es tractava d'una estratègia de confrontació amb la CNT i el POUM, amb l'objectiu de desplaçar aquestes organitzacions dels centres de poder i situar-hi organitzacions i persones permeables a la influència soviètica. En aquells moments, però, els militants i simpatitzants de base (com el Joan Abellà) desconeixien aquests plans.

30.- Municipi aragonès de la comarca de los Monegros, situat a 33 km d'Osca.

31.- Municipi aragonès de la comarca de los Monegros, a 28 km d'Osca.

32.- José del Barrio Navarro (1907-1989), dirigent sindical, polític i militar català d'origen castellà. Va intervenir en la gestació del Comitè Central de Milícies Antifeixistes i del PSUC. Assolí el grau de tinent coronel de milícies, en virtut del qual comandà el XVIIIè Cos de l'Exèrcit. Recentment se n'ha publicat unes memòries: José del Barrio, *Memorias políticas y militares*. Barcelona, 2013.

33.- Municipi aragonès de la comarca de Somontano de Barbastro, a 34 km d'Osca.

34.- Recordem que un any abans havia acumulat una gran quantitat de tabac en no ser fumador.

35.- A la província de Terol, comarca que las Cuencas Mineras.

36.- Municipi aragonès de la comarca de las Cuencas Mineras.

37.- Es tracta de l'himne de l'Exèrcit Popular, en el qual es repeteix reiteradament la paraula «endavant».

38.- Aquest balneari està situat en el municipi de Segura de los Baños, comarca de las Cuencas Mineras, província de Terol. Els banys estan situats a 5 km del poble, a prop del naixement del riu Aguas.

39.- Joan Abellà no hi fou present, per causa de les obligacions del servei de la seva unitat, en aquelles accions, difícilment podem donar crèdit a aquesta valoració tan subjectiva d'aquella columna organitzada per nacionalistes catalans. La rivalitat entre forces polítiques i la propaganda estalinista estarien darrera d'aquesta opinió, que s'havia format per referències de segona mà. De fet, els supervivents de la Columna Macià-Companys atribueixen la seva derrota als mateixos mals que Joan Abellà atribueix els problemes que va tenir davant l'enemic: la inferioritat de l'armament republicà. Veure F.X. Hernàndez, D. Íñiguez, *La columna Macià-Companys*. Barcelona, 2013, p. 210.

40.- L'original diu *«paridera»*.

41.- Municipi de la comarca de les Cuencas Mineras.

42.- Pedania de Huesa del Común, en la mateixa comarca.

43.- Segons aclareix el propi autor més endavant, *«Asturias»* era el renom que tenia el comandant Pérez Cortés.

44.- També a la comarca de las Cuencas Mineras.

45.- A la comarca de los Monegros, a 32 km de la capital provincial.

46.- La guerra civil russa, a la qual es refereix l'autor, no va tenir lloc contra el feixisme (ideologia que aleshores encara estava en procés de formació), sinó contra la reacció monàrquica (l'*Exèrcit Blanc*) i la intervenció estrangera (britànics, francesos, nord-americans i japonesos).

47.- Metralladora d'origen francès, fou produïda per la indústria de guerra catalana durant el conflicte de 1936-39.

48.- Localitat situada a 25 km al nord de Saragossa.

49.- Major de milícies Marcelino Usatorre Royo. Va participar en la II Guerra Mundial en les files de l'exèrcit soviètic. Morí a Moscou el 1966. Veure D. W. Pike. *Vae Victis!: Los Republicanos Españoles Refugiados en Francia 1939-1944*. París, 1969 p. 65.

50.- Sebastián Pozas Perea (1876-1946), militar professional que es mantingué fidel a la República. En esclatar la guerra comandava la Guàrdia Civil. Els primers mesos de guerra ostentà el càrrec de Ministre de Governació, posteriorment dirigí operacions militars i destacà en l'organització de la defensa de Madrid. Va pertànyer a la maçoneria, veure Manuel de Paz Sánchez. *Militares masones de España. Diccionario biográfico del siglo XX*. València, 2004

51.- Enrique Líster Forján (1907-1994), membre del Partit Comunista, fou un dels màxims dirigents de l'Exèrcit Republicà, al capdavant del V Cos de l'Exèrcit dirigí les forces republicanes a la batalla de l'Ebre i després en l'intent fallit de contenir l'avenç franquista sobre Catalunya. Veure E. Líster, *Nuestra guerra. Memorias de un luchador,* Saragossa , 2013, p. 323-336

52.- L'ofensiva contra Saragossa va començar el 24 d'agost de 1937. L'autor recordava bé.

53.- El comandant Pérez Cortés.

54.- En l'original *«los escuchas»*.

55.- Pel·lícula soviètica de 1934, dirigida pels germans Vasíliev. Assolí un gran èxit a l'URSS i obtingué guardons als EEUU i a França. Triomfà a l'Espanya republicana durant la guerra i fins una Columna de les Brigades Internacionals fou anomenada Txapàiev. Explica la història d'un heroi de la guerra civil russa.

56.- Localitat aragonesa de la província d'Osca, comarca de Sobrarbe.

57.- Agustí Vilella Freixas. Esmentat a Carlos Engel, *Historia de Las Brigadas Mixtas Del Ejército Popular de la República.* Madrid, *1999* i a *José del Barrio, Memorias políticas y militares.* Barcelona, 2013 p. 78.

58.- Poble que pertany al municipi de Sabiñánigo (comarca de l'Alto Gállego); actualment deshabitat.

59.- Orna de Gállego forma part del municipi de Sabiñánigo.

60.- El propi autor aclareix més endavant que amb aquest terme es refereix a les metralladores.

61.- Un altre poble situat dins de l'actual terme de Sabiñánigo.

62.- Poble també situat a l'Alto Gállego i que pertany al municipi de Biescas.

63.- Referit a la Legió o *«Tercio»*, el terme *«Bandera»* és equivalent a «Companyia», segons el *Diccionario* de la RAE.

64.- Resulta il·lustrativa de la situació la manera com l'autor construeix aquesta frase. No parla d'organitzar el partit dins de les Companyies, sinó a l'inrevés, palesant (de manera inconscient) que la situació d'aquelles unitats de l'Exèrcit Popular no era diferent de les existents en les Milícies, amb la diferència que aquí els estalinistes hi tenien un paper preponderant.

65.- L'autor va escriure Ora, però probablement es referia a Ara, un poble situat al nord-oest d'Orna i que avui pertany al municipi de Jaca.

66.- L'autor erra a l'hora d'atribuir la presidència del govern de la República a Indalecio Prieto, que mai no va ostentar tal càrrec. En produir-se els fets de l'Alto Aragón que refereix Joan Abellà (entre setembre i novembre de 1937), Prieto era Ministre de Defensa del govern Negrín i Largo Caballero havia estat apartat del poder com a conseqüència dels fets de maig d'aquell any. A banda dels errors que ja hem referit, la valoració de l'autor ens sembla una opinió subjectiva d'un home que no es movia del front i que no disposava de contactes polítics rellevants que poguessin haver-lo posat al corrent de suposades conspiracions orquestrades en la rereguarda, de la mateixa manera que no havia estat assabentat de les conspiracions que els dirigents del seu partit havien orquestrat contra la CNT i, particularment, el POUM l'anterior mes de maig, i en les quals l'hem vist participar com a mer actor.

67.- Casa del segle XIX que hi ha a Sabiñánigo. Avui és la seu del Museo Ángel Orensanz.

68.- Podria tractar-se de la metralladora russa Maxim M1910, de la qual la República en va rebre unes 3.200 unitats entre novembre de 1936 i gener de 1939. Amb la carcassa sobre la qual es muntava, pesava uns 50 kg.

69.- Es podria tractar de la Casa López que hi ha al poble de Fragen, a uns 38 km de Sabiñánigo, a tocar de l'actual *Parque Nacional de Ordesa*.

70.- *«Camilleros»* en castellà a l'original.

71.- Obrer i dirigent de l'UGT i del PSOE, originari de Castella, exercí tasques sindicals a Catalunya i a Andalusia. Enquadrat dins el sector revolucionari del socialisme, durant la guerra fou Inspector General del Comissariat de Guerra de l'Exèrcit de l'Est i posteriorment Subcomissari General de Guerra. Exiliat a Mèxic, morí el 1961.

72.- Julio Álvarez del Vayo (1891-1975): jurista, periodista, diplomàtic i polític, membre del PSOE. Ambaixador a Mèxic i diputat durant la Segona República. Durant la guerra fou Comissari General de l'Exèrcit i escollit per dues vegades Ministre d'Estat. Inicialment era partidari de Largo Caballero, tot i que després col·laborà amb Negrín.

73.- Segons el *Diccionario de Legislación Militar* de 1884-86, es considerava *«transeunte»* tot aquell membre de l'exèrcit que no es trobava en el lloc on havia de tenir la seva residència oficial. Veure Alejandro de Bacardí, *Diccionario de legislación militar o sea Repertorio general y completo de legislación militar en lo relativo al Ejército en general, al Estado Mayor, Infantería...* (Madrid, 1884-1886).

74.- Mequinensa tenia menys població de la que li atribueix l'autor. No superaria els 4.000 habitants;

75.- José del Barrio Navarro, vegeu nota esmentada

76.- Alcanyís.

77.- Tropa destinada a operar de continu, ja sigui de manera aïllada o en combinació amb altres cossos de tropa o amb el conjunt de l'exèrcit J. D'W. M, *Diccionario militar: contiene las voces técnicas, términos, locuciones y modismos antiguos y modernos de los ejércitos de mar y tierra*, 1863 p. 523. Tropa destinada a operar amb independència del conjunt d'una divisió o exèrcit, amb una finalitat tàctica i secundària de qualsevol mena. José Almirante y Torroella, *Diccionario militar, etimológico, histórico, tecnológico, con dos vocabularios francés y alemán*. (Madrid, 1869) p. 266).

78.- Ramon Soliva Vidal fou un cap militar sortit del PSUC. Veure Ángel Ruiz Ayúcar, *El partido comunista: treinta y siete años de clandestinidad.* Madrid, 1976, p. 385.

79.- Ascens per un mèrit especial en un fet d'armes. Alejandro de Bacardí, *Diccionario... op. cit* p. 237.

80.- Un José María Sariego Iglesias consta entre els morts a Astúries durant la guerra i la postguerra (http:www.errepublika.orgrepublicanos%20y%20antifascistas%20ejecutados%20listado%20de%20asturias%203.htm; consultat 18/08/2013).

81.- Es deu tractar d'Inocencio Tresaco Ayerre, pertanyent al PSUC. Veure S. Álvarez, *Los comisarios políticos en el Ejército Popular de la República. Aportaciones a la historia de la Guerra Civil española (1936-1939)*. A Corunya, 1989 p. 184.

82.- Municipi d'Aragó situat a la província de Terol i pertanyent a la comarca de Jiloca.

83.- Municipi d'Aragó, situat a la província de Terol i enquadrat a la comarca de la Comunidad de Teruel. Situat al peu de la Sierra Palomera.

84.- Vila de la província de Terol, a l'Aragó, pertanyent a la comarca de Jiloca.

85.- Santa Eulalia o Santa Eulalia del Campo és un municipi d'Aragó, situat a la província de Terol i pertanyent a la comarca de la Comunidad de Teruel.

86.- Per a evitar que l'onada expansiva de les bombes causés danys interns.

87.- Metralladores.

88.- Municipi d'Aragó, situat a la província de Terol i enquadrat a la comarca de la Comunidad de Terol.

89.- Sobre el major Soliva, podeu consultar també: http://elparnasomonzprez38.blogspot.com.es/2011/03/ramon-soliva.html (consultat 14/10/2014).

90.- Es refereix a la cançó *«Los amantes de Teruel»*.

91.- Film soviètic de 1936, dirigit per Efim Dzigan. Està ambientat en l'època de la guerra civil russa i narra la història d'uns heroics marins comunistes.

92.- Juan Hernández Saravia (1880-1962), fill de militar, va ser un dels militars professionals que es mantingué fidel a la República. Ostentà destacats càrrecs dins l'exèrcit de la República. Fou assessor militar de Manuel Azaña (1931) i, durant un mes, Ministre de la Guerra (1936). Com a cap de l'Exèrcit de Llevant, va dirigir les tropes a la Batalla de Terol i, com a cap del Grup d'Exèrcits de la Regió Oriental, a la Batalla de l'Ebre. El 1938 fou destituït dels seus càrrecs, acusat de «derrotisme». Veure Manuela Aroca Mohedano, *General Juan Hernández Saravia. El ayudante militar de Azaña*. Madrid, (2006).

93.- El capità a les ordres del qual havia estat l'autor temps abans.

94.- La redacció de l'autor resulta confusa i pot donar lloc a errors. L'ocupació de Vinaròs per part dels franquistes es produí el 15 d'abril de 1938, mentre que el trasllat del govern de la República des de

València (ja feia mesos que havia abandonat Madrid) a Barcelona s'havia produït el novembre de 1937. De manera que, si bé és cert que la decisió de situar el govern a Barcelona responia al perill que suposava la pressió militar franquista, no és correcte que el trasllat del govern fos posterior a la conquesta de Vinaròs.

95.- En aquestes darreres qüestions, Joan Abellà mostra un coneixement inexacte de la situació política de l'Espanya republicana de 1937. Indalecio Prieto no fou mai cap del govern; fins als «fets de maig del 37» va ser ministre de Marina i Aire del govern presidit per Francisco Largo Caballero. La referència a l'inexistent «pacte d'amistat que el govern Prieto volia fer amb els feixistes» deu correspondre a una intoxicació de la propaganda prosoviètica que s'exercia sobre els militants (com el mateix Abellà) del PSUC. Cal recordar, a més, que Prieto fou ministre de Defensa amb Negrín (el qual havia ocupat la presidència del govern després del cop de timó de maig de 1937). Les causes dels rumors contra Prieto propagades entre els comunistes deuen estar relacionades amb l'oposició que va mantenir respecte de la política de Negrín, i del paper que jugaven el Partit Comunista i l'URSS, que el van dur a dimitir com a ministre de Defensa a mitjan 1938. Veure José Antonio Matesanz, *Las raíces del exilio: México ante la Guerra Civil Española, 1936-1939*. Ciutat de Mèxic, 1999 p. 295.

96.- Sistema de fortificacions de l'exèrcit republicà construït el 1938 al nord de la ciutat de València, consistia en un sistema de trinxeres i defenses en profunditat, que aprofitaven las dificultades orogràfiques del terreny.

97.- Grups d'elit que se encarregaven de patrullar les vies de comunicació; així mateix, eren els responsables dels trasllats de presos.

98.- No apte per a ingressar a files per causa d'ineptitud física o psíquica.

99.- Militar barceloní. Veure Francesc Closa Salinas. «La Bruixa: els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil espanyola (1936-1939)», *Ebre* (Barcelona) *38*, 6 (2011) p. 40.

100.- Durant l'avenç enemic i, enmig de la desbandada general de soldats republicans, el comissari Birba havia abandonat Joan Abellà.

101.- En l'original hi diu *«chaquetearon»*. Segons el *Diccionario* de la RAE, vol dir «fugir davant l'enemic».

102.- Municipi de la Noguera, en l'extrem sud-est de la comarca, a tocar de l'Urgell. El 1930 del segle passat tenia uns 1.500 habitants.

103.-Correspon al tossal de Déu, al costat de la carretera de Balaguer a Camarasa, al nord del Cap de Pont de Balaguer. Va ser un escenari de durs enfrontaments durant la Batalla del Segre.

104.- El general Gonzalo Queipo de Llano dirigí la revolta militar del 18 de juliol a Sevilla i aconseguí fer-la triomfar en aquella ciutat. Practicà una política de repressió ferotge contra els republicans i utilizà la ràdio com a arma propagandística per aterrir la població amb unes diatribes de violència verbal extrema. Antonio Bahamonde, un dels seus col·laboradors inicials, no resistí aquella violència física i verbal i va fugir. A. Bahamonde y Sánchez de Castro, *Un año con Queipo. Memorias de un nacionalista*. Barcelona, 1938. Sobe el testimoni relatiu a les paraules de Queipo referent els fets d'armes de Singra, resulta difícil verificar-les, no disposem d'enregistrament d'aquelles locucions radiofòniques, que només es coneixen fragmentàriament a través del relat de testimonis.

105.- Tot i que resulta complicat contrastar les coses que suposadament hauria dit el general Queipo mitjançant Ràdio Sevilla, hi ha testimonis que apunten cap a la veracitat de l'atribució del sobrenom «la Bruixa» per part de l'esmentat general Francesc Closa Salinas, «La Bruixa: els voluntaris del PSUC a la Guerra Civil espanyola», *Ebre* (Barcelona) 38, 6, 2011, p. 37.

106.- Vila de la Noguera, situada en la Serra de Montclar.

107.- Popular estrella de la cançó flamenca d'origen andalús i establerta a Barcelona. A partir de l'inici de la guerra se'n tenen poques notícies i consta que morí a Castelló de la Plana el 1942 als 37 anys (la seva ideologia afí a favor de la República, ens fa pensar que fou represaliada).Va intervenir en el film *El Relicario* (R. de Baños, 1933). Veure Montserrat Madridejos «Lola Cabello: una malagueña que triunfó en Barcelona (1920-1936)», *Revista de investigación sobre el flamenco* La Madrugá, núm. 1, 2009, Murcia, en línia; J.M. Caparrós, *Arte y política en el cine de la República: (1931-1939)*. (Barcelona, 1981) p. 91; F. Hidalgo Gómez, *Como en pocos lugares: noticias del flamenco en Barcelona*. Barcelona, 2000.

108.- Poble de Butsènit d'Urgell, que pertany al municipi de Montgai (la Noguera).

109.- La «quinta del biberó».

110.- Barra de fusta polièdrica, armada als plans de punxes de ferro, usada com a defensa contra la

cavalleria als atrinxeraments. Veure Max Cahner. *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849): De la reacció contra la França revolucionària a la col·laboració amb la Grande armée*. Barcelona, 1998 p. 15.

111.- Joventuts Socialistes Unificades (JSU).

112.- Es refereix a la banda militar.

113.- Homes d'entre 38 i 39 anys.

114.- També coneguda com a Hostal Vell, municipi de la Fatarella (Terra Alta), situat al camí d'Aragó. Fou un enclavament estratègic durant la guerra.

115.- Secretari general del partit al batalló.

116.- Celler cooperatiu.

118.- L'autor es refereix al cop del coronel Casado.

119.- Unitat encarregada de la *«Defensa Especial Contra Aeronaves»*.

120.- *«Enchufe»* en l'original.

121.- Tot i que la redacció original no és prou clara, sembla que l'autor atribueix aquest caràcter negatiu no només als elements barberencs que ell considerava «aprofitats», sinó també als refugiats. Segons informacions orals recollides per nosaltres, Madrid era la procedència majoritària dels refugiats que van arribar i entre aquestes informacions s'hi compten igualment valoracions negatives (consistents en una presumpta falta de col·laboració amb qui els acollien).

122.- El Cos de Tren es va crear per Llei de 12 de setembre de 1932 i dissolt el 1940. Tenia per missió l'execució dels transports de tropes, bestiar i material (http://uniformesp.blogspot.com.es/2011/11/cuerpo-de-tren-1932-1940.html; consultat 16/7/2013).

123.- Film musical nord-americà de 1935. Protagonitzat per Irene Dunne, Fred Astaire i Ginger Rogers; dirigit per William A. Seiter.

124.- No hem pogut identificar el film consignat sota aquest títol. Es podria tractar d'una producció soviètica.

125.- El barberenc Joan Grau Giné.

126.- Aquest personatge, de qui l'autor en parla tan bé, podria ser José Bernabé Oliva, de qui la seva fidelitat a la República sembla dubtosa. Aquest havia nascut a Barcelona el 1913, en una família obrera de la Barceloneta; se'l presenta com a «prototipus de l'home que s'ha fet a sí mateix», ja que va arribar a treure's la carrera de Dret (fins aquí sembla coincidir amb l'home descrit pel nostre autor). Tot i ser advocat, es dedicà al periodisme des de 1934, quan començà a col·laborar en publicacions carlines. Acabada la guerra, fou objecte d'un consell de guerra (per haver participat en l'exèrcit de la República), però el fet que hagués estat destinat al Cos Jurídic Militar (la qual cosa, segons el testimoni de Joan Abellà, no era certa, sinó que havia tingut una vinculació més directa amb els fets d'armes) i el suport de les seves amistats carlines li permeteren sortir-ne airós i poder treballar en la premsa franquista. Morí el 1960. Veure Jaume Fabre Fornaguera, *La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar*. Tesi doctoral, 2012 http://www.tdx.cat/handle/10803/4787.

127.- Sarroca de Lleida, municipi del Segrià, a uns 20 km de la capital comarcal.

128.- En la part central de la comarca del Segrià.

129.- Municipi de les Garrigues que aleshores tenia uns 1.500 habitants.

130.- Aquests dos darrers eren barberencs.

131.- Municipi de la comarca de la Noguera.

132.- Municipi del Pla d'Urgell.

133.- Hi va haver un comandant de milícies asturià anomenat Agustín del Campo Suárez, que no sembla ser, però, el que va conèixer Joan Abellà (http://lahistoriaenlamemoria.blogspot.com.es/2013/2007/campo-suarez-agustin-del.html; consultat 15/08/2014).

134.- Sarsuela amb música de Federico Moreno Torroba i llibret de Federico Romero Sarachaga i de Guillermo Fernández-Shaw Iturralde. S'estrenà al Teatro Calderón de Madrid el 26 de març de 1932.

135.- Opereta en tres actes, amb text d'Antonio Paso Cano i Ricardo González del Toro i música de Pablo Luna. Estrenada el 12 de maig de 1923 al Teatro de la Zarzuela de Madrid.

136.- Es refereix a l'ordre de 14 de gener de 1939 en què s'ordenava la mobilització de tots els homes entre 17 i 55 anys.

137.- Acord signat el 1938 entre Alemanya, Itàlia, Regne Unit i França, que donava via lliure a la intervenció nazi a Txecoslovàquia.

138.- Caps de govern del Regne Unit i de França respectivament, que van signar el Pacte de Munic.
139.- Mentre l'autor redactava aquestes memòries tenia lloc la II Guerra Mundial.
140.- Anthony Eden, secretari d'afers estrangers del govern britànic, es va veure forçat a dimitir el 1938 per la seva oposició al Pacte de Munic defensat pel primer ministre Chamberlain. Léon Blume, primer ministre de França, en esclatar la guerra tingué una actitud ambigua davant les sol·licituds d'ajut de la República Espanyola i, tot i la seva simpatia, va promoure la no-intervenció; la seva dimissió se sol relacionar amb els problemes derivats de la crisi econòmica i amb el desacord per la negativa a ajudar Espanya.
141.- *«Paqueaba»* en l'original.
142.- Es refereix al cop d'Estat dut a terme a Madrid pel coronel Casado i que fou secundat pel tinent general Miaja, així com per elements anarquistes i fins del PSOE. La visió que n'ofereix l'autor, òbviament, no és del tot correcta, es considera que es va tractar –com diu Joan Abellà- d'una acció contrària als interessos comunistes, però no sembla pas que hi hagués hagut col·laboració amb les forces franquistes. La intenció de Casado era posar fi a una guerra que tots els militars professionals sabien que estava perduda i intentar negociar amb Franco, la qual cosa no es produí degut a la negativa del general rebel a acceptar res que no fos la rendició incondicional.
143.- Poble del municipi d'Agramunt (Urgell), prop del canal d'Urgell.
144.- Es refereix a Prats de Rei (Anoia), el nom de la localitat es canvià en el decurs de la guerra pel que cita Joan Abellà. (Maria Bell-lloch: *Records de la meva infància*; http://www.laroca.cat/arxiumemoria/obres/2-3/2-3.pdf; consultat 07/06/2014.
145.- Vallcarca i els Penitents, barri de Barcelona.
146.- Resulta curiosa la interpretació que Joan Abellà féu de la retirada a França. Està clar que ell s'allunyava de Barcelona per «amor a la República» (per no caure en poder de les tropes de Franco i, potser, continuar la lluita), però no va saber veure que els civils fugien no tant per no viure sota el feixisme, sinó per salvar la vida, del terror indiscriminat que les tropes atacants havien practicat a mesura que ocupaven territori.
147.- Sembla referir-se a la «quinta columna».
148.- Centre de Reclutament, Instrucció i Mobilització.
149.- Obtenir queviures.
150.- Suposem que la «I» vol dir «internacional».
151.- El batalló de Guàrdia Presidencial creat durant la presidència de Manuel Azaña (http://www.guardiareal.org/historia/resena/; consultat 10/07/2014).
152.- La zona republicana que encara no havien ocupat els feixistes.
153.- L'autor va dubtar sobre la data. En l'original va escriure «Ma...» –deixant en blanc la resta de la paraula. Però no podia ser març, sinó febrer, perquè el dia 8 els franquistes havien ocupat Figueres i el 10 ja controlaven tota la frontera. Veure H. Thomas, *La guerra civil española*. Vol. 2, Barcelona, 1979 p. 947.
154.- Alguns d'aquests noms no són esmentats fins ara.